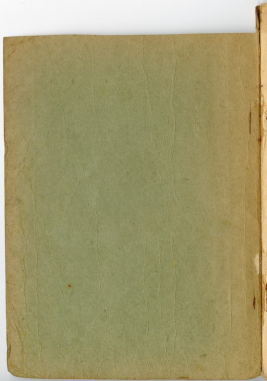

TADEUSZ RADLIŃSKI

PIĘĆ
CZĘŚCI ŚWIATA
POZAEUROPEJSKICH

WYDANIE TRZYNASTE
POLECONE PRZEZ MINIST. WYEN. KULIC I OŚW. PUBL.
POPRAWIONE ZE WSPÓŁUDZIAŁEM DR. TŁ. FUCHSA
I PROF. EDG. FRANKOWSKIEGO

NAKŁADEM AUTORA
1910.

TADEUSZ RADLIŃSKI

PIĘĆ
CZĘŚCI ŚWIATA
POZAEUROPEJSKICH

WYDANIE TRZYNASTE

PODKRÓTKI PRZEZ MINIST. WYEN. RELIG. I GAW. PUBL.
POPRAWIONE ZE WSPÓŁUDZIAŁEM DR. PH. FUCHSA
I PROF. EDG. FRANKOWSKIEGO

NAKŁADEM AUTORA
1880.

19984

62

31 (08.10)

* * *
ZAKŁAD GRAFICZNY
PRACOWNIKÓW Drukarskich
WARSZAWA, KORTÉWIATM
TELEF. 11-11-1111
* * *

SPIS MAPEK I WYKRESÓW.

Str.		Str.
1. Lądy i morza	1	
2. Porównanie wielkości oceanów	1	
3. Półkule wodna i lądowa	2	
4. Wielkość 5 części świata	2	
5. Mapa opadów Australji	3	
7 i 8. Internejs styczenia i lipca Australji	8 i 9	
10. Mapa Australji (polityczna i gospodarcza)	18	
12. Przegląd Afryki	28	
13 i 14. Internejs lipca i stycznia Afryki	29 i 30	
15. Mapa opadów Afryki	32	
18. Mapa kolonii w Afryce	41	
19 i 20. Mapki: gospodarcza i komunikacyjna	70 i 71	
21. Przegląd Azji	78	
22 i 23. Internejs styczenia i opady Azji	79 i 80	
24, 25 i 26. Mapa roślinności, ras i religji Azji	83, 84 i 86	
27. Obszar lasowy w Chinach	183	
28. Obszary uprawne w Azji wschodniej	187	
29. Mapa komunikacji Azji	189	
32. Przegląd Ameryki południowej	197	
33 i 34. Internejs styczenia i lipca i opady Am. pd.	198 i 199	
35. Barczos Amazoński	199	
37. Mapa gospodarcza i polityczna Am. pd. ..	199	
38. Przegląd Ameryki północnej	175	
39 i 40. Internejs i opady Ameryki północnej	177 i 178	

OBŚZAR MÓRZ I LĄDÓW.

W poprzednim kursie obliczyliśmy sumi powierzchnię ziemi: wynosi ona 510 **miljardów** kilometrów kwadratowych (czyli 509,95 milj. km.²), czyli na powierzchni naszego globu zmieściłoby się 51 kółów wielkości Europy. Zobaczymy teraz, jaką część powierzchni ziemi zajmują morza, a jaką — lądy. Rysunek pierwszy przedstawia nam wielkość powierzchni naszej ziemi. Porachujcie, ile jest wszystkich krótek na rys. 1! Ile jest białych? Ile — ciemnych? Z rysunku tego oblicz w przybliżeniu, ile wynosi powierzchnia lądów, a ile — powierzchnia mórz!

Rys. 1. Graficzne przedstawienie powierzchni kuli ziemskiej. 1 kratka oznacza 10 mil. km.² (kilonometrów kwadratowych); kratki białe oznaczają morza, ciemne — lądy.

Z rys. 1-go widzimy, że morza zajmują większy obszar, bo 64 kratki na 100, lądy zaś — mniejszy, bo prawie 36 krótek na 100. Ścisłejsze obliczenia wykazują, że oceany zajmują 361,1 milj. km.², lądy zaś 148,8 milj. km.², czyli stosunek obszaru lądu do obszaru mórz wynosi 1 : 2,43 (okrągło 1 : 2½), ocean zatem jest prawie 2½ razy większy od lądu.

Ocean łączyło 76 milj. km.²	Ocean Atlantycki 66 milj. km.²	Ocean Wsch. — 66 milj. km.² łączy 50%, 100%, 150%
--	---	--

Rys. 2. Graficzne porównanie wielkości oceanów.

Przyjmuje się obecnie istnienie 3 oceanów; oto ich obszary: Ocean Wielki — 180 milj. km.², Ocean Atlantycki — 106 milj. km.² (wraz z morzem Arktycznem, mającem 14 milj. km.², które dawniej nazywano oceanem Lodowatym Północnym) i ocean Indyjski — 75 milj. km.².

Rys. 3. Półkula wodna i lodowa.

Rozkład mórz i lodów na półkuli wodnej i lodowej uwidoczniony jest na rys. 3. Wielkość poszczególnych obszarów lodowych widziemy na rys. 4-yu.

Rys. 4. Graficzne porównanie wielkości 4 części świata.

Przedstawienie wielkości kuli ziemskiej w postaci kół. Wynik wielkości 180° oznacza na półkuli — to jest pozostała część, wynosząca 225°, oznacza na niebie — to jest woda. Przedstawienie graficzne (w jaki sposób) wielkości porównano 3 oceanów. Sprawdź, czy dane liczbowe obszarów mórz i lodów dają dobre wyniki.

ANTARKTYDA.

Ożazar prawie 14 milionów km.². Lądności niema.

Jaki słynny angielski żeglarek 18-go wieku Cook (ang. Cook) stwierdził, że na półkuli od koła biegunowego południowego rozciągają się obszary lądowe, wietrznym śniegiem i lodem pokryte. Obszary te tajemniczością swą wyzwały wiele podróży, lecz dzięki warunkom klimatycznym, wielkiej odległości i zimowia na południowym biegunie stały na przeszkodzie ludzkości. Wiele liczących wypraw, pragnących osiągnąć tajemniczy biegun południowy, odmaszczała się szkodliwą opornością i obserwacji wyprawa belgijska z lat 1898—99, w której brał udział Polacy: Antkowi i Antoni Dobrowolski z Warszawy. Dotarli ona do 71½° szer. pd.

Anglik Scott (Scott) dotarł w 1900 r. do 82° 17'; Shackleton w 1906 r. — do 86° 28' szer. południowej.

Zaczęty dotarcia do biegunu południowego przypadek w ośmiu lat. temu Norwegowie, Amundsenowi, który dotarł tam pierwszy 15-go grudnia 1911 r., wyprzedzając o pięć tygodni Shota, który stanął tam drugi i w powrocie do domu zginął z zimna i wycieńczenia w początku 1912 r.

Jak wiemy, biegun północny odkrył Piri (płace się Peary) w 1909 r.

Jakie warunki obliczają ląd Antarktydy? Klimat Antarktydy jest wybitnie zimny. Dlaczego?

Antarktyda jest obszernym lądem, całkowicie pokrytym lodem i śniegiem, które nigdy nie topnieją. Ląd ten jest najwyższym ze wszystkich kontynentów; jego średnie wzniesienie wynosi ok. 2000 m.

Na lądzie tym są wysokie góry (najwyższy szczyt Markhama dochodzi 4600 m.) i wysokie wykity; z nich to spływają potężne lodowce, dające początek licznym górcom lodowym, które wypełniają się morza, otaczające Antarktydę w kocio. Morza te w zimie całkowicie zamarzają.

Klimat jest wybitnie zimny. Jest to klimat kontynentalny, ale bez ciepłej pory roku. Krótkie, trwające ledwie 2 miesiące, lato ma temperatury poróżnej zero, w zimie mrozy dochodzą do — 50° C. Wskutek położenia wewnątrz koła biegunowego, słońce w zimie nie pokazuje się na 70-yu stopniu przez 2 miesiące, na 80-yu zaś przez 2 miesiące; w lecie natomiast przez ten sam czas nie zachodzi zupełnie. Z powodu trwającego przez cały rok zimna — panującą formą opadów jest śnieg.

Na 73° szer. południowej i 156° długo. wschodniej od Lon-

dyma leży biegun magnetyczny południowy i igła kompasu staje w tem miejscu prostopaźnie ku ziemi.

W sztuczających Antarktydę mornarz żyją fok, wieloryby i wiele ryb. W niektórych okolicach gromadzą się na wybrzeżach mewy i ogromne ilości bezłotków. Poza tem cały ląd stanowi jedną śnieżną, martwą pustynię.

Podróż do Antarktydy i zbadanie fauny tych okolic zachęcały konie wielorybów do częstych wypadów w te strony. Nierzadko połowy po kilkunastu tysięcy sztuk rocznie (w r. 1813 np. 18,000 sztuk) mogą doprowadzić do wyczerpania tych cennych zwierząt — jak się to już stało na wielu mornarz Północy.

Czy obszary podbiegunowe mogą stać się jakiejś zamieszkalnią człowieka? — Czy mają więc znaczenie gospodarcze? — Na jakie innejsze przypadek tu lato? — Objawiają, chociaż wewnątrz koła biegunowego słabość nie roślinność warstwy i nachodzi? — Jak długo trwa dzień, a ile noc na samym biegunie?

AUSTRALJA I OCEANJA.

(Nazwa Australji pochodzi od słowa łacińskiego „australis“ południowy).

Obszar 9 milj. km.²; 9.3 milj. mieszkań, gęstość zaludnienia 1.

Należy tu ląd Australji oraz niezliczone množství wysp i wyspów, rozrzuconych na oceanie Wielkim i otaczających nazwę Oceanji.

Ląd Australji

Wisko 8 milj. km.² (7,696,00 mk.²), 6 milj. mieszkańców.

Pierwszą wiadomość o Australji przysłał do Europy dogłębnie portugalscy dopiero w wieku 16-ym. W początkach 17-go wieku Holendrzy odkryli ląd stały Australji i nazwali go Nową Holandją. Holender Tasman pierwszy opłynął ją z półkuli (stał nazwa Tasmanji), Simpson zaś Torres z północy (stał cieśnina Torres). W r. 1778 słynny podróżnik angielski, Cook, stał się bieżącej odkryty przez Tasmanna Nową Zelandję i stał Australją. Jako angielską kolonię; od r. 1788 zaczęto do Australji wysyłać przestępców, straconych tam kolonij karną. Później ważność Australji długo opierała się słabości, a nawet jeszcze do dziś dzieło się miejsce na zachodzie jeszcze bardzo mało znane. Australja jest więc najzłotszą częścią świata (po Antarktydzie), odkryto ją bowiem późno. Jest ona jednakże bardzo starym lądem, który w czasach bardzo odległych stracił swój związek ze „starym światem“ Azji i Afryki i zachował w rozłamach i śladach zwierzęcych dzieło form i gatunków, głębszej już nieznających.

Jak ci się stało, chociaż to część świata Europejczycy odkryli tak późno? — Przecypną utępy o podróżnik Magellana i Kuka z wypławu Lagunowskiego.

Na jakiej półkuli leży Australia: północnej, czy południowej? — Wschodniej, czy zachodniej? — Znajdź na mapie najdalej wysunięty na Pn., Pd., W. i Z. przypadek Australji i przypiszaj ich nazwy. — Znajdź szerokość geogr. przypadek Jork i Wilsona. — Znajdź odległość pomiędzy nimi w stopniach geograficznych i km.! — Znajdź długość geograf. przypadek Stip (Stoop) i Bajrona (Byron), ich odległość od siebie w stopniach i km.! — Jaki ocean oblewa Australję ze wschodu? jaki z zachodu? — Znajdź zatokę Karpentaria na północy lądu i zatokę Australijską na południu. — Znajdź cieśninę Torresa, oddzielającą ląd Australji od wyspy Nowej-Gwinei (na północy), oraz cieśninę Bassa, oddzielającą ląd od wyspy Tasmanji (na południu). — Czy to są płytkie, czy głębokie cieśniny? — Które równoleżniki przechodzą przez te cieśniny? — Znajdź wielką rafę koralową z poł.-wschodnich wybrzeży Australji i oblicz jej długość w km. według podziałki. Jak rozciągnięta jest linja brzegowa Australji?

Linja brzegowa Australji, jak to widzimy z mapy, jest mało rozwinięta. Na południu leży szerokie wcięcie zatoki Australijskiej, na północy — czworokątna, dość głęboka w ląd wchodząca zatoka Karpentaria. Na wschód od niej półwysp Jork kończy się przykładem tegoż nazwiska. Wzdłuż północno-wschodniego wybrzeża ciągnie się na przestrzeni 2 tys. km. rafa koralowa z bardzo nielicznymi przejściami.

Rafa ta tworzy naturalną i bezpieczną od olbrzymich fal oceanu Wielkiego drogi morskie, na 40 do 80 km. szeroką, ledwą pomiędzy nią i wybrzeżem; prowadzi ona od dogodnych portów, znajdujących się na Pd.-wschodnim wybrzeżu Australji, na północ do Indji i Japonji.

Z płytkości cieśniny Torresa i Bassa wnosimy, że Nowa Gwinea i Tasmanja stanowiły angi łańcuch z lądem Australji. Na północ od Australji archipeląg Malezyjski stanowi jakby pomost pomiędzy nią a lądem Azji.

Narysuj kontur Australji i odznacz na nim wszystkie nazwy, których się nauczyłeś. Przeprowadź południki i równoleżniki i oznacz szerokość i długość geograficzną. — Znajdź drogę morską przez kanał Sueski i drogę morską między Afryką. — Jak wpływa na rozwój gospodarczy Australji niekorzystnie położenie i wielka odległość od Europy?

¹⁾ Stoop (czytaj Stip), nazwy po angielsku „strony“.

Przejrzyj się uważnie mapie fizycznej Australji. — Gdzie wznoszą się góry, gdzie wydmy, a gdzie leżą obszary nizinne? — Jak kierunek i kształt mają łańcuchy gór wschodnio-australskich? — Czy góry wypięzają się na północy, czy na południu? — W którą stronę obniżają się góry australskie na południe, a w którą — strona? — Gdzie są obszary największego wzniesienia, a gdzie najgłębszego obniżenia się australskiego lądu? — Znajdź jezioro, leżące w depresji i wypiszek jego nazwy! — Znajdź najwyższą górę Australji! (góra Taunsend [ang. Townsend] w grupie Kościuszki na 2241 m.). — Porównaj jej wysokość z wysokością naszych gór: Babiej górą, Rysiem, Śnieżnikiem!

Ląd Australji jest to przeważnie wydymowa równina. Zajmuje ona zachodnią i znaczną część środkowej Australji. Równina ta niekiedy wysoko wzniesiona nad poziom morza (400 m.), gdzie nigdzie tylko jest urzeczona małąmi i niewysokimi grupami gór (1200, 1500, najwyżej 1890 m.). Równina płaszczyzna tej części Australji jest więc bardzo jednolita.

Na wschodzie Australji ciągnie się wzdłuż wybrzeży szeregi łańcuchów górskich, niskich i łatwiej dostępnych na północy, wyższych i niekiedy więcej stromych na południu (Góry Błękitne). Najwznioślejsze są łańcuchy Gór Błękitnych i Alp Australskich. Te ostatnie są najwyższe (nawet Taunsend w grupie Kościuszki), lecz niekiedy spadziste i łatwo dostępne¹⁾.

Pomiędzy łańcuchami górskimi na wschodzie, a zachodnią wydymową częścią Australji leżą dwie nierównej wielkości niziny: mniejsza na północy, otaczająca wybrzeża zatoki Karpentaria, wcale dobrze nawodniona i żywa i większa, na południu, sucha, lecz przecięta w swej wschodniej części przez największe rzeki Australji. Nizina ta przechodzi ku zachodowi, w obszar coraz niższy, coraz suchszy; w bezodpływową kotlinę australskich jezior depresyjnych.

Najwyższy punkt Australji wzdłuż 28-go równoleżnika? — Zrób przekrój z Pn. na Pd. od przylądka Jack do przylądka Wilsona! — Na swojej mapce oznacz położenie gór Australji!

¹⁾ Znalazł i nazwał je w r. 1829 Polak, słynny podróżnik, Paweł Edmund Strzelecki (ur. 1794, um. 1873).

Czy Australia leży daleko od równika, czy blisko? — Odległa! po raz drugi szerokości geograficzne przypominają Jark i Wilczek! — Wskaz, w jaki sposób przetożna przez Australję szerokości Kozierucha! — Które części Australji leżą w pasie klimatycznego szerokościowego, podzwrotnikowego, umiarkowanego? — Klimat Australji jest gorący. — Dlaczego? — Temperatura powietrza obniża się ku południowi. Dlaczego? — Przeglądnij się mapce na rys. 7 i powiedz, dlaczego temperatura w tym kierunku wzrasta nie ku północy lecz ku środkowi lądu? — Co to jest klimat lądowy? — Które okolice Australji mają klimat lądowy? — Dlaczego? — Australia leży w strefie południowo-wschodniego pasatu. — Włgśne wiatry, wiejące z oceanu Wielkiego, nie przynoszą jednak opadów do wnętrza lądu. — Dlaczego?

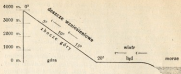
Jak już samo pokolenie wskazuje, Australia ma klimat gorący, najgorętsze miesiące są: grudzień, styczeń i luty, najchłodniejszym zaś lipiec i sierpień. Ponieważ Australia leży w pasie Pół-wschodniego pasatu, a od Pół-wschodu wznoszą się wysokie góry, na nich wóć zatrzymuje się cała wóć, niesiona przez te wóćne morskie wiatry, w postaci deszczów wzniesieniowych¹⁾, wobec czego samo wnętrze

Rys. 5. Mapa opadów w Australji.

Australji jest nadzwyczaj suche (por. rys. 5). Wnętrze to ma klimat gorący, suchy, wybitnie lądowy o wielkich różnicach w temperaturze dnia i nocy, w cieniu i na słońcu.

¹⁾ Zależność rysunek 6 objaśnia nam deszcze wzniesieniowe, czyli orograficzne. Podają one na zboczach gór, gdy wiatr wznosi się i wstępuje po zboczach w górę, ochładza się, a nasarta w nim para wodna skrapla się, tworząc deszcze. W powietrzu zupełnie suchem temperatura obniża się o 1° co 100 metrów, w wóćnym — o pół stopnia co 100 m.

Rys. 6.

Nad rozpaleniem wnętrzem Australji powietrze wznosi się w góry, tworząc letni monsun czyli **musson morski** (od października do kwietnia) od północy i Pł.-wschodu.

Rys. 7. Isotermny stycznia.
Widać, które części lądu są naj-
gorętsze.

Monson od północy przynosi wilgoć na północne i Pł.-wschodnie wybrzeża, pokryte wobec tego lasami i mangrowymi lasami. Północna część lądu, należąca do strefy międzyzwrotnikowej, ma porę deszczową z deszczami zmiennymi w najgorętszych miesiącach i porę suchą następującą po niej. Charakterystyczne dla Australji są gwałtowne, choć rzadkie śnieży, tworzące powoźcie. Monson Pł.-wschodni schodzi się razem z pasatem Pł.-wschodnim.

W której części lądu jest najcieplej? Dlaczego? — Gdzie jest najzimniej? Dlaczego? — Gdzie jest najwyższa temperatura? Dlaczego? — Gdzie jest najniższa, a gdzie najokropniejsza? Dlaczego? — Porównaj klimat Sydney z klimatem Wąchozy. (W Wąchozie temperatura stycznia = -6° , lipca $+18^{\circ}$, a opad roczny = 84 cm.).

Wobec takiego klimatu i ugrupowania gór na wybrzeżu, wody, słowem się z gór uchodzących ku morzu, nadane do-

zaczynają wzniesieniom, tworzą krótkie strumienie o znacznym spadku; nie mają one wielkiego znaczenia i nie stanowią dróg wodnych. Rzeki natomiast, spływające z gór ku łądowi, są naprawdę długie, ale nieregularnie zasilane wodą. W porze suchej nie zawsze mogą osiągnąć morze.

Większość rzek na północy, zwłaszcza w jej zachodniej części, ma wodę tylko podczas powodzi, w porze zaś suchej albo całkiem wysycha, albo tworzy szeroki nienapływający się ze sobą zbiornik. Nierzadko one nazywają się krików (po ang. creek). Najważniejszy z nich — krik Kapera (Casper), czasowy dopływ do jeziora Eyre'a.

Obszary leżące w środku łądu, t. j. więcej niż połowa kontynentu są zupełnie bezodpływowe.

Jedyną prawdziwie wielką rzeką, niesychnącą i dopływającą do morza, to Murre (pisze się po ang. Murray) z dopływem Darling (2 razy dłuższym od Wisły, ale bardzo ubogim w wodę w porze suchej).

Rys. 8. Mapa Australii.
Czy łąd, czy stepy są ciepłsze w Australji? Czy południowa jej część czy północna?

Tę rzekę Murre kuszają powroty, ale tylko w porze wysokiego stanu wody. Płyną one wtedy w górę rzeki aż w pobliże Alp Australijskich i natychmiast wracają, nabrawszy przygotowania do wywołania walców wybrandy towar (głównie wyzłoty). Zaraz po ich powrocie w dół rzeki stan wody w środku błyskawicznie się tak, że już nie są one w stanie odprężyć drągów podróży. Samo ujście tej największej australijskiej rzeki nie jest dogodne dla łatwego składowania wielkich ilości pszenicy i bawełny.

W zachodniej części niziny południowej płyną kilka rzek stepowych albo koczowniczych. Najważniejsze z nich wlewną się do największego z licznych bezodpływowych jezior tej okolicy — jeziora Eyre'a (Eyre). Jeziora te o wielkiej słonej lub gorzkiej śluzie znaczną wysokość poziomu wody, niejednokrotnie nad wy-

sychają podczas suszy i tworzą słone błoto lub nawet białą skorupę soli, zdala przez spragnionego podróżnika brzmiało m. blyszcząca taflę wody.

Karpenj rzekł Australji na swojej mapce i oznaczł ich nazwy! — Czy rzeki Australji mają znaczenie jako drogi wodne? — Wobec tego, jakie środki komunikacyjne mają wielkie znaczenie w Australji?

Czy suchy i gorący klimat Australji sprzyja bogatej roślinności? — Wskaz, w jakich częściach lądu roślinność musi być najbogatsza? najuboższa?

Zarówno świat roślinny, jak i zwierzęcy Australji charakteryzuje starożytność. Spotykamy tam gatunki roślin i zwierząt, gdzie indziej dawno już wymarłych, zastąpionych przez nowsze, wyżej rozwinięte formy. W suchym, a więc niespodziewanym dla życia roślin i zwierząt, klimacie Australji, wskutek wyjątkowego oddziaływania na rezerwy lądów, zarówno świat roślinny jak i zwierzęcy zatrzymał się na pewnym stopniu rozwoju, nie pozwolił naprzód i zachował starodawne formy, w innych stronach świata należące już do przeszłości. Z ogólnej flory około 9.000 gatunków roślin naczyniowych, tylko 15% roślin także poza Australją, wszystkie inne stanowią jej wyłączną własność.

Ląd Australji został dawno oddzielony od innych lądów (nawet od stałokości bliższej Azji), w czasach gdy te lądy pokrywała ta właśnie pierwotna roślinność i żyły na nich pierwotne zwierzęta. Australja pozostała w odosobnieniu i nie otrzymała z innych części świata tych gatunków roślin i zwierząt, które pojawiły się tam później.

Północne i wschodnie brzogi Australji, mające dość wilgoci i klimat na północy zwrotnikowy, są porośnięte gęstymi lasami. Drzewa mangrowe i pędzące o koczach wyrastających z gałęzi i błądzących gałęzi z ziemią tak gęsto, że trudno jest przez nie się przedzierać, zarastają płaskie bagnaiste wybrzeża młoci Karpentaria.

Dalej od brzoży rosną wspaniale zielone buzy, składające się z olbrzymich eukaliptów, dochodzących do 130 metrów wysokości, arakaryj, akacyj, drzewiastych paproci i t. d. Dużym jest wygląd tych lasów: rzadkie, pokryte murem, wyglądają jak parki. Niektóre drzewa, np. eukalipty w gorącym suchym klimacie bronią się od palących promieni słonecznych tem, że liście ich układają się pionowo, a boki do kierunku promieni, nie dają więc

one ciernia. Zieloność ich ma odcień szaro-niebieski. Niekiedy drzewa zmieniają w porze suchej kolor (jak u nas na zimę lipce), która opada i zmienia się, zmieniając w porze suchego gorącego, suchego wiatru. W miarę oddalania się od brzegów oceanu i te lasy stopniowo zmieniają, zastępując miejsca stepem trawiastym. Dalej zaś, na środkowej wyźnie, zmieniają się olbrzymie nieprzebyte przestrzenie, zarosłe skrzem (po angielsku scrub) i krnąrzą trawą spinifex.

Skrub — to niekie krzaki i zarośla (bardzo wiele skrajnie suche, twarde, zmieszanione, o porze suchego zieloności. Przez zarośla te nie można się przecisnąć ani pieszo, ani konno. Nóż ani ogień nie trafia się ich, tak są twarde i mocne w tym suchym klimacie. W górach, najwyższych południowo-wschodniej części Australji, a dochodzących wysokość powyżej 2 tys. m., rosną lasy buków oraz wysoko-głęboko eukalipty i wirocy.

W zachodniej części środkowej wyźny olbrzymie obszary zajmują płaszczyste pastwiska, sięgające się od 120° — 135° długości. Wielka pastwina płaszczysta i pastwina Wiktorji.

Sąpiedzina Tasmanja posiada nieco odmienią florę, oddającą się do Nowozelandzkiej (obecność w niej eukaliptów lączy jednak Tasmanję z Australją).

Wszystkich roślin pokrywających posiada Australja bardzo mało, brakowało zwłaszcza drzew, wydających jadalne owoce, i roślin zielonych, tak że tylko korzonki i jagody służyć mogły mieszkańcom za pokarm.

Po skolonizowaniu Australji wprowadzono i rozmnożono zboża, które przyjęły się tu doskonale, (zwłaszcza pszenica), drzewa owocowe, wino, drzewo oliwne, pomarańcze, trzcinę cukrową, a nawet kawę.

Świat zwierzęcy, podobnie jak i roślinny, przedstawia nam prawie przestworza, gdzie indziej już wymarłe, przejściowe formy, prócz ptaków, którym, dzięki skrzydom, łatwiej było się na ląd australijski dostać z przylądka Anglii.

Wśród ssaków głównie miejsca zajmują tu workowate, nieznające w worku na brzechu przez długi czas po urodzeniu, swe bardzo niedołążone i niedorozwinięte małe. Najważniejszym jest kangur olbrzymi, jedyne większe zwierzę australijskie. Na uwagę zasługuje diabo, dziki pies australijski. Niezmiernie ciekawem zwierzęciem jest dziobak, mający połączone cechy ptaków (złożenie jaj, stek, dziób) z cechami ssaków (kształt ciała, skóra,

karmienie mlekiem). Równie szczególnym zwierzęciem jest kolczątka.

Ptaków jest wiele: piękne, białe, grubodziobe papugi kaka, czarne łabędzie, ptaki rajskie, Bragony. W okolicach o bogatszej flonie spotykamy jeszcze kaczura, gąsienek strusia mniejszego, niż afrykański, a w głębi lądu — większego i tylko w Australii żyjącego krewniaka jego — ptaka emu, będącego obecnie na wymarciu.

Dużo jest płazów, wędów, jaszczurek. Na północy, na bagnistych wybrzeżach znajdują się jeszcze krokodyle. Charakterystyczną jest czołgająca się po lądzie ryba węzłowa, stanowiąca jakoby przejście od ryb do płazów.

Brakowało zatem Australii zwierząt politycznych, dających się owoić i namnożyć na domowu. Obecnie posiada Australia całą rzeszę zwierząt, sprowadzonych z Europy, a przede wszystkim politycznych zwierząt domowych — zwłaszcza owiec, które rozmnażają się tu szybko, dzięki odpowiedniemu dla siebie klimatowi i obfitości łąk, a słynąca z wyjątkowej grubszości. Stanowią one główne bogactwo kraju, tak że Australję słusznie nazywano „wielką owczarnią“ (w Austr. i N. Zelandji przeżyło 140 mil. sztuk). Jest prócz tego bydło rogate, konie i wielbłądy.

Prawdziwą plagą stanowią tu króliki, które się rozmnażały z jednej pary, przywiezionej tu na próbę (w 1862 r.). Miliony tych zarleczonych stworzeń niszczą pastwiska i pola uprawne, tak że koloniści wypowiadali im zabłądłą wojnę, ustanawiając nagrody za każdą zabita sztukę, szczepiąc im różne choroby i odgradzając się od nich drucianymi zagrodami. W ten sam sposób rozmnażały się szczury i wiewiórki.

Najwyższą nagłą roślinność Australji: smaczny las, stopy i pastwiska różnemi kolonami. — Czy w Australji jest obfitość roślin, mogących służyć jako pokarm dla zwierząt i ludzi? — Czy wpływa to korzystnie na rozwój człowieka?

Czy wobec pałającego wnętrza i braku obfitości pokarmu roślinnego, pierwotni Indianie Australji, mieli dobre warunki rozwoju? — Jaka jest gęstość zaludnienia Australji?

Pierwotni mieszkańcy Australji, czarni Australczycy należą do ludów, stojących na najniższym stopniu rozwoju. Nieodpo-

wielkie warunki — brak roślin zbożowych i dających się owoce zwierząt oraz znaczne oddalenie od krajów o wyższej cywilizacji, a więc odosobnienie Australji, wpłynęły szkodliwie na rozwój mieszkańców. W walce z niegościnną przyrodą Australijczycy wyrobili w sobie ogromną zępczość i wszelkie zalety myśliwego i rybolowcy.

Rys. 9. Szwery a Epcia Australijczyków. Szewski brzośko dół, tarczę i bumerang na dół, rozpalać ogień, przyrządzanie potrawy, psa, zabitego kangura oraz jeli na prawo.

Australijczycy mają barwę skóry od jasno-brązowej do ciemno-brązowej, bujne włosy czarne, szerokie dolną wyściętą, naprzód, usta bardzo szerokie o grubych wargach, żółt brzośko bardzo silnie rozwinięte. Wzrost niebylet wysoki, chudzi, muskularni, o cienkich rękach i nogach, włosy mają wyhoroty. Epcia szwedzkiego i pasterskiego, lub robotnika nie mają; widocznie po przeznaczonych dla siebie przez obcych panów lądu, Anglików, pasterskich Australji środkowej w latach po 40 — 60 ludzi. Żyją z rybolowstwa i zbierania potrawy.

Brzośko wyrabiają z twardego, australijskiego drzewa, kamienia lub muszli. Szwery jest ich kamierem, płaski, drewniany podłok o szarym kolorze, drzewa, drzewa wosku do myślowego w razie, gdy rzuca się nie ufa i bumerang nie ugodzi w cel. Na ryby polują, jak na rekiny, osłupia, lub kory, a nawet wyrost ręką. Potrawy przyrządzają

wpłót na ogniu bez użycia gwałtowności. Ogień rozpalają zapaloną resztką drzewa przez masując winowate ludźmi drewnianym przygotowaną suchą deszczówką. Chodzą boso; na ciele mają dla ozdoby pasy lub deserie czerwone, niekiedy kółka lub kółka. Częstokroć noszą skórną i nabrawiają kilny.

Przy pomocy małej, kamiennej szklarki wciągają się na okazywa drzewa, robząc się w kornie nacięta i wciągają się ich wielkimi palcami nóg. Chęć znaleźć bursę z miodem, łupą porzeczki, obcinają kawałkiem worka i puszczają. Śledząc swym wybranym warunkiem leżą do bursy z powrotem.

Próby cywilizowania czarnych i nawracania ich przeważnie się nie udawały. Próby te do ich skłonności w szkołach wykazują, że pomysłowo przyswajają sobie wiadomości łatwe, ale potem zapominają się w rozwoju i nie czynią żadnych postępów. Wierności religijnej mają bardzo niewiele. Często nieobecni dla siebie zjawiska przyrody i chorują się bardzo dachów smutnych, którym przypisują wielki wpływ na swój los. Bardzo niechętni i skłonni do wierzenia w czary i urok, podają się jedynie praktykom różnych czarowników i „lekarzy”, udzielających „zmarzniętą” choroby i chorują od „zmarzenia”, albo też wypuszcza winowajcę, który zabił lub chorobę spowodował.

Opłaca ich ilość nie jest duża (około 40 tysięcy). W każdym razie należą oni do ludów zanikających. Europejczycy zapędzili ich na tereny najuboższe i utrudnili im przez to zdobywanie środków do życia. Zamiast współczucia i opieki, czarni Australczycy doznali tylko prześladowania i byli przez długi czas przez dawnych osadników europejskich ścigani i łapcy.

Oprócz tych wymierających w zniknięcie się z cywilizacją ludów, Australia zaludniona jest przez białych kolonistów, głównie przez Anglików. Gęstość zaludnienia wynosi w stanie Wiktorji 7 ludzi na 1 km², a w Australji zachodniej 1 człowiek przypada na 10 km². Oprócz białych przybywców i osadników zaczęli również pojawiać się Chińczycy i Japończycy (około 25 tysięcy 25-tych kolonistów) obecnie jednak wstęp jest im zabroniony.

Narysuj mapę gęstości zaludnienia Australji. — Porównaj gęstość zaludnienia Australji i Polski (77 ludzi na 1 km²). — Dlaczego Australia jest tak mało zaludniona?

Kolonizacja Australji zaczęła się w końcu 18 wieku po odkryciu Koka. Zręczny wpływ ludności był powolny, potem, po odkryciu kopalń złota wzrosła się bardzo znacznie. Z dawnej kolonii karnej (przed rokiem 1868), Australia przemieniła się szybko, dzięki przedsiębiorczości osadników angielskich, na dobrze

wygodnie zorganizowane obszary kolonialne. Kolonie te — dawniejsze stany zwiazku państwowego Australji — rozwijały się z początku samodzielnie i nie były połączone w jedną całość. Dopiero w 1901 r. powstał związek zjednoczonych kolonii (stanów) australijskich czyli Australiska Federacja (po angielsku: The commonwealth of Australia). Australja należy obecnie do Imperjum Brytyjskiego jako „autonomiczny członek Związku Narodów Brytyjskich” to zn. należy do t. zw. dominjów (podobnie jak Kanada, Nowa Zelandja, Pd. Afryka i państwo Irlandzkie). Dominja rządzą się samą, a głównym łącznikiem ich związku jest osoba króla W. Brytanji. Gubernatorowie w dominjach są obecnie przedstawicielami Króla a nie rządu W. Brytanji. Jedynie w zakresie polityki zagranicznej i obrony imperjum posiada rząd W. Brytanji wpływ na dominja. (Uchwały Konferencji dominjów w Londynie 1926). Stosunki gospodarcze łączące dominja z W. Brytanią są zawsze bardzo ścisłe. Związek australijski ma własny rząd i osobny parlament. Do związku należą: a) Stany na lądzie Australji: 1) Wiktorja, 2) Nowa południowa Walja, 3) Kwinzland (Queensland), 4) Australja południowa, 5) Terytorjum północne, 6) Australja wschodnia; b) Wyspa Tasmanja; c) Papua i australiska Nowa Gwinea). Nadto wspólne terytorjum związku we stołeczną Federacji Canberra.

1) Nowa południowa Walja, najstarsza kolonia. Głównie miasto Sydney (milion mk.). Uniwersytet. Słuszny i dogodny port w zatoce Dickson (Jackson). Na stepach w dziesięciu rz. Morze otrzymują hodowla owiec, bydła i koni, w górach Błkitnych kopalnie złota. W 1910 r. parlament obrał na stolicę zwiazku miasto Canberra w południowo-wschodniej części Stanu. Port Newcastle (po ang. New Castle), wywóz węgla.

Stwierdzenie, hodowcy owiec, dla ochrony ich od psów dingo i od ataków wilków, sprzątnięcie obszarów stepu drzewem. Stągwie trz. ogrodnictwo wynosi 1½ miliona km. Raz do roku hodowca objadła krowe swe posiadłości i dopilnowuje strażnika owiec, czyste specjalnej masy — psów tam swoje psą się same bez czasu.

2) Najbogatszy i najbardziej urodzajny, budzieli nażyście młodzi jest stan Wiktorja na południowo-wschodzie. Głównie miasto Melbourne, 800 tys. mk. Uniwersytet. Słynne obserwatorium. Handel pańciami. Uprawa kukurydzy i win.

3) Północny wschód Australji zajmuje stan Kwinzland (po

ang. Queensland znaczy „ziemia królowej“). Główne miasto Brysben, 270 tys. mk. Zróżnicowany klimat i obfitość deszczów pozwala tu na uprawę trzciny cukrowej, bawełny i t. p., wykonywaną przez kolorowych robotników (Chilczyków i Malajczyków).

4) Przechodzi środek Australji, z północy na południe, sięgnie się szerokim na 1000 km, pasem stan Australja Południowa. Znaczną większość jego stanowią płaskizny pustynie. Południowo-wschodnią część jest żyzna. Główne miasto Port Adelaide (Anglicy wymurwiają Edokt), 300 tys. mk. Przez stan ten prze-

Rys. 18. Stany Australijskie i Nowa Zelandja pod względem politycznym i gospodarczym (rolnictwo, produkcja, handel, przemysł, komunikacje i t. d.).

chodzi z południa na północ linja telegrafu poprzez cały ląd (Adelaide — Port Darwin w ziemi Arnhem, stamtąd łodzi do wyspy Jawy). Ta linja telegraficzna przesyła się z Australji depesze do Anglii, bo telegraf lądowy łączy się z kablem podmorskim, idącym do Anglii.

5) Australja Zachodnia zajmuje 1000 km, szeroki pas pustyń i 2 rzędy wązkie pas nadbrzeżny. Duży znaczymy pokła-

dom słota, szybko się rozwija. Ziemie do użytku są ogrodzone od pastwisk ze wschodu drucianą siatką od królików. Główne miasto Perth nad rzeką Labędnia (po ang. Swan-river staczy „labędnia rzeka”), 180 tys. mk. Blisko Perthu leży port Fremantle (najkrótsza linja okrętowa do Europy). Na granicy pastwisk słynne słone pola.

6) Stan Tasmanja na wyspie tegoż nazwiska stanowi jeden wielki „ogród Australji”. Klimat wilgotny, morski. Główne miasto Hobart (50 tys. mk.), Uniwersytet.

Właściciel pól Tasmanjczyków, pomyślowi krowom i owcom topona przez łąki, a pod koniec swego latiska obciążowane dobrakleństwem cywilizacji (ochłodem domów, sukaly, kołoty i t. d.), całkiem już wygłod. Ostatnia Tasmanja — Tasmanja ochrana i nasyp cywilizowana, zmarła w r. 1878.

Oznacza na swojej mapie wszystkie miasta Australji! — Gdzie się skupia wielkość miast? Dlaczego? — Które stany są najwzrostające pod względem gospodarczym? Dlaczego?

Australja nie przetwarza jeszcze swych produktów, lecz przeważnie wysyła je w stanie surowym, nie jest więc krajem uprzemysłowionym; w ostatnich jednak czasach przemysł zaczyna się rozwijać coraz lepiej. Wywiez głównie wełny, słota i pszenicy, potem miedzi, masła, skór, mięsa, srebra, ołowiu, oraz węгля kamiennego z gór Błękitnych (port Newcastle). Produkcja wełny jest największą na ziemi.

Angliki są doskonałymi organizatorami i kolonizatorami, to też życie w Australji jest wybornie zorganizowane.

Szkolnictwo jest w doskonałym stanie, oświata, szczególnie elementarna, stoi na wysokim. Są 4 uniwersytety.

Kraj jest bogaty i doskonale zagospodarowany: nęchy i bezkractwa się nie spotyka. Wełną odoskonalą się sztucznie zawadniając zbyt suchych obszarów słopowych zapowrocz studien artowyjskich i zbiorników, regulujących wykowy rok. Stacje telegraficzne wzdłuż rok zawiadniają o przyborze wody, można więc ludzi i stada bydła zwracać uchronić od zalewu.

Sieć kolejowa szybko wzrasta. Ogólna długość kolei 54 tys. km. Oblicz sam, ile wypada kolei na 100 km.² w Australji! Jak to możliwe, widząc, że powierzchnia jej wynosi 3 milj. km.²

Skończ, Australja, zwłaszcza wschodnia, tam gdzie czło-

wiek nie napotyka na nieprzemierzalne trudności klimatyczne, jest to kraj w rozkwicie, z wielką przyszłością.

Ludzie są energiczni i przedsiębiorczy, ich pracy i wysiłkom zawdzięcza Australia swój dzisiejszy kulturalny wygląd.

Australia jest doskonałym przykładem zwycięskiej walki człowieka z trudnoludnymi terenami i przyrodą. Póki byli tu ludzie zupełnie od przyrody izolowani, nie umiający i nie mogący nad nią zapanować, Australia była krajem głodnych ludzi koczowniczych, które łebka mogły od głodu głodowej się ukruszyć. Z obcą, pojął się Europejczyków, którzy przybyli z tej części świata, gdzie człowiek już dawno w znacznym stopniu uśmiadł się od niekorzystnych warunków i opanował przyrodę, stosunki zaczęły się zmieniać. Wprowadzone rośliny i zwierzęta przetrwały tutaj niezmienne, zamiast koczujących myśliwych i rybaków, pojawili się rolnicy, łowcy, górnicy, przemysłowcy i kapry, i przekształcili wygląd kraju, stwarzając nowe warunki życia.

Z drugiej strony jednak widział na przykładzie Australii, że są pewne przeszkody, których nawet dzisiejszy Europejczyk pokonać nie może. Żaląc jego pracy i zdobywcę ograniczony jest tu, jak i wszędzie, pewnymi warunkami geograficznymi. Tam, gdzie są one lepsze (wzrostł las i wybrzeża), zwyciężył człowiek, tam zaś, gdzie ugry i szara wielomilowa lasiście roślin i zwierząt, tam i człowiek jest bezsilny; to też i dziś jeszcze odczuwamy obszary w środku i na zachodzie Australii są bezludnymi stepem i pustynią.

Odkrył, która godzinie godzinie w Sydney i jaki dzień tygodnia, gdy u nas, w Warszawie, mamy 6 godzinę po południu w niedzielę!

OCEANIA.

Jaką rolę postrzegali głębia rozumie ocean Wielki?

Obramiony Ocean Wielki, czyli Pacyfik, miary jest zbiorem wysp większych i małych na wschód i Pn.-wschód od lądu Australii. Wyspy te noszą wspólną nazwę Oceanii. Należą tu wyspy pochodzenia lądowego, bądź wulkanicznego, bądź na koniec koralowego. Grupy wysp Oceanii ciągną się przeważnie w kierunku z Pn.-zachód na Pd.-wschód. Dno oceanu jest bardzo nierówne: obok wzniesień, które są pozostałościami po dawnych lądach lub są pochodzenia wulkanicznego, zdarzają się bezgłębokośći lub ogromne rowy o barwno wielkiej głębokości. Na wzniesieniach rozsiane są grupy wysp, niejednokrotnie bardzo licznych, ale bardzo małych.

Największe dotąd znane, na kuli ziemskiej głęboko oceanu

leżą w południu wysp Filipińskich (10° szer. pn., 127° dług. wsch. — 9799 m.) i na pd.-wschód od wysp Marjańskich (— 9436.).

Dla łatwości orientacji Oceanję podzielić możemy na 3 grupy. Wyspy, leżące pomiędzy zwrotnikiem Raka, równikiem i 150 — 180-jm południkiem, noszą nazwę **Mikronezji** ¹⁾, na Pd. od równika aż do zwrotnika Kozierowca leży grupa wysp **Melanezji** ²⁾, ograniczona ze wschodu 180° dług. wsch. Na wschód od południka 180° leży **Polinezja** ³⁾. Na południe od wysp Melanezji a na Pd.-wschód od Australji leży **Nowa-Zelandja**.

1) **Mikronezja** — grupa drobnych wysperek Palau, Marjańskich, Marsailla, oraz Karolińskich. Pracował tu przez 27 lat słynny polski uczony, badacz, zbieracz i znawca tych wysp, Jan Stanisław Kuhn (1846 — 1894), emigrant po 1863 r. (na wyspie Ponape). Należą do Japonji (od 1919 r.).

2) **Melanezja**. Są to wyspy pochodzenia lądowego na pd.-wschód od lądu Australji, oddzielone od niej płytką cieśniną Torresa i morzem Koralewem. Należą tu Nowa-Gwinea, Archipelag Nowej Brytanji (dawniej Bismarcka), wyspy Salomona, Nowo-Hebrydy, Nowa-Kaledonia i wyspy Fidżi (lub Viti). Wzniesienie są zbudowane przez czarne lądy Papui i Melanezyjczyków i stąd otrzymały swą nazwę. Obejmuje ogółem 236 tys. km.².

Nowa Gwinea, przez Anglików **Papua**, przez Francuzów **Papuwją** zwana, obejmuje około 780 tys. mk.², wskutek niemiernego klimatu i dużej ilości mieszkalców mało jest zbadana. Jest to po Grenlandji największa wyspa na ziemi. Posiada, jak i wszystkie wyspy Melanezji, wysokie góry (až do 5,199 m.), wskutek czego klimat jest bardzo wilgotny, bo pasady opadają na ich zboczach obficie deszcze wzniesieniowe, mają więc bogatą roślinność, stanowiącą przejście od australskiej do azjatyckiej. Świat zwierzęcy podobny jak w Australji. Ludność — **Papuanie**.

Papuanie są najwyżej od Australczyków pod względem rozwoju. Skość mają barwy prawie czarnej. Ogrozona, czarna, kędzierzawa włosy tworzą strącone i odstające utrymując się przynę. Szeroki, słabka kość jarzmowa nos, usta duże z wydatnymi wargami. Okładają się łoz obramion (czasem przepasują na biodrach), kora lubią się w ozdobiach ze słomy, traw i t. d. Mówią też i taterną słow. Karmią się roślinowo i połowem ryb, łowiłymi na całej Oceanji wspinną ciotką dżdż, śmieli jak mowci

Wszystko to pochodzi od greckich słów: *neusa*, t. j. wyspa, *neke* — mieszkańcy, *melan* — czarny i *nesia* — leśny.

węski (wyspy Salomondy). Uprawiają rośliny tano (rodzaj kawy, kaka-
rany) na masę, miazgą z wodą na leśniczki, piasek, warzyw i ryki;
pożer tego dostarczają im pokarmu palmy: kokosowa, sagowa, drzewo
chlebowe oraz banany, obficie także rosną, lub uprawiane przez ludność
tej doliny naszpikowanej w połacie rośliny wyspy (podobnej stonard
w Australji). Wiozłi łeb, kaskawo czyste na palach, na płytkich wiozłach,
dla obrony od zwierząt i nieprzyjaciół, składają się z chat czerwczy-
nych lub modkowatych z nisko opuszczonego dachu. Żyłki garncarstwo,
długie z ośmienną wyrażającą masę. Okazują się one ośmienną dla
różn. różnych, a teraz i dale spryta i posylenności (niekiedy Półn.).
Mieszkańcy M. Gwinea, podziwili, młodzi i obrzydli, uprawiają kaskawo
obrzędowe, nie dla potrzeby, tam, choć nie dotarły wpływy młody i cy-
wilizacji.

Nowa Gwinea należy do Holandji i Federacji australijskiej.

Na Pd.-wschód ciągną się pozostałe wyspy Melanezji. Nie-
kiedy osadli tam biali są właścicielami plantacji trzciny cukro-
wej, kawy, tytoniu i palm kokosowych, na których pracuje
ludność miejscowa. Im dalej na Pd.-wschód, tem roślinność sta-
je się uboższą (wyspywa pokolenie). Wywóz głównie kopry, t. j.
wysuszonego jądra orzecha kokosowego, służącego do wyrobów
olejów, do fabrykacji mydła, świec i t. d.

Współność wysp należy do Anglików, Nowa Kaledonia zaś
do Francji; stanowiła ona kolonję karną francuską (deportacja
przestępców). Na południe od Nowej Kaledonii i na wschód od
Australji leży grupa wysp Nowej Zelandji. Rozpatrzmy ją
szczerze.

Marzył podróżnik 180-ty, obo. zwrotniki i równik i rozmieścił pomiędzy
nimi pewne wyspy. — Czy w Oceanji są góry tak, jak u nas? —
Czy wyspy góryste, czy stoki mają kłosek wilgotniejszy? Długość? —
Czy diamentowy kłosek międzywrotnikowy wyraża w młotkach energii
czym, czy też rozkładu ich?

NOWA ZELANDJA.

*Znajdi na mapie wyspy Nowej Zelandji. — Czy są one
górzyste, czy nizkie? — Jaka jest szerokość geograficzna
południowa tych wysp? — Czy leży one jeszcze w strefie, gdzie
wciąż panuje?*

Nowa Zelandja składa się z 2-ech dużych wysp (267 tys.
km.²), rozdzielonych cieśniną Kuka.

Dość rozciągnięta linja brzegowa tworzy gdzie gdzieś głęboko, długie 30 — 40 km. zatoki — doskonałe przystanki.

Łańcuch ogromnych gór — Alp Nowoschadzkich, dźwiga-
jących obfite lodowce, ciągnie się przez całą długość wyspy,
wznosząc się do wysokości 3740 m. (góra Ruka). Liczne wulkan-
y, gejzery, trzęsienia ziemi świadczą o niewygasłej wulkanicz-
nej działalności.

Klimat morski, wilgotny, o niewielkich wahaniach tempe-
ratury i dość duża ilość opadów, szczególnie na zachodzie,
sprzyjają bujnej roślinności, odręb-
nej od australijskiej, choć posiadają-
cej jeszcze składniki górskie, także
same, jak w Australji. Te same
cechy klimatu sprzyjają, że
lodowce z gór N. Zelandji schodzą
swymi językami nisko, sięgając w
lasy pagroci drzewiastych. Spoty-
kamy tu zawsze zielone drzewa li-
ściaste (buki) liczne iglaste, wśród
których nowoschadzka sosna kauri
dostarcza drogocennej żywicy. Do
miejscowych roślin politycznych
należy len nowoschadzki (wyrób
lny).

Miejscowych ssaków, prócz
niecierpa, brak zupełnie (wyspowa
pokolenie). Oryginalny gatunek bie-
gnącego beznogiego ptaka nie-
kota (kuri).

Ludność miejscowa Maorowie (Maori), najodporniejsze ple-
mię wśród Polinezyjczyków, wysokiego wzrostu, z grubych ry-
sach twarzy, ciała pokrytej tatowaniem, liczy obecnie około
40 tys. głów i trudni się rolnictwem oraz hodowlą bydła; częścio-
wo cywilizowana i ochrzczona.

Przybył tu z wysp Polinezji w 12-ym lub 14-ym wieku, w pociągach
był z wybitnymi polakami na obrzydliwego, beznogiego ptaka ma, har-
niając się głównie taro i batatem. Odwiedził i walcząc, prowadził długie
wojny w sąsiednich wyspach (gub); przed przybyciem Europejczy-
ków na N. Zelandję, ludobójstwo obrzydliwe było wśród królestw respo-
blikana. Wśród ogromnie krwawych wojen z przybywającymi tu od

Rys. 11. Maori tatowany.

18-go wieku białymi w znaczej części zostali wypędzeni. Obecnie dał ich szmata od 1800 r., gdy zostali nakazem poborzeni i zmuszani wojen. Zadowolniony się wymarzaniem sobie obywateli, przyjął sposób życia białych; uczestniczą w życiu politycznem Nowej Zelandji, wybierając kilku posłów do parlamentu.

Nowa Zelandja była kolonią angielską. Dał im jako „dominium” podobne stanowisko i odrębność autonomiczną, jak Związek australijski. Kolonistów, prawie wyłącznie Anglików, jest tu przeszło miljon. Głównie zajęcie mieszkańców — hodowla bydła, której produkty (wełnę owczą, masło, mrozone mięso i skóry) wywożą do Anglii. Kopalnie węgla i złota. Kraj bogaty, różni się podobnie jak Australia i ma własny parlament. Poziom wykształcenia ogólnego wysoki, podobnie jak w Australji lub Kanadzie. Najważniejszymi miastami są: Ocklend (po ang. Auckland) na północy (200 tys.) i Wellington (120 tys.) nad cieśniną Kuka. Ożywiony handel z Anglią i Australją, również ze Stanami Zjednoczonymi Ameryki Północnej.

Odkrycie odległości od Nowej Zelandji do Australji w stopach i kilometrach. — Narysuj mapkę Nowej Zelandji. — Czy wyspa ta nadaje się do kolonizacji przez Anglików? — Porównaj kraj Tasmanichów i Maorów.

POLINEZJA.

Znajdź na mapie wyspy Polinezji. — Jaki mają one kształt?

Wszystkie pozostałe na wschód od 18-go południka wyspy Oceanji noszą nazwę Polinezji. Są to przeważnie małe wyspy pochodzenia koralowego lub wulkanicznego. Capota bywa i tak, że środek wyspy stanowią zbocza krateru wulkanu, naskoki którego uformował się otół czyli pierścien z raf koralowych, zamknięte cieśną *lagunę*, do której nie mają dostępu ani oceaniczne bary, ani barierne rzeki.

Klimat ciepły — **wieczna wiosna**. Średnia temperatura roczna 20° — 25° C. z bardzo małych wahaniami. Cały prawie rok wieją pasaty, miarkując zwrotnikowe upały. Na wyspach wulkanicznych, a więc górzystych, przynoszą one obfite deszcze wzniesieniowe, szczególnie po stronie, skąd wieje pasat (Pn.-W. lub Pół-W.), na płaskich zaś koralowych wysepkach pasaty deszczów nie osadzają.

Roslinność bujna, dzięki wilgoci i ciepłu, szczególnie na wulkanicznych wyspach, gdzie jest bardzo urodzajny tuf wulkaniczny.

Świat własny zwierzęcy bardzo ubogi, ptaków trochę więcej. Oczywiście, wypełnia dokoła użytkowanych roślin i zwierząt, przywiezionych przez białych. Mieszkańcy — Polinezyjczycy — blisko spokrewnieni z Melaniami.

Wzrost wysoki, cięła karzej słabszej kasy; włosy ciemne śliście, nie dość gęste. W młodym wieku często dość ładni (czterogłose Samoańskie); starzejąc się, szybko brzydną. Nos ich umiarkowanie stołowy.

Mieszkańcy w chatkach słowobocznym drewnianych (Nowa Zelandja), o dachu przykrytym trawą suchą lub liśćmi trzciny cukrowej (Samoa, Fidji), albo w chatkach postępujących o dachu, krytym liśćmi palmowców, o ścianach z muru glinianych (Tonga), lub z trawy (Hawaj). Wielką rolę w życiu Polinezyjczyków odgrywa palma kokosowa: oprócz jednolitych owoców i oleju, dostarcza ona drewna na budulec, liści na maty i koszyki. Z włókien owoców wyrabiają sznury. Bardzo pożytecznym jest też drewno chlebańskie. Z jego tyka przepiczowają rozmaite materiały (tapy). Tyko rozprowadza w wodzie drobną masę i sklejają drewnianymi nitkami, po wysuszeniu ma kształt w płasko wycięty. Zrobiono tapy, jak i maty składają im jako odzież. Lubią stać się w gładzi i wieść z koralów (Samoa). Tętnowanie jest bardzo rozpowszechnione. Znoszą chłód naszą ciepłą odzież bawełnianą. Uprawiają tytoni, kokosy i wosół, hodują górniki, często sokołochów i bezsterownych, o ryku nie doba, zawsze też przez Europejczyków byli wykorzystani. Nie wszyscy jednak posiadają w równym stopniu te talenty; niektórzy plemionem i wad, słabości i okrucieństwa. Nadzwyczaj muzykalni, mają swoje własne melodie, śpiewane na głos przy akompaniamencie malej gitary „ukulele”. Odbiciem też instrumentem muzykowym jest flak nosowy. Jako wyplatane wirid oceanu — wszyscy wyborni pływacy i łowcy. Niezwykle dzielnie podróż po oceanie i wybitnie skonstruowane łodzie i statki żeglarskie o ich oparciu (Hawajskie). Ponadto wielkiej skłaści polipowienia roślinnego, którego dostarcza im sama przyroda, posilają rybami otaczających ich mórz, wyplatane ci łań i siatki doprowadzili do doskonałej spręży reń. Stosownie nawadniając ziemi i budując temnową pól dla uprawy rośliny taro, plantacje, bananów, jama i trzciny cukrowej spotkano na wielu większych wyspach Polinezji. Chociaż żółci i doświad również był powszechny. Ułobkoni jednak najcięższą ludność była i jest rybakostwa. Ryby łowią dzięk (pierwszy sposób) oraz w sieć i na wędek. Pływają ślicznie. Z czasem w słach śliczo warkają pod brach rekina, żeby go ułobkować wcieleniem mięsa.

Z pomysłowej niekierowanej rękodzielnicy wysiepek, stanowiących Polinezję, wymieniamy wyspę Samoa, leżące na drodze z Ameryki Północnej do Australji w połowie drogi z Sydney do Honolulu, dalej — najdawniej odkryte wyspy Markizy (Marquesas) i Paumotu, oraz słynne z malowniczości wyspy Tahiti (Towaryskie). Zupełnie oddzielnie od tych, odosobniony na północy, prawie na samym graniczniku Raku leży białych wulkanicznych wysp Hawaj (czyli Sandwich, cyrt. Sandwicz).

WYSPIY HAWAŁ.

Znajdź wyspy Hawał na mapie: czy nie leżą one na ważnej drodze okrętowej z Azji do Ameryki? — Jakże więc ważną znaczenie?

Archipelag Hawajski, należący od r. 1898 do Stanów Zjednoczonych Ameryki Północnej, składa się z 8 wysp, z których największa, ostatnia ku wschodowi, zowie się Hawał, z czystemi wulkanami Mauna Ika i Mauna Kea (4210 m. wysokości).

Najważniejszą z wysp jest wyspa Oahu, gdzie leży wybrany port Honolulu (100 tys. mieszkańców).

Honolulu (znaczy „miasto przystań”) leży na przecięciu dwóch krótkich szlaków okrętowych: z Japonji do San Francisco i kanału Panamskiego — a także do Nowego Jorku i Europy, oraz z Wankurow do Australji. Obecni właściciele tych wysp — Amerykanie — okrytykowali je silnie, uważali wybrany nowoczesny opromy port (w natow Perle, na zachód od Honolulu) i wielką stację węglową, oraz wybudowali okrytą stację telegrafu bez drutu (jedną z największych na świecie) tak, — że wyspy Hawajskie tworzyć mogą nie tylko punkt oparcia dla żaglow i handlu amerykańskiego, ale także podstawę operacyjną dla floty wojennej. Uważa to wyspy mogą mieć w przyszłości wielkie znaczenie w razie walki z wpływami starowicie na oceanie Wschodnim, pomiędzy Stanami Zjednoczonymi Ameryki Północnej a Japonją. (Japończyków mieszka tu ok. 100 tys.).

Miejscowych Polinezyjczyków, zwanych tu Karakami, pozostało niewiele (ledwie 24 tys.). Ród ich zmniejsza się szybko wskutek krzyżowania z białymi i żółtymi, t. j. Chłopcami i Japończykami.

Wiekowa cegła Karaków amerykańizowała się już pod względem ubioru i życia. Całkowicie ich zniknięcie jest tylko kwestją czasu.

Handel i przemysł w rękach Amerykanów. Ograniczona produkcja cukru z ciemnych plantacji trzciny cukrowej; araszów, bananów, tytanu i kawy.

Narazie mapę oceanu Wschodniego, uważa na tej wyspie Hawał i przeprowadzi drogi morskie z Japonji i Australji do portów Ameryki Pn. i kanału Panamskiego. — Okrytą stacją telegrafu bez drutu (jedną z największych na świecie) tak, — że wyspy Hawajskie tworzyć mogą nie tylko punkt oparcia dla żaglow i handlu amerykańskiego, ale także podstawę operacyjną dla floty wojennej. — Dlaczego Japonja pragnęłaby posiadać te wyspy? — Odkryła, jaki jest dźwięk trębaczki i kłosa górnika w Honolulu, gdy z nas w Warszawie jest o raz w niedzielę?

AFRYKA.

Obszar 30 milj. km², 135 milj. mk., gęstość zaludnienia 4,5 ludzi.

Przegląd do morza śródziemnego rzępił Afryki można była kłasyfikować ludom oddzielną. Już w głębokiej starożytności była to państwa Egipcjan oraz kolonie fenickie, greckie i rzymskie. W 8-ym wieku po Chrystusie podbili Afrykę północną Arabowie, wprowadzając w niej wiarę muzułmańską, czyli islam. Pod koniec 13-go wieku, gdy rozpoczął się w Europie wieloletni ruch w kierunku odkryć geograficznych i poszukiwania dróg do Indii Wschodnich, podróżnik portugalski, Bartolomej Diaz, odkrył przylądek Dobrego Nadziej w 1488 roku, a słynny odkrywcą portugalski, Wasko de Gama, opłynął południową krainę Afryki i dotarł do Indii Wschodnich (w 1498 r.). Od tego czasu stała się ważną drogą morską do Indii (z północy) i do Australii) dookoła Afryki i niektóre części jej wybrzeża.

Gdy do odkrywców przez Hiszpanów i Portugalczyków w Ameryce pierwsi podróżnicy było daleko bliżej kolonii, stała się Afryka dostarczycielką czarnych, darmo pracujących niewolników, czyli tak zwanego „koloru”. Wobec tego, powstały liczne europejskie „faktorie”, w których skupowano niewolników, a wzniesiono sprężynki barbarzyńskiej i nieczłowiecznej ludności wnętrza Afryki wyspy europejskie.

Pierwsi wątpliwie wybrzeża Afryki zostały zajęte przez handlowe faktorie i zwolna utworzono się kolonie państw europejskich na jej wybrzeżach. Przez długi czas jednak z trzech części „starego świata” Afryka najczulszej była marna. Przez całą wieki uważano Afrykę za tajemniczy ląd, pełen diabelskich magików. I przyroda i mieszkańcy tej części świata utrudniały jej poznanie. Na przeszkodzie stał nie tylko brak portów i niedostatek kłosa wybrzeży, ale także ciemność, zupełnie odrębna pochodzeniem i wyznaniem ludności: na północy muzułmańska, wrogo usposobiona wobec chrześcijan-Europejczyków, a dalej na południu czarnej skóry, długo nieprzyjęła i ścisła. handlowa polowa niewolników, a więc trudna do wniknięcia białych przybyszów. Dopiero zapal energicznych handlarzy i podróżników (dla nauki), misjonarzy (dla szerzenia wiary) i wypraw państw europejskich (dla handlu i zdobyczy) — otworzyły w 15-ym wieku dostęp do wnętrza lądu.

W drugiej połowie 15-go wieku udało się kilku angielskim podróżnikom odkryć źródła Nila, Livingstoneowi — zbadać Afrykę południową i rzekę Zambesi, a Szarlotce — porazić błyskawicą Kongo i Afrykę środkową. Do dziś dnia zostało wiele miejscowości całkiem nieznanymi; jednakowoż Europejczycy, badając na wielką skalę kolonie i następując w ten sposób bank dobrych dóbr wodnych w Afryce, ukształtowała stopniowo jej wnętrze.

Przejrzystej ulicy, nie był tylko o podróżach rzekoma Afryki Wasko de Gama i innych sławnych żeglarzy, o Livingstone, Szarlotkę, Roggeveen i innych nieustraszonych podróżników wnętrza Afryki — Przeczystał „W pustyni i pamiątce” Benksowa, oraz z wypisów Lagnowskiego — o Afryce!

Czy Afryka leży na północnej półkuli, czy na południowej?
— Czy leży na wschodniej, czy na zachodniej półkuli (od Ferro,
od Londynu?)! — Jak dzieli Afrykę równik? — Określ atłas,
popatrzy na planisfery i odpowie, czy jest jeszcze jaki łód
przebiegający przez równik? — Znajdź przykład Rio de Janeiro, punkt
najbardziej na Pn. wysunięty, jego szerokość pn. i odległość
od równika w km. — Znajdź przykład Iguazu (Agulhas, po
portugalsku znaczą „igły“) najbardziej na Pd. wysunięty
punkt łód afrykańskiego. — Wyznaczaj na południowej kół-
czynię łód drogi wodnej przykład Dobrej Nadziei, odczytaj
jego szerokość pd. oraz odległość od równika w km. — Oblicz
różnicę długości Afryki z Pn. na Pd. w kilometrach. — Wyznaczaj
przebiegi: Zielony rzeki Verde (po portugalsku zielony) na
zachód, i Rias Riasen, najbardziej na wschód Afryki wysunięty.
Znajdź ich odległość od siebie w stopniach i w km. — Jaki seraz
obława Afrykę z zachodu? Jaki z wschodu? — Znajdź cieśninę
Gibraltarską, morze Śródziemne, przełęcz i kanał Sueski,
morze Czerwone, cieśninę Bab-el-mandeb oraz zatokę Adryatyk.
— Znajdź zatokę Gwinejską na zachodzie, oraz półwysp So-
mali, zatokę Zanzibar, kanał Mozambicki i wyspę Madagaskar
na wschodzie Afryki. — Znajdź wyspy leżące w pobliżu Afryki
po wschodniej i po zachodniej stronie łód i odczytaj ich nazwy.
— Którzy człowiek świata leży blisko Afryki? — Którzy ludzie
się było najłatwiej dostać do Afryki z Azji lub z Europy i od-
wrócić? — Która część świata ma połączenie bardziej odosobo-
nione, Australia czy Afryka i dlaczego? — Z mapy odpowiesz,
jak jest rozmieszona linja brzegowa Afryki? — Porównaj ją
z linją brzegową Australji!

Linja brzegowa Afryki jest ile rozmieszona. Afryka nie ma
prawie zupełnie półwyspów, ani głęboko wchodzących w ląd za-
tok, stąd też brak dogodnych portów i przystani.

Często się zdarza, że głębokie, leżawie ujścia rzek zastę-
pują zatoki i, wzmacniając linję brzegową, tworzą wygodne
rzeczne porty, jak to bywa w Ameryce i Europie zachodniej.
W Afryce i tego brak zupełnie, rzeki albo rozlewają się w olbrzymie
delta o płyckich błotnistych ramionach (Nil, Niger), albo
staczają się z wynioślejszej wyżyny ku morzu, tworząc lenne wodo-
spady i kaskady, nie mogą więc służyć ani jako dobre porty
rzeczne, ani jako dogodne drogi wodne. Dlatego też Afryka, po-

dobnie jak i do ukształtowania Australja nie wychowała ani jednego ludu morskiego, żeglarskiego. Nawet potężną kulturą starożytni Egipcjanie wyręczyli się w żeglarskim narodem obcym — Fenicjanami. Z Fenicji też przywędrowali do Afryki Kartagińczycy.

Narysuj kontur Afryki i oznacz na nim wszystkie narazy, których się nauczyłeś. — Czy słowotwórczo łaciń krągowej jest lepsze dla Afryki? dla jej kształtu? dla jej zbudowania?

Spytaj z barw na mapie, powieś, czy w Afryce jest więcej niż w innych czy wręcz? — Czy wyżyny to są znacznie wyniesione nad poziom morza, czy też niezbyt wysokie? — Czy wyżyny austroalpejskie są wyższe, czy niższe od afrykańskich? — Czy wyżyny te posiada uroczystą powierzchnię i dołkowy gór, czy powierzchnia jej jest bardziej jednolita? — Czy, spytaj z barw na mapie, Afryka północna, czy południowa jest bardziej wyniesiona nad poziom morza? — Znajdź na mapie góry Afryki i oznacz, do jakiej sięgają one wysokości?

Kształt powierzchni Afryki jest równie jednolity, jak i kształt jej wybrzeży. Prawie cała Afryka stanowi wyżynę, nieco obniżoną wewnątrz, wyższą na wybrzeżach i strumie opadającą ku morzu, a więc z natury rzeczy nieodstępny.

Na północy-zachodzie znajdziemy na mapie pasmo gór faldujących — Atlas, tworzący jakby dachy dach gór południowej Europy, ze szczytami, dochodzącymi do wysokości 4½ tysiąca metrów.

Całą północną Afrykę od oceanu Atlantyckiego do morza Czerwonego zajmuje niezbyt wysoka wyżyna, poprzeczyną gdzieś niedaleko pasmami gór, mało znanych, stanowiącą najwięcej w świecie pustynię Saharę. Przechodzi ona zwoła wązko 10° szer. Pn. w wyżynę Sudana, zajmującą środkową część Afryki, mniej więcej do 5° szerokości Pn. Ku południowi wyżyna ta staje się wyższą i nosi nazwę wyżyny Południowo-Afrykańskiej. Najwyższe jej krągule na Pd.-wschodzie wznoszą się do wysokości przeszło 3½ tys. metrów pod nazwą gór Smocznych. Wyżyny afrykańskie, które zajmują przeważną część lądu, są znacznie wyższe na południu i na wschodzie, niższe zaś na północy i na Pn.-zachodzie. Znajdziemy na mapie niewielkie depresje na północy i w okolicach morza Czerwonego.

Znajdziemy w okolicach równika, na wschodniej części wyżyny

afrykańskie stożki wygasłych wulkanów; Kilimandżaro (5890 m.) i Kenja (4820 m.), pomiędzy swego równikowego położenia włośnym żnięciem pokryte kołosa.

Znajdź na Pn. od nich, niedaleko od brzegów m. Czerwonego górską krainę Abisynję, której szczyty gór przetożną wysokość 4½ tys. m.

Rys. 12. Przekrój Afryki według równika.

Nad wcięciem zatoki Gwinejskiej wznosi się odosobniona grupa gór Kamerun (ponad 4000 m.). Góry Sahary, mało znane, dochodzą do wysokości powyżej 3 tys. metrów (3400 m.).

Oznaci na swojej mapce góry Afryki i nazwaj je ich nazw. Spójrz na wypięty afrykański i powiedz, czy także na nich znajdują się wysokie góry (Tencris, Kenia, Madagaskar)? — Zrób rysunek przekroju od gór Atlasu, do gór Swartych, od południa Dekrej Nadziel do przemyślnego Bouskiego! Spójrz! wypięty wypięty mapę Afryki z płaszczyzną. — Zrób szereg przekrojów Afryki według każdego piętna równoleżnika (powinno ich być 140 na tekście, wytał je i naley na mapie Afryki w postaci stojącej, a będzie miał chwał bawowy pionowej Afryki. — Czy skonstruowanie powierzchni Afryki w związku z skonstruowaniem jej wybrzeży jest pomysłem dla rozwoju tej części świata?

Jaki powinien być klimat Afryki wobec jej równikowego położenia? — Czy najgorętsze miesiące są to same na północ, co i na południu Afryki? — Czy w Afryce słonec biega w zimie? Kiedy? — Jak to wpływa na klimat tej części świata? — Czy podniesione brzozy wypięty Afrykańskiej składowej dostępn wiatru i parę wodną od morza? — Wyprowadź w atlasie mapę popłis moracka. — Jak wpływ wypięty małe zimny prąd na zachodzie Afryki (Benguelski) na temperaturę i opady południowo-zachodnich wybrzeży?

Afryka, jak to samo jej położenie wskazuje, ma klimat gorący. Jest to najgorętsza część świata, posiada bowiem najwyższe średnie temperatury najgorętszego miesiąca. Porównaj mapki Isoterm!

Pod względem klimatu można Afrykę podzielić na część równikową czyli międzyzwrotnikową, oraz dwie części podzwrotnikową.

Część równikowa posiada tylko, zależnie od położenia skłóca dwie pory roku: porę suchą i deszczową (a właściwie dwa razy porę suchą i dwa razy deszczową bliżej równika i jedną porę suchą i jedną deszczową bliżej zwrotników; po deszczów ser-

Rys. 11. Zaznacz, gdzie są najwyższe średnie temperatury lipca. Do jakiej dochodzą wysokości?

talnych sięga do 18° szerokości północnej i do 20° szerokości południowej); gdy słońce stoi w zenicie, wówczas spadają deszcze regularne i następuje pora deszczowa, odpowiadająca poniekąd naszemu lato, po niej zaś sucha — odpowiadająca naszej zimo. Na tych pół roku, oczywiście, nie posiada Afryka równikowa zupełnie.

Ponieważ nad samym równikiem słońce bywa w zenicie dwa razy w ciągu roku, są więc tutaj dwie pory deszczowe.

Sam oblicz, kiedy słońce jest w zenicie nad równikiem i kiedy wypadają te pory deszczowe! Bliżej zwrotników bywa, oczywiście, tylko raz jeden słońce w zenicie i raz jedna pora de-

sachowa. Sam widać, kiedy się to dzieje na północnej półkuli, a kiedy na południowej?

Deszcze zenitalne, gwałtowne i obfite, wywołują w czasie swego trwania silne wzbieranie rurek, zstępują w głąbi lodu pod samym równikiem, gdzie (bezpośrednio na pn. i pd. od równika) przez cały rok powietrze ogrzane wznosi się w górę i spowodować monsunowe podmuchy wiatrów od obu stron. Te dołce —

Rys. 14. Gdzie jest najwyższa temperatura stycznia i do jakiej dochodzi wysokość?

jak również obszary wybitne (z deszczami wzniesieniomu), niezmiernie wilgotne, mają bujną roślinność i gęste, zwarte lasy dziewicze. Obszary dalej ku pn. i pd. będąc mają, skutkiem nawrotów pory suchej, roślinność (zwłaszcza drzewną) znacznie uboższą, przystosowaną do przetrzymywania nadmiernej suchości i nadmiernych opadów (sawanny).

Pora deszczowa na pn. i na pd. od równika trwa zwykle 4—6 tygodni. Zwierzęta i teryty przycupniają (z) nadejściem i uciekają na wyniszczone miejsca; po ich wypośrodkowaniu latwiej pozostają składowe się pory deszczowej i mogą się sławieć odpowiednio zabezpieczyć.

Podczas pory deszczowej przedług pągały dżirany tak rzadziej więcej wygląda: słotce wchodził punktulato + gołębice 6-10 raz i nocując

się po sklepieniu nieba ku zenitowi, wyszedł się jakiegdyś „prostopaś” w górę” nad karykaniem. Ziemia z nocy jest cała otulona w gęstą, białą mgłę, wskazywając nam dla krajowców, a tam bardziej dla Europejczyków.

Koko godz. 7-oj rano, pod wpływem palących promieni słonecznych, mgła zwalnia się rozpuszczać, powietrze robi się coraz bardziej gorące i duszne, jak w łodzi lub ciepłarni. W miarę tego, jak słotce „prostopaś” wyszedł się w górę, niebo, razkiem zupełnie czyste, zasłagało szybko tworząc się gęste chmury. Zanim po południu, gdy ugiął i parwał dochodził do najwyższego napięcia, około godziny 1-oj lub 2-oj, rozpętnały się gwałtowne burze. Złotona wiechuła ugięła do ziemi smukłe beltygi palu, łapiąc w dziurki grube drzew konary. Deszcz nie pada kroplami, jak u nas, lecz leje strugami, momentalnie zmieniając wyściełając podłoża długotrwałej suszy koryta strumieni w wązkie potoki, a równiny — w obszerne jeziora. Karawana, wędrując jeszcze gładko i przegięta, dość nade być zalana i ugięta w spienionych mętnych falach. Wśród wiechu i ciemności błyskawice udermi ludzkami zgrzeszeń rozjaśniają okolicy, a zbuntowany grzmot głośno szumi deszczu i potoków.

Leżą zwalone żywotowa słońca wypierają się szybko. Koko godziny 4-oj po południu chmury zwiekają i słotce znów płynie na błękitnem niebie bez chmurki, niebożęce punktualnie o 4-oj.

Pomruwatafakowe części Afryki nie mają oczywiście deszczów zenitalnych. Leżą one w sferze pasatów, więcących na północ od równika od pn.-wschodu i na południe od równika od pół-wschodu.

Całość Afryki, leżąca na pn. od równika, gdzie panuje wieje od olbrzymich lądowych obszarów Azji, jest prawie zupełnie pozbawiona wiatrów morskich i posiada klimat wybitnie suchy i gorący — leży też tu największa i najgorętsza w świecie pustynia Sahara. Jak widzimy z mapki kołem, średnie temperatury lipca wynoszą w niej 33° C., t. j. są dwa razy wyższe, niż u nas w Warszawie. Jest to najwyższa średnia temperatura miesięczna na kuli ziemskiej. (Porównaj rys. 13 na str. 29-oj). Z drugiej jednak strony Sahara, leżąca w umiarkowanej części Afryki północnej, wykazuje znaczne różnice temperatury dnia i nocy (tę-dawość klimatu). Temperaturę spada tutaj nad ratem poniżej 0° (zależnie w zimowej porze roku).

Afryka południowa, mająca od pół-wschodu łańcuch gór Smocznych (najwyższy szczyt — 3350 m), ma podobne warunki klimatyczne, jak i Australia: na pół-wschodnich zboczach gór Smocznych panują obfite deszcze wnikoleniowe, wnętrza zaś lądu jest suche i bezwzględne — i im dalej na zachód, tem suchsze. Leży tu ciepłowo step — ciepłowo pustynia — Kabburi.

Wybrzeża morza Śródziemnego mają klimat t. zw. nad-
śródziemnomorski, taki, jaki panuje w Europie południowej nad
brzegami morza śródziemnego, mianowicie: wilgotne zimy z wia-
trami, przynoszącymi deszcz, i sucha, gorąca bezdeszczowa lato.

Rys. 15. Mapka spadów. Gdzie pada najwięcej deszczu?
gdzie najmniej?

Porównaj klimat Afryki z klimatem Ameryki! — Czy chętnie pro-
czą białe, gdy jest gorąco i parno? — Czy klimat Afryki sprzyja pracy
gospodarczej białego człowieka? — Zastanów się nad następującymi zagad-
nieniami: Klimat Afryki jest tego rodzaju, że straszy ciepło i parą, ludem
niejasnym, a nieśmiałość stała się zbyt bliską w bardzo wielu okolicach;
czy więc ludy niejasne mogły łatwo osiągnąć wysoki stopień cywiliza-
cji? — Czy pewne okoliczności Afryki mogą się w przyszłości zmieniły na kraj
dobrze zagospodarowane i wysoko rozwinięte? — Które mają lepsze,
a które gorzej pod tym względem warunki? — Wyobraź sobie jeszcze trad-
ckci, które nieśmiałość Australijczyków osiągnęła wyżej kultury? —
Porównaj pod tym względem północną część Afryki! — Biali
ludzie nie mogą mieszkać w Afryce równinowej, Dżangu? — Wskaz
określenie w Afryce: a) gdzie białych wiele mieszkać nie może; b) gdzie
mogą mieszkać tylko ludy, od których przyswajając do afrykańskiego
klimatu; c) gdzie mieszkać i pracować mogą także biali ludzie? — W któ-
rych częściach Afryki były i są warunki, sprzyjające ludności

kształt kulturolnia rozmaitych? — Czy klimat ma duże znaczenie dla życia człowieka? — Zestaw i porównaj warunki klimatyczne Antarktydy, Australii, Afryki i warunki klimatyczne, w których nas żyjemy i możemy wycofać pracować!

Czy rzeki Afryki rozmieszczone są równomiernie na całym lądzie? — Jaka część lądu jest rzeką poprzecinana? — Dlaczego? — Afryka ma obficie bardzo suche (barodophysical) i bardzo wilgotne (obrzyste, obfite w wodę rzeki); wobec tego i drugi obszar i powiada, dlaczego rzeki równikowe Afryki mają tak wiele wody? — Czy wzdłuż całego rzeka ilość wody w tych rzekach jest jednakowa? — Która część rzeki Afryki ma wiele wód, dlaczego? — Która część rzeki ma mało wody, dlaczego? — Jak się zmienia kierunek, który tej rzeki zmierzchnął swoje wielkie znaczenie w starożytności? — Nazwa, długość, bieg tej rzeki? — Znajdź wielką rzekę Nilu, jej nazwę, kierunek biegu, ujście? — Jaka jest największa rzeka równikowych wybrzeży zachodnich? — Dlaczego tak mało wody? — Kształt, stosunek do równika, kierunek biegu, dopływy? — Dlaczego tak wiele wodospadów? — Odpowiedz do zjawisk jak ci się wydają, raz prawdopodobnie, drugi raz mało prawdopodobnie dopływy mają więcej wody. W których części rzeki i dlaczego? — Znajdź rzeki Afryki południowej, jedną na zachodzie, dwie na wschodzie. Nazwy, charakter tych rzek (wypływy, góry, ujście)? — Znajdź na mapie jezioro Wiktorji, leżące pod równikiem i jezioro Alberta Edwardsa, z którego wypływa Nil i jezioro Alberta, które Nil przepływa. — Znajdź jezioro Czad (Tead) w Saharze. — Czym różni się to jezioro od poprzednich (skroś jego wyobraźnię nad położeniem morza, otoczenie, wielkość). — Które jeziora afrykańskie należą do jezior wulkanicznych? Opisz dokładnie bieg Nilu, jego ujście obficie, Nil Biały, Nil Niebieski, dopływy!

Jak widzimy, w Afryce są obficie jeziora, z których bierą początek największe rzeki kontynentu: Nil i Kongo.

Jeziora te — to wypełnione wodą zapadliskowe rowy wśród wybrzeży Afrykańskiej, które przebiegają w kierunku z Pn. na Pd. (Tanganika, Niassa). Z największego z nich, Wiktorji, leżącego na wysokości 1150 m., wypływa rzeka Nil (najdłuża od źródeł w górach Kirundi, powyżej jeziora Wiktorji, do ujścia 6300 km. długości, druga z rzędu w świecie). Jezioro Wiktorji zajmuje obszar 68 tys. km.². Jest to po morzu Kaspjskiem i Jeziorze

Spływając z wysokiej wyżyny, tworzy Konga liczne wodospady, które przy przystąpiu słońca, drogą nieodolnego ujęcia do oceanu Atlantyckiego, straszącą w ten sposób żeglagę.

Niski dział wodny oddziela źródła rzeki Zambesi od Konga. Tworzy ona w połowie swego biegu olbrzymi wodospad Wiktorję, najwyższy w świecie (120 m. wysokości); przyjąwszy odpływ jeziora Niasa, rzeka Zambesi wpada do kanalu Mozambickiego.

Rzeka Limpopo jest ważną, jako południową granicą masy tse-tse, zabijanej dla bydła i koni (por. rys. 17, na str. 33).

Z gór Smoczych ku zachodowi płynie rzeka Orange z dopływem Waal, przepływająca stepową krainę Transwaali i bogatą w diamenty tereny Oranji (Kimberley).

Z gór nadbrzeżnych zatoki Gwinejskiej płynie na północ rzeka Niger, zataczając olbrzymi łuk aż pod pustynią Saharą i, przyjąwszy dopływ Benue z Sudanu środkowego, wpada do zatoki Gwinejskiej tworząc ogromną deltę.

W Sudanie środkowym znajduje się ogromne jezioro-tamisko Chad z dopływem rzeczny Szari.

Podczas gwałtownych afrykańskich pór deszczowych powstają rzeki sezonowe, wysychające zupełnie podczas pory suchej (i czasem niegłębokie ale rozległe zakazy, jakby jeziora). Płyną one nierzeczywiście w głęboko wciętych korytach i równie szybko giną jak powstają. Takie wyschłe koryta rzek nazywają się w Afryce wadi (australskie kreeki). Największą jest ich, oczywiście, w oazach suchych Afryki. Na uwagę zasługują także tak zwane „*sooty*”. Są to zaniknięte słonowodne jeziora w Tunezji i Algierze w przedłużeniu zatoki Gabes. Wiele z nich leży w depresjach (—52 m.). Depresyj w Afryce nie brak, zwłaszcza na północy i wschodzie.

Z tego przeglądu rzek afrykańskich widzimy, że wszystkie prawie mają liczne wodospady i katarakty, co się łatwo da objasnić ukształtowaniem powierzchni (różnej wysokości wyżyny, stromo opadające ku morzu). Długości rzeki Afryki nie mogą stać się jako dopływ dróg wodna, prowadzące do wnętrza lądu. Żeglujący po nich musieli dawniej przemieszczać swoje łodzie między wodospadami, obecnie Anglii kładą kolejowe taje obchodzące między wodospadów i katarakt, umożliwiając odbywać części rzek i jeziora, jako dróg wodna. W ten sposób użytkowany jest Nil i jeziora: Wiktorja i Tanganika, jako części wielkiej drogi wodnej i kolejowej, która ma w przyszłości połączyć ujście Nila z przylądkiem Dobrej Nadziei, czyli miasto Kair z miastem Kapstadt.

Nurej rzepkę rzek i jezior Afryki, oznaczając dolina krzewiasta II wędzopady i jedną i katarakty. — Czy rzeki afrykańskie sławią słodkie wycieki kade? — Ktośby byłbyś jednak z Kairu do Kapsztadu?

W ściślejszym związku z klimatem stoi roślinność: gdzie deszczów pada pod dostatkiem, tam rosną gęsto **zwrotnikowe lasy**, o olbrzymich drzewach, których konary są tak splecione łanami, że ani człowiek, ani nawet niema promień słońca do wnętrza lasu przedostać się nie może. Wieleż tu oleśno i wilgotno, powietrze jest parne, ciepłota. Lasy te znajdują się na brzegach zatoki Gwinejskiej, gdzie wilgoć jest duża, oraz w dorzeczu rzeki Konga.

W wysoko wzniesionych górnach górskich Afryki (Kamerun, Kilimandżaro, Abisynja), sięgających powyżej 3 — 4 tys. m. zjawia się ośrodkowa flora górska, posiadająca oprócz siebie właściwych gatunków, także liczne składniki wspólne z florą europejską, a nawet polską (np. żurawek, kosmatka polna, żurawka i inne).

Wobec słońca, panującej przez znaczną część roku na lądzie afrykańskim, na pn. i pd. od równikowego pasa leśnego, typową formą roślinności są nie lasy, lecz **sawanny**. Są to olbrzymie stępy, porośnię trawą, podczas pory deszczowej dochodzącej wzrostu człowieka, wśród której rosną kępami drzewa: akacje, gdzie nigdzie olbrzymie, niekiedy tysiącletnie **baobaby-starynaki**. Wzdłuż rzek i strumieni ciągną się lasy t. zw. **galerjowe** i bujne zarosła i gaje. Błotniste wybrzeża rzek są gęsto zarosłe trzciną i papirusami; na brzegach mórz rosną mangrowce.

Równie wyglądają sawanny, bujna trawa i krzewien pokryte, dopóki palące słońce nie wypije wszelkiej wilgoci: podczas pory suchej, odpowiadającej naszej zimy, trawa żółknie i usycha i niektóre drzewa tracą nawet liście. Często zdarzają się w tej porze pożary traw na wyniszczonych obszarach.

Obszary pustyń (Kalahari, Sahary i in.) na wielkich przestrzeniach poddawione są całkiem roślinności lub pokryte są skąpą florą suchorostów i akacjowoli, zwłaszcza wilczomleczy i aloesów.

W północno-wschodniej Afryce pustyńnej roślinie bardzo szczególna **wolbekowa** (*wolbottia*), roślina pustyńna z rzepu gniotowatych, podobna do grubego, bardzo niskiego i wrośniętego w ziemię pała. Na Saharze tylko w dolinach dawnych rzek (**wadi**), lub w miejscach mających dziś jeszcze wody, pojawia

sie roślinność, jakby delone wyspy na morzu szarego piasku. Jak daleko sięga woda (ze źródeł naturalnych lub czerpniętych ze studni) krzewi się roślinność, niejednokrotnie bardzo bujna. Obok najważniejszych palm daktylowych rosną tutaj granaty, pomarańcze i inne drzewa owocowe, a pod nimi pola uprawiane starannie, jak ogrody. Dłony mieszkańce — dla wyzyskania suchej i nawodnionej gleby, siedzą na krawędzi zielonej wyspy — jak na granicy suchej pustyni. Takie śródpuścynne wyspy, prawdziwe pary dla wędrujących poprzez morze piasku karawan, są się oazami. Najważniejszą rośliną północnej Afryki pustynnej jest **palm daktylowa**, prawdziwa „**apikarnia pustyni**”. Daje ona mieszkańcom tych krain drzewo budowlane, smaczne pożywienie i napój. Jej granica południowa pokrywa się niemal dokładnie z granicą obszaru pustynnego Sahary. (Przebiega z wypisów geograficznych ustępu: **Palm daktylowa**).

Na samej północy Afryki, w klimacie ciepłym umiarkowanym rosną rośliny zwane ciepłe: **dąb korkowy**, **cyprysy**, **oleandry**, **oliwki**, **pomarańcze** i t. d., czyli tak zwana roślinność **śródziemnomorska**. Rośliną charakterystyczną dla górnego biegu Nili jest **papirus**, z którego rdzenia starożytni Egipcjanie wyrabiali trwałe materiały do pisania. W nazwie naszego „**papirusu**” zachowało się wspomnienie egipskich papirusów.

W Afryce południowej, przyłądkowej, obok roślinności krzewiastej, zwanej ciepłej jest dużo roślin odrębnych, właściwych tym obszarom, zwłaszcza **wrzośców** (około 300 gatunków), **pepergonij** i **przypodłajników**. Rośliny zbożowe i owocowe zostały wprowadzone przez osadników. W Natalu (wybrzeże południowo-wschodnie) są także rośliny plantacyjne (trzcina cukrowa, **hawaina** i **kawa**).

Rośliny politermnych, Afryce właściwych, jest niewiele: **drzewo kasowe**, rośnię z Abisynji, **palm olejna** z Gwinei, **durra**, czyli **proso afrykańskie**, najważniejsza roślina zbożowa dla czarnej kultury Afryki, **drzewo chlebowe** i **orzechy ziemne**; w oazach Sahary — **palm daktylowa**; w puszczach nad Kongo — rośliny dostarczające **kauczuku**.

Uprawiają również rośliny politermne, sprowadzone z innych części świata: **banany**, **hawainę**, **pezenię**, **kokos** i **indygo**.

Świat zwierzęcy Afryki najbogatszy i najcharakterystyczniejszy znajduje się w sawannach. Są to tereny stałe trawienie.

nych, a więc mnóstwo gatunków śległych antylop w wielotysięcznych stadach, przegony wicher, długoczych żyraf, obgryzających liście mimoz, oraz największy ptak na świecie, strus afrykański. Za temi trawożernymi z brzołów lasów w ślad po-
mykają wielkie drapieżce afrykańskie: lew, kumpart, oraz żyjące podług błony i anakule. Na skraju lasów również spotykamy słonia afrykańskiego o olbrzymich uszach i potężnego nosorożca żyjącego najczęściej w okolicach, dalej od równika południowych, suchszych, jakkolwiek nie oddalającego się zbyt od rzek lub bagien, które zharają się w tych stronach Afryki.

Wewnątrz lasów zarośnikowych zwierząt mało, przeważnie małpy różnych gatunków — goryle zaś i szympanse, te charakterystyczne i tylko Afryce właściwe małpy, żyją tylko w najdzikszych i najnieodleglejszych lasach leżących na zachodniej

i środkowej części Afryki zarośnikowej. W rzekach i jeziorach puszcz Afrykańskich żyje wiele olbrzymich, wyłącznie tylko w Afryce spotykanych dziczy-
nych hippopotamów i delfi krokodyli.

Świat owadów jest bardzo bogaty: wojownicze termity, budujące w szwamach grubsze

Rys. 17. Mucha tas-tas (pawlikar.). Jak pagółki, które się nawet podarom stópów osiada, oraz na-
dęty wróg bydła, mucha tsetse^{*)}, której ukąszenie zabija zwierzęta domowe, a na ludzi sprowdza śpiączkę.

W Afryce północnej żyje nad brzołami wód mnóstwo dobrze nam znanych ptaków (od polbiternika do kwiekta), które na koniec młodzieńczo przylatują do naszej chłodnej Europy: żurawie, bociany, jaskółki i t. d., oraz nieprzebrane mnóstwo ibisów.

W Afryce północnej, zwłaszcza na Saharze, wielkie znaczenie ma jako zwierzę domowe (nieznane w stanie dzikim) jednogatowy dromader „okrąg pastusi”. Wśród skał i kamieni mnó-

^{*)} W okolicach, w których mucha tas-tas jest pospolita, ludzie zwierzęta domowe ipl nie ma. Do wypraw, wszelak zwierzęta jęczą, ułwa się smutnych tragarzy.

swo tam jaszczurek, węży i skorpionów. Wygrzewają się one w dzień na słońcu, w nocy przed chłodem chowają się głąboko. Zgadza tu chyba antylopy i stado z sawanny, a za nimi lew — i na wzrost królewskiej wstęgi białej i szarej.

Cały ten bogaty świat zwierzęcy Afryki jest bezkrytycznie łupiony przez eksploatację taryfistów oraz handlarzy „złoty szkielety”. Skonie, dawniej nadder Benue nawet nad jez. Czad, obecnie skłoniła się przed sągiłą w rękę; zamek i niewolnicze okoliczności Afryki, ale i tam są długie niewolniki, tak, że niedługo wyginą zupełnie. W tych okolicznościach Afryki, które dotychczas są wspaniałym światem Małych, w miejsce dżungli zwierząt wprowadza się domowe — polityczne, skądinąd czego obecnie światem zwierząt w Afryce znajduje coraz coraz coraz więcej. Zdziesiątka się ilość zwierząt i była w gatunku oraz światem zwierząt w Afryce pokazuje, koni i była — w północnej. Dawałszy „wielkie” Nili, krokodyli, w dalszym i dalszym biegu tej roli zwierząt został wzięty.

Wykresil mapkę rośliności i pokoloruj: pastyrka na koku (jama-
sity, stępy i zarośla) — jama-zielony, puszcze — ciemno-zielony; — Po-
równaj mapki temperatur, opadów i roślinności i sprawdź, czy miejscowości
z najwyższymi temperaturami i największymi opadami odpowiadają pa-
stuskom, a miejscowości z najwyższymi opadami — puszcza leśnym. —
Odpowiedz: a) corowa roślinność od temperatury i opadów;
b) rozprzestrzenienia zwierząt trawotwórczych od świata roślinnego; c) roz-
przestrzenienia drapieżców od świata trawotwórczych (jako pokarmu).

Oblicz średnią gęstość zaludnienia Afryki, wiedząc, że liczba ludności wynosi 125 milj., a obszar 30 milj. km. ² — Porównaj gęstość zaludnienia Afryki i Australji, Afryki i Polski!

Tępną, tygnąc się ogólną linią ludności (obniżenia się od około w granicach od 125 do 160 mil.), są bardzo nieprecyzyjne, trudne bowiem, podawać szkielet linii ludności w krajach nieupodobnie znanych, a tym bardziej w prawie zupełnie nieznanych. Jeśli wyprawa podróżnika ludzka, wzbudza sympatię i szacunek wśród miejscowej ludności, to spotyka się na swojej drodze dość gęsto zbiegawczo młodzieńców, wobec bardzo łatwego przenoszenia się z miejsca na miejsce „Jakkich”. Jeśli zaś wyprawa budzi przetrząsk i niechęć, to odwrotnie, spotyka się prawie wyłącznie kłopoty. Stąd często szkielet wyprawy dane są do ilości mieszkańców.

Ludność Afryki należy do kilku ras, pochodzeniem i wyglądem wielce różnych. Mieszkają tam:

- 1) Lady russ czarnej, murzyńskiej — najliczniejsza,

- 2) Lady may hidej. clematyz, północno-afrykańskie,

liczne i rozproszone na znacznym przestrzeni, t. j. Chamiele i Semiele (lub Chamie) zmieszani z Semitarai i jaskółcami, t. zn. conditicy europejscy, nielegalni, skupieni stosunkowo najgęściej na południowym cyplu afrykańskiego lądu.

nie wyższy, niż u *Bananas* (od 140 do 150 cm.). Łaty te, prawdopodobnie najłatwiej, uprawiają także i na Pa. od równika (w Pd. Afryce!).

Wykreśl mapę rozkładu ludności czarnej i białej różnorodności rasowej. — Złotem oznacz w cm. średni wzrost Pigmeja afrykańskiego (140—150 cm.), Nigra (160 — 170 cm.) i Kafa-Bantu (170—180 cm.).

Czy niedostępność Afryki sprzyja kolonizacji? — Czy klimat Afryki jest odpowiedni dla Europejczyków?

Fig. 18. Mapka kolonii europejskich i krajów niezależnych. Więcej niż $\frac{1}{4}$ obszaru Afryki, czyli przeszło 10 milj. km², zajmują kolonie francuskie, $\frac{1}{4}$ — angielskie, a resztę — około 18 milj. km², kolonie innych państw i kraje niezależne.

Kolonizować Afrykę zaczęto dość późno, wskutek niedostępności jej wybrzeży i jej klimatu, często zabójczego dla Europejczyków. Kolonizacja rozpoczęła się zwykle od wybrzeża. Zakładano tam naprzód handlowe faktoria, w których na różnokolorową perkalikę, białe i czarne paciorki, słony broń i wódkę kupowali Europejczycy słoty psianki, strusie pióra, kaski słoniowe,

oleje palmowe i t. d. Po odkryciu Ameryki głównym przedmiotem handlu stał się niewolnicy. Obecnie od 1840 roku handel ten został w krąg ludzkości zniesiony.

Od wybrzeży zaczęto zawierać umowy handlowe z muzułmańskimi władcami wewnątrz kraju, wytwarzając w ten sposób „sferę wpływów”, sięgającą daleko w głąb lądu. Za kupcem podążali misjonarze, starając się wprowadzić w zaprzyjaźnionych muzułmańskich królestwach chrześcijaństwo. Katolicyzm na większą przewagę od protestantyzmu, przemawia łowcem łatwiej do umysłów muzułmańskich swymi obrzędami. Na północy jednak Afryki najpotężniej zakorzenił się mahometanizm, który obok wielu cech słownych zaznaczył się pod jednym względem dodatnio: uchronił niektóre ludy Afryki od alkoholizmu. Europejczycy, zwłaszcza Niemcy (firmy hamburskie np.), wywierali tam ten zgubny wpływ i wprowadzali alkoholizm dla zysków handlowych.

Gdy już grunt jest jako tako przygotowany, kolonizujące państwo stara się zgarnąć krok muzułmański pomocą słusznej wyprawy. Czasami zdarza się to, dzięki ciągłym wojnom i niegodom małych muzułmańskich państewek, czasami spotyka ono jednak opór częstokroć zrywami podjętym przez inne państwa europejskie, zakładające swoją kolonję obok.

Zajęli kolonizować Afrykę Portugalczycy; należą do nich obecnie dwie duże kolonje na wybrzeżach: Mombabik i Sofala na wschodzie, oraz Angola (od rz. Kongo do Kunene) na zachodzie. Dalej Anglii, ci kolonizatorzy całego świata, zajęli całą Afrykę południową i wschodnią, zabierając w wojnie 1890 do 1902 r. kolonje burskie: Oranje i Transwaal, a po wojnie 1914 — 1918 r. — większą część kolonij niemieckich.

Pełną statewisko zajęli dziś w Afryce Francuzi. Zbudowali oni w Afryce państwo kolonialne większe niż cała Europa o 35 milionach poddanych, a ostatnia wojna dokazała dobitnie, że gospodarka Francuzów, którzy najlepiej umieją rządzić sobie z miejscową ludnością, nie budzi u tubylców niechęci: one ich palki chętnie walczyły i umierały za Francję w Europie. Francuzi starają się rozszerzać swe posiadłości (i sferę wpływów) z północo-zachodu z Algieru na całą Saharę i zachodni Sudan, oraz wyspę Madagaskar. Włosi zawładnęli częścią półwyspu Somali, częścią wybrzeży morza Czerwonego, oraz Trypoli-

tanją (w 1912 r.). Belgja posiada wielką kolonję Kongo w dorzeczu rzeki tejże nazwy.

Która część Afryki są najbardziej odpowiednie dla kolonizowania przez Europejczyków? które najłatwiej? — Porównaj kolonizację Australii i Afryki i Afryki: a) jednolitość kolonizacji australijskiej, a różnorodność i rywalizację kolonjalną państw europejskich w Afryce; b) wysiłek jennego ras państwa Europy, które podzieliły między siebie prawie całą tę część świata; c) czy Europejczycy bez pomocy miejscowych mogliby stworzyć gospodarkę kopalną w Afryce? — Czyby się stało, gdyby Afryka wzięła wykolonizować? — Dlaczego więc Europejczycy powinni dłać łaski a rozwrócić kolonizacji afrykańskiej?

AFRYKA POŁUDNIOWA.

Znajdź na mapie Afrykę południową. — Jakże jest skształconie jej powierzchni? — Porównaj Afrykę południową z Australją. — Z mapek rys. 13, 14, 15 powiedz jaki jest tu klimat?

Afrykę południową nazywamy część lądu afrykańskiego, rozciągającą się ku południowi od 17° szerokości Pd., mianowicie od rzeki Zambezi, jeziora Ngami i rzeki Kunene, wpadającej do Atlantyku. Jest to stepowa wydyma, wzniesiona średnio do 1000 m, wysokości, o krwagłznych wyłazach nń jej wnętrza, dochodzących na zachodzie do 2700 m., a na wschodzie, w górach Szareych, do 3470 metrów.

Klimat bardzo ciepły, wogóle dość suchy, wobec tego, że wilgoć przynoszą pasaty od Pd.-wschodu i spotykają na swej drodze góry Szare, osadzając na ich zboczach wschodnich deszcze wzniesieniorsze (powyżej 100 cm. opada rocznie).

Im dalej na zachód, tem suchiej. Brzegi oceanu Atlantyckiego są zupełnie suche, wskutek tego, że wzdłuż zachodnich wybrzeży przepływa zimny prąd Benguelski, ochładzający i osuszający wiatry morskie, które swą wilgoć skraplają nad nim.

Długie cała średnia i wschodnia część Afryki południowej otrzymuje mniej niż 25 cm. rocznie deszczu (por. mapkę opadów, rys. 15); stąd pozostała to pustynia (właściwie suchy step) Kalahari.

Uważam, który przypisał się wizer do zbadań flory Afryki południowej, był Polak, profesor uniwersytetu lwowskiego, Antoni Bohman. Wyniki swich naukowych podróży po Afryce południowej ułożył w 1920 r. (w przedmowa Kalkowskiej Akademji Umiejętności).

Kraj na południe od rzeki Limpopo, stanowiącej, jak wiemy granicę południową strefy *tee-tee*, ma charakter pastercki, przypominający swymi obyczajami, gdzieś niegdyś słoniemi stopami stan Wiktorji w Australji. To też kwitnie tu, choć na mniejszą skalę niż w Australji, hodowla bydła i owiec oraz uprawa pszenicy. Cała ta kraina należała ongi do łowieckich plemion *Basumienów* i częściowo pasterackich *Hotentotów*. Na plemiona te napadli przybyli tu z północy *Kafrowie*, znaczenie wyżej od nich stojący i zajęli całą wschodnią część krajiny. W 16-tym wieku zaczęli się tu osiedlać wychodźcy z Holandji, przedkładając w odczynie w czasach wojen religijnych, *Burrosie* (holenderskie *boer* — niemieckiemu *Bauer* — chłop). Przybyli oni liczniej w 17-tym wieku i wzięli walk z *Hotentotami*, a później z *Zulusami*, zajęli znaczną część Afryki południowej. W 18-tym wieku zaczęli tutaj budować większe kolonialne państwo Anglii, a *Burrosie*, nie chcąc im ulegać, wywędrowali w głąb kraju i założyli dwie republiki — *Transwaal* (kraj na Waal; Waal — rzeka Renu w Holandji, stąd nazwa rzeki w Afryce) i *Oranje* (nazwa rzeki i kraju na cześć panującej w Holandji rodziny *Oranżkiej*). Anglii jednak, widząc rosnące gospodarcze znaczenie krajów burackich (złoto, diamenty), po zwycięskiej trzydziestoletniej wojnie (1839 — 1902) pokonali rozpaczliwy opór *Burów* i przyłączyli obie republiki do swych kolonii. Zostawili jednak *Burów* zupełny miejscowy samostan, a obecnie z wszystkich swych pół-afrykańskich posiadłości utworzyli jakby osobne państwo, podobne ustrojem do *Stanów Australickich* (*Unja Południowo-Afrykańska*).

Pastercki ten kraj zmienił częściowo swój wygląd po odkryciu pól złotodajnych oraz kopalni diamentów — *Kimberley* — które ścigały całe tłumy poszukiwaczy skarbów, jak i w Australji. Obecnie kraj ten przecięty siecią kolejową, łączącą liczne porty na pn.-wschodzie z miastami wewnątrz kraju, jest na drodze szybkiego rozwoju, podobnie jak i Australja.

Dawniejsze dzikie zwierzęta: słonie, antylopy i drapieżne, uciekły na północ przed cywilizacyjnym pochodem białych ludzi, podobnie jak i czarni dawniejsi rolniczkacy. Pozostał jeszcze struś, hodowany dla piór (por. mapkę gospodarczą rys. 20).

Basumieni stoją na najniższym stopniu rozwoju wśród ludów Afryki. Niemierwie słabiej, pasterzują sobie całą część tatarską i południowo-wschodnią. Zaspokajali na najgorzej tereny łowieckie i poszukiwali przez

wokółwołów kraja mianował prowadzenia takiego trybu życia, że jakiego byli przypuszczali, stali się koczowniczymi i apatorycznymi, choć sprytnymi i gospodkowsko wyświekszonymi. Nie brak im pospolicz zalet i zdolności. Znane są ich bardzo ciekawe rysunki zwierząt, tryb koczowania na kamanach. Słyną ze świetnie wykonanego napędu wrota: jako łowcy, wypatrują stado antylopy o 10 km. Wybranie też trapią zwierzęta.

Do polowania i do wojny używają łuku i strzał, naturalnych jednak wydzwiny, do których wywodzi łowia jadłowicie węża, przychodząc im na pomoc. Często kilka dni nie nie jedzą, przetrzymując i przemykając cały czas, dopóki im głód dokonie nie dokaczy. Wtedy się na łowy, wjeżdżając, w razie powodzenia, nieprzewidywalnie wprost doświadczyć; najdłuższy się na noc, znowu śpią i przetrzymują.

Kafrowie też wielkiego słowa Kafia, niewiemy, podobnie nie wyznają mahometanizmu, najdłuższy (179—180 cm.) i najkulturalniejszy z negrów Basutu, dzielą się na wiele szczepów (Zala, Matabela, Beemanele). Wosk, gadatliwi, głośni, wyborni koczownicy kpią i rolnicy, tryb społecznie w swych krainach, czyli wioskach, pod opieką angielskiego rządu.

Uprawę roli zajmują się wyłącznie kobiety, „dłgi niekie istoty”, aby się mogły zajmować namacalnym zajęciem utrzymywania i dojenia krów. Uprawa się tutaj przedewszystkiem pszena, a także kukurydza. Kafrowie, będący zdala od miast, jako ubiera, używają kilku ogonów, roztaczających się od przesłanianego w paski szmaru, lub niewielkich fartaników ze skóry. W pobliżu miast, w omieszczeniach przez rząd zbiorali się w koczownicze ławy; koczując się w odciekach, robią wypasale i doświadczone umieszczenia, a w miastach mają prostokątne budowle do mieszkania i kuchenki drzewa. Namioty są polu kłosek koczownicy i używają tabaki.

Barowie — starożytni, patriarchalny naród — prawie nie się nie zmienił od czasów przybycia. Są to oddzielni rodzinami, często bardzo liczni, w oddzielnych formach, często o kilkaset km. odległych od siebie. Potrzebne przedmioty wyrabiają sami w domu. Barowie polowali, używają jedynie łabędzi. Opieka rządu całą rodziną absolutnie. Wyborni strzelcy, kochają wolność i długo walczli z Anglikami o nią. Straszny polityczny niepokój, mają rozległy szmer, jak ryk w angielskich koloniach. Półni Barowie, liczący są kolonizacji angielskiej i od odgrywać dość główną rolę. Jedyną paradytą trzeba, że w całej Afryce południowej Nibelich nie ma nawet 25%. Stąd kocha w głąb kraju mają nie tylko handlowo, ale i wojakowe znaczenie.

Afryka południowa dzieli się obecnie na: 1) „Unję Południowej Afryki” złożoną z Kolonii Przygodkowej, Natalu, Oranji i Transwalu (stolicą Unji jest Pretoria). Z Unją są w związku kraje pozostające pod zarządem generalnego gubernatora t. j. reprezentanta króla W. Brytanji: Kraj Basutów, Beemanełów i odebrana Niemcom „Afryka Południowo-Zachodnia”.

2) Kraje pod protektoratem i zarządzaniem W. Brytanji, t. j. Rodezja Południowa i Rodezja Północna.

Na wschodnim wybrzeżu wybrzeża leży kolonia portugalska, bez większego znaczenia, sięgająca na północ aż do rzeki Rowume z portem Lorenzo Marques, mało urozupewnianym wskutek nadzwyczajnej buraliwości koczującej koczowniczo.

Pod względem gospodarczym najważniejsze są w Afryce południowej kraje Unji na południu i wschodzie. Oflirymia produkcja skota (Transwaal) i diamentów (Oranje) nie ma sobie równej na ziemi. Ważnym jest również chów owiec i wywóz wełny. Na uwagę zasługują także produkty chowu bydła i strusi (wywóz skór i piór strusich).

Najważniejszymi portami wywozowymi są Durban (właściwie Pietermaritzburg, od nazwiska dawnego gubernatora Natalu) i Capetown (czyli Keptown — Kapstadt). Największymi miastami zaś poł. Afryki są: Johannesburg (300 tys.) w Transwaalu i Capetown (250 tys.) w Kolonii Przylądkowej. Johannesburg jest węzłem kolejowym kolei, idących do dawnaj stolicy Transwaalu, Pretorii (80 tys. mk.), do portu Natal (czyli Durban 150 tys. mk.), oraz do portugalskiego portu Lorenzo Marques w zatoka Delagoa. Po odkryciu pól diamentowych powstało i szybko warało diamentowe miasto Kimberley.

Znajdź na mapie wszystkie miasta Afryki półn. — Na swojej mapce oznacz wyróżnione miasta i przeprowadź linje kolejowe. — Południwą Afrykę południową z Australją: a) warunki klimatyczne; b) rozmieszczenie wydzia, gó, rzek, pól; c) produkty glównie i ludność; d) ludność pod względem rasowym i wojennego stosunku ras do siebie.

AFRYKA RÓWNIKOWA.

Znajdź na mapie Afrykę równikową. — Jakże ona ona kształtowoświe powierzechał? Jakże rzeki i jeziora? Z mapki rys. 18, 19 i 20 powieś, jaki jest tu klimat.

Afrykę równikową zajmują na wschodzie kraina wielkich jezior, na zachodzie zaś kotlina, stanowiąca dorzecze rzeki Konga. Jest to część Afryki najmniej zbadana i najmniej odpowiednia dla osiedlania się Europejczyków. Klimat gorący, o bardzo małych wahanjach temperatury od 25°—30° C., przeważnie bardzo niezdrowy, szczególnie na wybrzeżach, przesłają tu bowiem mólące febrы i malaryja (por. obie mapki inożne). To też Euro-

pożyczków readily rosnących po nielicznych faktoriach jest tu bardzo niewiele.

Jest to krajna deszczów zonalnych w czasie pór deszczowych, powtarzających się dwa razy do roku w okolicach bliższych równika, obfitymich puszcz wilgotnych i nieodstępnych na zachodzie (w dorzeczu Kongo) i ogromnej sawanny na wschodzie (na suchszym i gorętszym płaskowyzie; por. mapkę opadów!).

Sawanny stanowią królestwo dużich zwierząt, które schroniły się tutaj przed coraz częstszymi wyprowadami blędnych podróżników, myśliwych i kapeł (ci ostatni podniecają myśliwską gorliwość ludów miejscowych). Żyją tu liczne gatunki świątłych antylop, słonia skoni i hipopotamów, masarodze, żyrafy oraz wielkie drapieżce: lew i lampart. Przedstawiciele świata owadów prośakrzydłych, wojownicze termity, budują tu swoje wysokie kopce.

Nieliczną ludność stanowią plemiona mazykańskie Bantu, częstokroć bardzo duże i wojownicze. Jednak niektóre z plemion doszły w swym rozwoju kulturalnym dość wysoko: prowadzą życie osiadłe — rolnicze. Kraje te dostarczały „kolanu”, t. j. niewolników, sprzedawanych na plantacje do Ameryki Południowej i Środkowej głównie na wschodnim Zambazarskim wybrzeżu, oraz przy ujściu rzeki Kongo. Obecnie krajowcy, zajmujący się rolnictwem, żyją spokojnie, uprawiając maniók i bataty, handlując kocią skoniową, której ilość wobec ciepłoty skoni z roku na rok się zmniejsza, kaszaskiem i olejem palmowym z rosnącej tu druku palmy olejnej, stanowiącej bogactwo kraju. Olej ten, wywożony do Europy, służy do wyrobu sztucznego masła oraz mydła i świec, podobnie jak olej z orzechów ziemnych.

Pod względem politycznym kraje te leżą w „sferach interesów”, różnych państw europejskich, zakładających tu swe kolonie. W samym rogu zachodnim Gwinejskiej łody krajna Kamerun dawniej kolonia niemiecka, obecnie prawie w całości francuska (2 razy większa niż Polska), zajmująca błotniste wybrzeże, górską krajną Adramu, i sięgającą do jeziora Czad w Sudanie.

Na południu i wschód od Kamerunu rozciąga się francuskie Kongo, łączące się przy jeziorze Czad z francuską Afryką zachodnio-południową. W dorzeczu rzeki Kongo, zajmującym obszar 3,7 milj. km.² (t. j. prawie połowy lądu Australji) leży państwo Kongo, obecnie kolonia belgijska, założona (w 1885 r.) przez nie-

tylczego już obszarze króla belgijskiego, Leopolda II. Kongo ma dziś kopalnie diamentów i miedzi.

Biega ona na wschodzie do jeziora Tanganika, na północy ogranicza je największy powój dopływ Kongo, spływający z gór Ubangi. Spis ludności w r. 1920 wykazał, że dotychczas żyła blisko 10 milionów ludzi tego obszaru — obecnie tam mieszka 3½ miliona ludzi, a na obszarze dołączonym do Kongo z dawnych posiadłości niemieckich — 1 miliony.

Główne punkty handlowe: Leopoldville (Leopoldville) i port Boma.

Na południe od państwa Kongo leży portugalska kolonia Angola, której granicę stanowi na południu rzeka Kongo, a na wschodzie — góry biegnące rzeki Kasai, głównego lewego dopływu Kongo, oraz obszar dorzecza Zambesi. Plantacje kawy i trzciny cukrowej, wywóz oleju palmowego, kauczuku oraz kości słonowej. Na zachodzie handel w rękach Europejczyków, na wschodzie — w rękach Arabów.

Na wschód od jeziora Tanganika, Wiktorja i górnego Nilu leżą kolonie angielskie, sięgające ku południowi do rzeki Równa, północny zatoką Zambazką i jeziorami Njasa, Tanganika i Wiktorja. Kolonie angielskie sięgają na północy do górskiej granicy Abisynji, na południu zaś łączą się z angielską Afryką południową.

Na północ od jeziora Wiktorja leży stępna z wieloletnimi lasami Uganda.

Wilgotna wybrzeża Zambazka ma klimat równinowy; główne miasto Zanzibar (35 tys. mk.), stolica sułtanatu, położonego pod protektoratem Anglii, leży na wyspach Zanzibar. Największy na ziemi wywóz goździków korzeniowych.

Wśród ludności wschodnich części Afryki Środkowej wyróżnił się Arabowie Polak, Jan Czekanowski. Opisał on całą pracę o tych stronach na podstawie podróży w obszarze od źródeł Nilu po dorzecze Kongo (wyprawa na Miłomirski 1907 i 1908 r.).

Wykroń mapę kolonii Afryki północnej i wschodniej, oznaczając różnymi kolorem posiadłości angielskie, francuskie, portugalskie, belgijskie i t. d. — Przeczytaj sobie „Tajemnice Afryki” Du Chailou i o podróżach Stanleya w dorzeczu Kongo z „Wypisów”.

ABESYNJA.

Znajdź na mapie Abisynję i powiedz, skądże z łowu na mapie, jakie jest ukształtowanie jej powierzchni? — Jakże rzeki biorą w niej początek? — Jakże jest klimat w tej górskiej krainie?

Na północ od krainy wielkich jezior wznosi się, jak warownia, ponad rozległymi i wysokimi wyżynami, niedostępna górską kraina, pokryta głębokimi rozpaczkami. Niektóre jej szczyty dochodzą do wysokości 4000 m. Cała kraina jest szeregami płaskowyżów, ponad które strzelają w górę daleko poszerzone masy skalistych gór. Wyżyny niżej nad poziom morza wzniesione (do 1800 m.) są upalne i mają bogatą roślinność (bawelna, kukurudza), są jednak słabo zaludnione z powodu gorącego, wilgotnego i niezdrowego klimatu.

O wiele gęstszą ludność mają krainy wyżyn południowych (1800 — 2000 m.), najbogatsze, o klimacie więcej umiarkowanym, zdrowym. Wszystkie większe osady Abisynji leżą w tych właśnie okolicach. Najwięcej tu pól uprawnych, gajów i winnic. Jest to pas uprawy zbóż (durum i jęczmień), win, oliwek i kawy. Duży wysokiemu położeniu, mały tu wpływ podzwrotnikowego klimatu, który osłabia człowieka i usypia jego ochotę do pracy. Mieszkańcy wyżyn abisyńskich (zobaczmy ludy Galla) chętnie zajmują się rolnictwem.

Najwyższe okolice wyżynowe i górskie (3000 — 4000 m.) są słabo zaludnioną krainą pasterzy, schodzących w porze deszczowej — zimowej — z gór na rolnicze obszary wyżyn i wracających z trzodami w góry w porze suchasnej i ciepłej (gospodarstwo pasterskie — sezonowe).

Górska ta niedostępna kraina nosi nazwę Abisynji albo Habesz.

Wielkie rozpaczki wśród płaskowyży Abisynji pogłębione zostały dzięki rzeźnącej i śliskiej działalności wód, że wysokie góry Abisynji stały na drodze wilgotnych wiatrów, ślizgających przez rozpadliny wnętrza Afryki od oceanu Indyjskiego i skądąś niesioną przez nie wilgoć. Powstałe wód, bardzo obficie deszcze wzniesienia, wzniesione jeszcze przez deszcze zasilane w porze deszczowej, że Abisynja leży w pasie równikowo-równikowym, porzy strugami wód płynących płaskowyż tworzące wielką górską krainę o charakterystycznym wyglądzie.

Rozbite zapadliskami lub nierozumie przez erazję¹⁾ części wyżyny, starzejące się, jako oddzielne góry („góry stołowe”), tak zwane amby, stoją, jak bazyły rozwalonego murezy-ska. Głazie niegdzie rozlane są stołki wulkaniczne, obecnie nie-

¹⁾ Eracja nazywany odrywanie się kawałków skał przez wodę płynącą i odrywaniem torów przez wyłaskawienie.

czynie, i górskie jezera. Wśród nich najwyższe jezioro Tana, z którego wypływa Nil Niebieski. W północnej części kraju biegnie również pozostałość Atbara, ostatni dopływ Nilu, wysychająca znacznie w czasie pory suchej w pustyni. Burzliwe potoki, zmierzające po głębokich rozpadlinach, tworzą liczne wodospady i tęczą oko rozmaitością krajobrazu.

Wznosząc się od niskich nizin nad brzegiem morza Czerwonego, przechodzących nawet w zapadisko na 70 m. głębokość, do wysokich szczytów górskich, przedstawia Abisynja ogromną **rozmaitość klimatów**: od wilgotnego, gorącego i nieudrownego w nizinach, gdzie panują febrы i malarja, do ciepłego i zdrowego na wysokościach tysiąca kilkuset metrów nad poziom morza i dalej aż do górnego — z mrozami i śniegami podczas chłodniejszej pory roku. Na dole mamy więc klimat zwrotnikowy z dwiema porami roku, suchą i deszczową, na górach zaś — znane nam cztery pory roku. Na dole spotykamy wilgotne zwrotnikowe puszcze i ich drapieżnych mieszkańców, na górach — stopy i pastwiska z właściwym sobie światem zwierzęcym. Charakterystyczną dla Abisynji jest **masła pawjan**, żyjąca licznie w Afryce, a tu mająca swą ojczyznę.

Ludność Abisynji (około 11 milionów), dzięki niedostępności swej ojczyzny, zachowała niezmienną, mimo licznych napaści ze strony bliższych i dalszych sąsiadów, a nawet przybywców z Europy (W końcu 19-go wieku chciała podbić Abisynję Italia i pokonała samotną kłóskę).

Pod względem pochodzenia i typu ludność nie jest jednolita. Na poł.-zachodzie przeważa typ murezyński, na wschodzie i poł.-wschodzie — charicki (Galla), kraję środkową zaś zamieszkuje właściwie Abisynijczy o barwie skóry jasno-czarna-dowej. Charicki, mieszkający w okolicach północnych z Semitami. Panującą religją — choć mniej rozpowszechnioną (na południu) islamu, jest osobliwego rodzaju „chrześcijaństwo”. Jest to religja, powstała pod wpływem chrześcijaństwa, zmieszanego z islamem (wielkołektwo, niewolnictwo) i z judaizmem (przepisy co do potraw rytualnych). Głową kościoła jest osobny patriarcha (Abtma).

Ritzy i walczący ten naród zajmuje się rolnictwem, uprawiając rolę nie tylko motyka, jako to się dzieje w większej części Afryki, ale i pługiem, zaprzęgnięta przy pomocy. Narodził się uń, lecz gły się rólą wyjął.

nie sprządają jej przez rok, lub nawet dłużej, i zamieniają pola. Uprawała drzewa owocowe, zboża, proso durum, kaszany i kawy, którą wywozi się do Europy. Drzewo kasowe rośnie tu daleko. Abisyńczycy są szerokością narodem. Pomieszały się tu różne wpływy i rasowe: chrześcijańskie, muzułmańskie, żydowskie, mazyckie, europejskie. Przeważnej cywilizacji tu nie ma! Abisyńczyk wierzy jeszcze głęboko w dobre i złe duchy i boi się „arabów”, jak ognia. Zabobony i przesady, stroni się, jak szale, przed szaleńcami demonami: opławszemu na ciele, nawisnionemu w ciemnościach z tarczą miedzią błyszczącą, noszonemu amuletów, słowno bardzo dalszych: kawałków papieru napisanych zaklęciem, szponów ptasich, jeliżek zwierzęcych i t. p. Abisyńczyk, półcywilizowany rolnik i pasterz, w czasie wojny i wojen przyszedł z „królami królów” Negusa Negosti, tak u kółka i abisyjskiej arystokracji, łapczywie pochłania czerwie miedzi ze żelazem szlacheńskie.

Pod względem politycznym tworzą Abisyńczycy małe państwa, rozmaicie zorganizowane, ale obecnie podbite i podległe woli wspólnego Negusa Negosti (cesarza).

Wśród rzadkich osad najwspanialsza Addis-Adaba (70 tys. mk.), obecna stolica cesarza (założona dopiero w 1886 r.), leżąca na południu, połączona koleją z Diibutti, francuskim portem nad zatoką Adelską.

Ze wschodu i z południo-wschodu okrapiona jest Abisynia przez stepy i pustynie o szorstwym gruncie. Miejscowości te są zaludnione przez charakterystyczne szczepy Galla (Galla), dalej zaś na wschód, na półwyspie Somali, przez plemiona Somali.

Nadbrzeżny na 260 — 380 km. szeroki pas półwyspu Somali należy do Italji wraz z odstąpioną Włochom przez Anglię Krainą rzeki Jaly (1924 r.); jest to obszar znacznie większy niż Polska; pobrzeże zatoki Adelskiej tworzy kolonię angielską, przy samej zaś cieśninie Bab el mandeb leży mała kolonia francuska z portem Diibutti, skąd idzie linja kolejowa w głąb lądu. Na pn. od Abisynji leży kolonia włoska Erytrea z miastem Maseru, portem nad m. Czerwionem.

Abisynja jest niedostatkiem „wyrug” gólska wśród rozległych i pustych krańców wyprawnych. Wiele tyra i silnie zagospodarowana, należy do tych niewielu krajów, które przez tysiące lat miały bogactwo swojej niezmienności. Mówi słysząc o podległych gólskich krajach, których bitwa ludzkości równie dzielnie umiała się bronić? — Wylicz to, z których ci już coś wiadomo.

S U D A N.

Znajdziemy na mapie na zachód od Abisynji ciągnący się szerokość na 1000 km. pasem, pomiędzy 5° i 15° szerokości północ-

Ludy Sudanu, obok cech wspólnych, wykazują jednak znaczne różnice w sposobie życia, charakterze i zdolnościach. Zazwyczaj odróżnia się ludy czarne zachodniego Sudanu od ludów Haussa (na pół-nocny od jeziora Czad) i Sudanu środkowego (w państwach krain Berau, Bagirmi, Wada, Darfur). Osobną grupę tworzą ludy domowa górnego Nilu.

Negryci nulejscy stoją w rozwoju wyżej od ludów Mursuów afrykańskich. Mężczyźni dostępują, a często osiągnięcie szkodowną, naszą wysokość 168 — 178 cm. Kobiety, skończoną ciężką pracę, szybko się starzeją.

Negryci żyją życiem stadnem, zajmują się rolnictwem, zbieraniem owoców przy pomocy miełki; mają cerwikła, wędzją skór i barwniki naturalne (przeważnie na niebiesko kolorem romowego to barwy), mają garniturek oraz wyrobki skóry z rogi.

Niektóre ludy w zachodnim Sudanie wykształcały się w rezerwach nulejskich w sposób, budzący podziw Europejczyków — podziw tem większy, że osiągnęli do pracy są tutaj bardzo nieudolnymi i niecierpliwymi.

Mieszkania Negrów domowych są bardzo składowe. Są to przeważnie okrągłe i czworokątne chaty ze słomianym dachem ze słomy, lub oskazy z trawy. Mieszkańcy używają ubrania krojem arabskim, lub tylko okrycia na biodrach.

Kochać się w ozdoby: naszyjnikach, bransoletach ze rękach i nóg, kółkach w uszach i w nosie i t. d. Lubią muzykę i tańce. Brak ich starostwa, dąbki, masłogi oraz taras.

Rozwinięta jest u nich zdolność naśladowania (np. potrafili sami zrobić brzo pałki), jednakże do pracy samodzielnej, do wynalazków i poprawy warunków swojego życia większe tych ludów nieudolność. Przeważa im sposób uposażenia, nieumiejętność skupienia myśli i wysiłku na dłużej w jednym kierunku. Objawy kultury rozwinęły się tu i widać głównie pod wpływem słony. Handel niewolnikami i rękami tak wypadek bliżej utrzymywały większą tych ludów w rozwoju, lub nawet wywoływały odrębne się wstąpi, zamiast postępu.

Doświadczenia, wykazują niejakie zdolności, chwytają przede wszystkim szybko, lecz dochodzą do poziomu tylko stopnia rozwoju, tak, że pod względem umysłowości doświadczenia sądzą wrażeń doświadczeń. Mają pewne zdolności poznawcze, a nawet dyplomatykę i politykę tak, że niekiedy tworzą dość skomplikowane nawet w zarysie ustroju państwa. Są one jednak zupełnie kolonialne i po doświadczeniu danego kołosa masyfistycznego szybko się rozpada. Niektóre z zachodnich ludów nulejskich, nulejskich, mogłyby się może lepiej rozwijać i wykazać nawet pewne własne zdolności kulturalne, gdyby nie to, że po wprowadzeniu w wieka 18-tych handlu niewolnikami, zapadł w Afryce masyfistyczny ustój, a wielkie państwa, jak starożytność, upadły.

Obok masyfistycznego, który przyjęły nulejskich ludy Sudanu, była też jeszcze ludów z wierzeniami pogańskimi. Wierzą w siłę i dobro duszy, w błogosławieństwo, dawa, gó, bardzo jest rozpowszechniona. U pro-

walnej części tych ludów rasowo jest wpływowanych „kapłanów”, czarowników, bardzo często dzielących się plastycznymi wzorami. Zakochanie i przesady wzięte bez liku. Wreszcie, całego ludu młody muryjski pędził i wyhamował się sobie — przepływano jest tajemniczym wpływem kłosa i rozmarzenia nasyconych duchów. Rozpowiadano się smutnie i tęsknie.

Długie urodzajnej, czerwonej glebie, rolnictwo dosięgło w Sudanie dość znacznego stopnia rozwoju, pomimo prymitywnej uprawy motyką.

Główne rośliny uprawne: rodzaj prosa darna, orzech ziemny, banany, bataty i manjok (rośliny o jadalnych bulwach lub korzeniach), ryż, kukurydza, orzech kola (ślodzony owoc murzynów sudańskich; służy im do żucia, zawiera przyjemnie działający i orzeźwiający narkotyk), bawełna, indygo i rośliny, dostarczające gumy. Od niedawna wprowadzono tu drzewka kawy i kakao, oraz tytoń.

Kraj ma wygląd wsiady i koczowniczy; uprawa pola o dużej zdolności, odbijającej od czerwonej gleby, wznosi się, wśród nich zaś rozrzucone wioski murzyńskie, a gdzie sięgają nawet i miasta do 50 tys. mieszkańców, z domkami z gliny.

Handel jest przeważnie zewnętrznym (t. j. za towar otrzymuje się inny towar, a nie pieniądze), lecz jest w sycyli i moneta, którą stanowią kawałki srebra, oraz stare, wycofane z obiegu, talary austriackie i moneta kauri.

Kauri, skorupa ślimaka „moneta” (*Cyprea moneta*) pozyskana dawniej z wysp południowo Indyjskiego do Zanzibaru i kursująca po całym Sudanie, straciła swoje znaczenie: stała się zbyt „ciężką”, od kiedy zaczęto ją srebristymi kawałkami pokrywać. Ma jeszcze większe znaczenie w Ugandzie (por. rozdział komercyjny).

Dawniejszy handel karawansowy obecnie ustępuje miejsca bardziej nowoczesnemu. Do ożywienia handlu przyczynia się kolej, zbudowana przez Francuzów od portu Sg. Lari (St. Louis) nad Atlantykiem, na wschód w głąb Sudanu.

Wywóz: kosa słoniowa (choć jej użytko się zmniejsza), skósy palmowy, skóry, strusie pióra, owoce i t. zw. towary kolonialne. Przywóz: tkaniny, wyroby metalowe, podwórki, świeczniki i t. d. Dawniejszy handel niewolnikami ustał niemal zupełnie.

W krajach muryjskich istnieje jeszcze niewolnictwo „domowe”, zaprzęgni dożył łagodne. Sprzedawców niewolników „za granicę”, t. j. do sąsiedniego kraju, odbywa się tylko za karę, bo skry niewolnik traktowany jest

siwej, a nawet za pierwsze lepsze przewlekłe starzawy bywa na stracone.

Kolonizacja Sudanu rozpoczęła się już w 14-ym wieku na wybrzeżach zatoki Gwinejskiej i miała charakter czysto handlowy. Europejczycy z powodu zabójczego klimatu, nie mogli się tu osiedlać. Od wywożonych produktów krajiny nad zatoką Gwinejską dziś jeszcze mają nazwy: Wybrzeże Pieprzowe, Kości Słoniowej, Wybrzeże Złote, Niewolnicze i t. d. Obecnie kolonizacja rozszerzyła się na cały Sudan. Wybrzeże Złote produkuje obecnie największe ilości kakao na ziemi.

Największe są tu posiadłości francuskie (Francuska Afryka Zachodnia), nad brzegiem Atlantyku i dwóch rzek: Senegalu i Gambii, t. zw. Senegambja z portem Sę-Lui, który jest punktem wyjścia kolei sułtańskiej.

W najbardziej na pn. wysuniętej części brzozi rzeki Nigru leży największe w tych stronach miasto Timbukta.

Timbukta stanowi centrum mahometanizmu. Do miasta dawniej wiozł „głazow”, rzepi niewolnicy, był walczony. Kończą się tu drogi karawanowe, prowadzące do wybrzeży morza Śródziemnego (por. mapkę komercyjną).

Posiadłości angielskie leżą na wybrzeżu (Sierra Leone, Wybrzeże Złote) i w dolnym biegu Nigru, aż do jeziora Czad, oraz w Wschodnim Egipcie i Sudanie. Wśród miast muzuńskich największe Kuka.

Północną swą częścią wchodzi tu dawna kolonia niemiecka Kamerun (patrz Afryka równikowa), oraz ziemia Togo (obecnie franc. i ang.).

Oprócz tych krajów, leży na wybrzeżu mała kolonia portugalska (port. Gwinea), oraz muzuńskie rządy: Liberia, założona w r. 1822 przez amerykańskie Towarzystwo kolonizacyjne, a w r. 1847 ogłoszona i uznana za państwo niezależne. Amerykanie ze Stanów Zjednoczonych Am. Pn., chcąc muzuńskim wynagrodzić szkody w małej części lądu, domaga się ziemi amerykańskiej, wysłali w te strony, jako kolonistów, wywoźców z niewoli muzuńskich. Na czele przywódcy El. St. A. Pn., Kinnego, stała republika nazwana Muzowja.

Narysuj mapę Sudanu i kolonii! — Wyświetl drogę projektowanej kolei Timbukta — Algier! — Jakże znaczenie ma kolej oświatowa? — Jakże wielki udział kolei przez Sahary?

AFRYKA PÓŁNOCNA.

Na północ od Sudanu, a więc od 15-go mniej więcej równoleżnika aż do wybrzeży morza Śródziemnego, leży Afryka pół-

secca. Przewodną jej część zajmuje obszarynia pustynia Sahara — największa pustynia na ziemi. Zachodnia część Sahary znana jest pod nazwą Szahel (= równina), wschodnia pod nazwą pustyni Libijskiej. Prócz tych martwych pustyni należą tu urodzajne wybrzeża morza Śródziemnego, oraz żyzna dolina Nilu.

S A H A R A.

Zaszedł na wiepie Sahary. — Jakże jest jej rozciągłość i od jakiego kierunku? — Jakże ukształtowanie powierzchni? — Jakże są temperatury średnie dnia? — Jakże ilość opadów? — Co możemy powiedzieć o klimacie Sahary? — Czy zasiedlają na wiepie osoby „człowiek”? — Spróbuj objaśnić, skąd się one wzięły.

Wraz z pustynią Libijską sięga Sahara od oc. Atlantyckiego do morza Czerwonego. Obszar jej wynosi przeszło 6 milj. km.², to znaczy blisko $\frac{1}{3}$ Europy, a niewiele mniej niż był stały Australji. Długość — 4500 km., t. j. 18 razy więcej, niż z Warszawy do Krasowa w linii powietrznej.

Sahara jest wyżyną o zmiennej wysokości (200 — 900 m.) z rozłanianiem wewnątrz grupami gór (Ahaggar, Air, Tibesti), oraz kotlinami, przechodzącymi nawet głęboko w depresje (Siwah — 25 m., Arzeg — 70 m., Fajum — 45 m.).

Powierzchnia Sahary nie jest jednolitą: to nagie ciemne skały, to żwir, rozkruszony ze skał, to żwirów stanowiący ostatni stopień skruszenia skał i żwiru — piasek, ułożony w długie, nakłóte kęsy, pokrytych fał wydmy. Są też płaskie jak stół równiny, pokryte połączoną od upału gliną.

Sahara, to część obszernego szlaku pustyń, który łączy się poprzez pd.-zachodnią i środkową Azję i północną Afrykę.

Wiatry wiejące od ogromnych suchych obszarów Azji ze strony pn.-wschodniej ku Afryce, przynoszą upał i suszę. Sahara, jak każda pustynia jest więc przedewszystkiem zjawiskiem natury klimatycznej. Nigdzie nie ma tak szybkiej zmiany temperatury, jak na pustyniach. Skok termometru o kilkudziesięciu nawet stopni w ciągu kilku godzin — to zjawisko, które tutaj powtarza się często, a wywołuje ten skutek, że pod wpływem nagłych a ogromnych różnic temperatury skały w pustyni rozpękają się bardzo szybko. Skały bowiem wskutek kolejnego ogrzania i ochłodzenia rozszerzają się naprzemiennie i kurczą, a powierzchnia ich pę-

ka lub niszczyje skutkiem zwietrzewia. Żelazna skała zbada-
wana z większych i mniejszych ziarn różnych minerałów, z któ-
rych każdy próchni lub wolniej ogrzewa się i stygnie (a więc
i rozszerza się i kurczy niejednako), kruszeją łatwo i rozpada-
ją się w gruz. Gruz skalny wietrzeje dalej, a teren pokrywa się
z biegiem czasu pokładami żwirów różnej wielkości aż do naj-
drobniejszego pyłu. Wiatr rozosił to wszystko w różne strony
i układa według ciężaru lżejsze pyłu, piasek lub żwir. Wiatr,
a potęgi i woda z rzadkich i przemijających szybko, nie nie-
zmierznie gwałtownych ulew — to dalsze czynniki, kształtujące
powierzchnię pustyni.

Woda działa rzadko, nie gwałtownie, ślubiąc jeszcze głę-
biej jary w skalistym terenie (wadi). Wiatr pracuje stale: nie
tylko rozosił piasek i żwir, buduje wydmy, ale odłania coraz
nową powierzchnię skały na działanie silniejszych czynników.

Wydmy są to pagórki piasku o łagodnym stoku od strony
przodu wiatru, o stromym spadku od strony przeciwnej. W za-
chodniej Saharze (Igidi) wydmy takie tworzą pagóry o wyso-
kości przynoszącej 100 m. Siła uderzającego wiatru wywołuje
wędrującą wydmy, przed którą nawet większe oazy nie są bez-
pieczne. Kraje Sahary nie jest więc zupełnie jednolitym:
skaliste, nieraz wcale wysokie i malowniczo poszarpane góry, roz-
ległe wyżyny o skąpej roślinności stepowej (nie cała Sahara
jest zupełnie pustynią), niezgarnięte wzrokiem morza wydmy
i piasków, układanych przez wiatr w faliste pęgi, a wśród tego
dosyć głębokie jary, zasypane piaskiem lub zawalone odłamami
skałami i rozrzucone rzadkie „poły na morze pustyni” zie-
lone i bujne oazy.

Dawniej Sahara nie zajmowała tyle obszaru, co teraz, i miała znacz-
nie więcej wilgoci. Świadczą o tem szczątki zapadnię na ps., najcięższych przez
obraz jeziora (szatty), lub ośi wyschnię, oraz suche koryta rzecz-
nych rzek, suchających Niger, lub wewnętrznych (t. zw. wadi). Jeżeli
złazimy się czuwać sława, to jest ona tak gwałtowna, że uderzając się wy-
wołuje zapadnięcia karawana, wędrujących w korytach wadi, które napotykając
i szybko napelniają się potokami wody. Woda a tymczasem, przebie-
kając głęboko pod ziemią i wypływając w innych stronach, jako źródła,
jest przepiękną powierzchnią gdzie ukryte oazy. Tętno wadi są zupełnie
suche i tylko przapęszczające straszenie młodego życia, które wstąpiło
wieloma martwymi i śmierci.

Znane jest słynące „Jala morgana”, budzące spragnionego podróż-
nika wielokrotną tęsknotę wód, lub odległej, słasnej oazy. Groźny jest marny,

gerary schair, wysysającej każdą kroplę wody w pustyni swoim palącym tchnieniem, i dlatego zabójczy dla wdrowców.

Pojazdy Sahary ciągną karawany wielkimi wozamiżnami złączanymi a po. na pd. Handel z Sudaem jest tak rynekowy, że nie odstrasza detalów od znaczenia traktów podróży. Karawana Bary od 160 do 1800 wielbłądów i posiada się około 4 km. na godzinę. Podróż trwa bardzo długo. Np. z Tripolisu nad jezioro Chad (Tripolis — Murzuk, Marzuk — Kikna, Kikna — Kuka) i z powrotem spędziła trwa rok cały. Na tym szlaku co 2, i dai spotyka się w drodze oazy. Młodziejną jeździć jest podróż z Tripolisu do Timbuktu i trwa tam i napowrót 1½ roku. Tam, gdzie Francuzi wybudowali już koleje, a więc na koczach obozów Saharyjskiego, okazało się dowodem, że dla takich jest transport, koleją, niż wielbłądem (określe 18 razy).

Klimat w Saharze jest tak suchy, że w niektórych stronach latami całymi nie spadnie niebo ani jedna kropla deszczowa, a jeżeli się nawet zdarzy deszcz, to częstokroć krople, wyparowują w suchym powietrzu, nie dochodząc do powierzchni pustyni, rozgranej od upału (por. mapki latem i opadów).

Roślinność nadzwyczaj uboga: suche trawy i krzewy o twardej nasadce, często pokrytym włoskami, o długich korzeniach, poszukujących głęboko w ziemi wilgoci, służące za pokarm wielbłądom. Po brzegach pustyni i w górach, gdzie jest więcej wilgoci, rosną mimosy, akacje; w oazach, prawidłowo zgrupowanych na północy i na wschodzie pustyni, rośnie palma daktylowa, której owoce stanowią wyborny pokarm mieszkańcom pustyni, oraz granaty, brzośkwie, kaszany, proso durum i t. d.

Ubogi świat rośliny pozwala istnieć tylko niewielkim zwierzętom roślinodórnym, które z konieczności muszą być szybko-bieżącymi, żeby mogły przebiegać wielkie odległości. Za nimi podążające drapieżne również są rzadkie: szakal, lwa, czasami lew. Wszystkie zwierzęta mają zabarwienie płowe — koloru pustyni (tak zwana barwa ochronna). Sporo jest jaszczurek, np. waran, metrowej niemal długości, węży, a także owadów (skorpiony). Jedyne zwierzę domowe, ale też niesłychanie polityczne: szybkobiegły jednogardły wielbłąd, dromader.

Pracowite, niewybredne i niebezpieczne to zwierzę stanowi skład Sahary. Jak wiecie, przebiega obfitym koczowniczym. Często po kilka dni i dłużej obchodzi się bez jedła i napoju i biegnie do ostatniego traw, i tylko gdy już jest całkiem wyczerpane, pada i idzie. Kikna, parcie kocz, grucha lub daktyl wystarcza mu choć wyświej trawy, ostów lub bodajków na cały dzień.

Ohrzymia Sahara posiada ludności bardzo niewiele. Na obszarze $\frac{1}{3}$ Europy mieszka tu około $1\frac{1}{2}$ miliona ludzi (Europa 480 milionów). Są to mieszkańcy czar lub plemiona koczujące: Senilecy Arabowie na pu. i wschodzie, chamiocy Berberowie na pu., odrębne berberyjskie plemiona Tuaregów w Saharze zachodniej i silnie z Chamićkami zmieszane muryjskie plemię Tibbu w Saharze środkowej i wschodniej.

Tuaregowie to prawdziwie dżelci pustyni; niekiedy ich plemiona sąle tydzie spędzają na grubości wielbłąda. Jak widok przebiegając pustynię, to grubieje, to odchudza się na śnieg wędrownym karawanom. Oni to koczują najbliższe odniziny wielbłąda (do 200 km. drogi w jednej dobie) i sikowca na pustyni bez dobie gospodarować się pozwalą. W górach Adagurs, Tassili i Aïza mają doskonałe schronienie i grządła swej wełny. Wysszłego warasta, chwały, obierają się w karawany przesłaniające biały kolor (do biały kolor odzija promienie słoneczne), tak, że widzi im tylko oczy. Niektóre plemiona żyją na osadach, trzymając się chowem owiec i prowadząc życie osiadłe w domkach z gliny z glazkoniem dachami. Stale też koczują, spędzając życie w wędrownych namiotach, ze skór wielbłądziej kołomych. Czysty i posępni, walecy i chwały, żyją bardzo czysto i mają tylko grubieje. Z drugiej strony jednak są najdzikiejzymi przemocnikami i stróżami karawan — czywiście za dobie opłata. Handel karawany w Saharze bez ich usług byłby niemożliwy. Utrzymują od stóp do głów, ogarniając swego wielbłąda, przychodząc na stopę szyje z piórej lub lewej strony, więc też mają wolne do walki.

Plemię Tibbu pędzi życie, podobnie jak Tuaregowie, koczowniczo-pasterskie. I jedyń i dżelci, podróżni na dobie, kłóliwie plemiona, czysto ze sobą walają, przemoc stroną występując nieopieką są muryjskiej karawany Tuaregowie.

Jedyn produkt, dobywany w Saharze, to sól mająca taką cenę, że kawałki jej są używane jako moneta. Sól, która stanowi najwięcej bogactwo Sahary, dobywa się najwięcej w oazach Bilma i Kaur. Z tych dwóch czar rok w rok 70 tysięcy wielbłądów przewozi sól do muryjskich państwów Sudanu; handlują również piórami strusiemi i złotem.

Ważniejszą drogą karawanową, prowadzącą z północy przez Saharę do Sudanu, ciągną czar. Najważniejszą z nich prowadzą z Algierji do Timbuktu nad Nigrem, czar z Libji, Tripolisa, z nad brzoje morza śródziemnego, ku jaskini Gadi. Francuzi projektują budowę kolei z Algierja do Timbuktu.

Odkrył gościł odkrycia Sahary i Europy, mając chwały i dobie ludności, i parteraj Europy! — Francuzaj solne kopalnie z. Minam „Ni Sahara”. — Co to jest Minam kłóliwy? muryjski? parterajowy? — Parteraj Minam Sahary z Minamem wnętrza Australji i z muryjski — Co to jest

postąpiła? — Jakże jest działanie zmian temperatury, wiatra i wody na powierzchnię pustyni? — Co to są wydmy? — Spójrzaj wyżej z suchego płasku małą wydmy i nadaj jej dźwięcznością kształt wydmy prawdziwej. — Co to jest barwa ochry? — Dlaczego zwierzęta pustej mają zabarwienie płowe? Insektom pokrytych ochrą — białe? — Sahary porównajmy się teraz z „pustynią płaską”. Powiedzi, co w wyglądzie tej pustyni przypominał może wielki morze, i jakże na tem morzu bywało „party”, „okrety” („okrety pustyni”) i jacy to i owidzi „koczownicy”?

KRAJE NAD MORZEM ŚRÓDZIEMNEM.

KRAJE ATLASU I WYŻYN BERBERJI

Znajdi na mapie góry Atlas i wypływ Berberji w pa-
nocnodniowej części Afryki na wybrzeżach morza Śródziemnego!
Powiedzi: spójrz z boku na mapie, jakże jest jej kształtowanie
geograficzne? — Jak wypadać nad połonem morza? —
Z mapy rzy. 13, 14 i 15 określ klimat tej wypły. — Od oce-
anu Atlantyckiego aż po za rzeką Małej Syrtys ciągną się dłu-
gie łańcuchy wysokich gór. — Jak jest kierunek pasma górskich?
— Gdzie są wypły, a gdzie nisko łańcuchy? — Spójrz na prze-
ciwiegłe wybrzeża Europy. — Jak się wzajemnie odwołują między
Europą a Afryką na Pn-Zachodzie? Zachodnie części m. Śród-
ziemnego otoczone jest w Afryce i Europie nisko łańcuchami
gór. Góry te były niegdyś połączone. A zatem góry tej czę-
ści Afryki są jakby dalszym ciągiem łańcuchów górskich, wido-
cznych na dwóch południowych półkuli Europy.. które?

Kraje Atlasu i wyżyn Berberji to szereg wypły, rozcią-
gniętych wśród kilku łańcuchów górskich. Dwa największe to:
a) wyżyna marokańska między Atlasem Wysokim i jego prze-
dłużeniem ku pn-wschodowi, Atlasem Środkim a Atlantykiem
i morzem Śródziemnem. Od morza Śródziemnego wypły ta od-
ciga jest skalistym, dość wysokim łańcuchem górskim (jak
zwany Rifem), ku Atlantykowi obniża się i przechodzi nawet
w łąkę, uprawną, dość gęsto zaludloną nizinę; b) wyżyna
algierska zamknięta jest od pd. Atlasem Włokim (czyli Sahar-
skim) od pn. Atlasem Małym (czyli Atlasem Tellskim), i ma
charakter stepowy (zamknięte góry, połączone wysokiemi).
Wśród pagórków wyżyny znajdują się liczne wzniesienia (jezo-
ra), wypchnięte ponad wodę. Niektóre z nich, pływają, w locie
całkowicie wychodzą i pokrywają się jakby lodem — wodami

soli. Są to t. zw. szafły. Wschodnia część wyżyny coraz gęściej zamieszkuje górali i kraj cały przybiera wygląd dzikiej krainy górskiej (Tunisia).

Góry północne (Atlas Teński) mają liczne urodzajne doliny i czyste deszcze (długiego?). Pola uprawne ulegają jednak nieraz plądrowi sarańców. Krainy wyżynowe są suche — only rozsiane są tylko wąskimi rzek i na terenach, obfitujących w wodę gruntową. Na południe od wybrzeżnych krain górskich i wielkich wyżyn środkowych rozpoczyna się poza łańcuchami Atlasu Wyżniego i Saharskiego trzecia kraina, od tamtych dwóch odmienna: Marokańska i Algierska Sahara. Na południe od Tunisu, w przedłużeniu szlaki Małej Syrtki (szlaki Gabes), na przejściu do Saharskiej krainy ona, kraj składa się z obszernej równiny, wśród których na wschodzie znajdują się równoległe szafły — niektóre już w obniżeniach depresyjnych (— 31 m.).

Klimat wyżyny suchy, opadów mało (25—30 cm.). Krainy na zboczach gór nad morzem mają klimat śródziemnomorski, t. j. suche upalne lato i opady w zimie (od 50 — 100 cm.). Dlatego znajdują się tu bujniejsza roślinność; więcej — wiecznozielone drzewa, oraz drzewa i owoce śródziemnomorskie: oliwki, migdały, pomarańcze, winogrona i t. d., więcej — drzewa iglaste, między którymi słyną wspaniałe cedry; ponad nim wznoszą się góry, wśród których na uwagę zasługuje zwłaszcza buk, mający tutaj, t. m. w górach m. Afryki kraj południowy swego zasięgu.

Na wyżynie ogromne obszary, porośnięte trawą halfa (w Algierze pokrywa ona obszar około 70 tys. km.²), z której plety wazy i wywodzi masami na wyrobki papieru do Europy. Za zbożem głównie pszenica. Tereny urodzajnych jest dużo, brak tylko dostatecznej ilości opadów. Brakowi wilgoci nadstawia Francuzi sztucznym nawodnieniem, wierząc stale w sztuczne sztuczki.

W Tunisie i Algierze spotykamy więc trzy najwspanialsze typy krajodziału i gospodarstwa, trzy krainy leżące obok siebie: krainy nadbrzeżne Atlasu Teńskiego (pszenica, jęczmień, śmietana, owoce i wino zajmujące w wywozie z Algieru pierwsze miejsce), krainy wyżynowe (halfa) i saharskie krainy południowe (owcy, palmy, owoce, warzywa i zboże).

Wierząc stale w sztuczne sztuczki na w krajach takich, jak Afryka północna właśnie znaczenie. Francuzi uważają, że „Afryka trwała

określił *deidrom*⁷. W miarę przybywania stadł arabskich zwierząt się w Algierskiej Saharze *deid* stał, a co za tem stało pół ugniewanych i pełn doktrynowych, a potem i niecierpliwość tak, że doszły sprawy Francuzów, gęstość zaludnienia tej krajiny z roku na rok się zwiększa. Arabowie, którzy wiodły do poł. Afryki wielką kulturę rolną, opartą na osadnictwie nawadniania suchych a żyznych obszarów, byli w starożytności Egipcjanie, potem w wiekach średnich Arabowie, dziś rozpoczynają pracę na wielką w Algierze Francuzi, a w Egipcie — Anglicy.

Ludność: Berberowie w Maroku i Arabowie lub też zmieszcy ze zmieszania jednych z drugimi powstałe, razem w Maroku, Algierze i Tunisie, 13¼ milj. Gęstość zaludnienia największa jest w krainach nadmorskich.

Berberowie (w Algierji Kabylanci zwani) należą do rasy ślaskiej o ciemniejszej, niż nasza, barwie skóry i żółtych włosach; żyją oni w wioskach, położonych w wysokich, niedostępnych miejscach, w chatkach z gliny lub kamienia budowanych. Chodzą w białych baranach, posiadają jak Turcy, owce, krowy, konie, narzędzia są z nich dość rozwinięte. Wyrobują brzo, wyrobę skórzaną, ruffanową, dywan, krągłe czapki z głow (faski).

W tym wieku po Chr. zostali oni zwyciężeni przez obdługich mahometan Arabów, konwersujących religię swą, islam, a broń w ręku, według zasady Korana: „Kto z nieznem w ręku podnie na pola walki, mój jako niewolnych (głazów), ten posiadać raj”. Obecnie dzielą się na wieloletwo drobnych plemion, których nazwą są: *szakawie*, *czyl stani*.

Arabowie przeważnie koczują na wydoje. Hodują owce, konie, wielbłądy, uprawiając uprawę w oazach. Barbar stanowią jednakoż ich część mieszkań jako ciemni żołnierze w żyznych dolinach północnych i po miastach, jako handlarze i rzemieślnicy.

Pod względem politycznym zachodnia część wybrany stanowi *sahara Marokka*⁷), obecnie pod protektoratem Francji. Główne miasto Fez (120 tys. mk.) wyróh *szarów*), port Tangier (50 tys. mk.) naprzeciw Gibraltaru. W ostatnich latach coraz większe znaczenie zyskuje atlantycki port Casablanka (120 tys. mk.) wydoż nawonów sztucznych (fosfatów).

Stareg miast i ośrodek na wybrzeżu północno-zachodnim, naprzeciw wybrzeży Hiszpanji, obsadzi Hiszpanie (najbardziejże Tetuan i Ceuta rzepa Suta). Są to t. zw. *Hiszpańskie „provincje”* (provincie) i „*Hiszpańskie Marokko*”. Z historycz plemionami Rifa Hiszpanie i Francuzi toczyli w ostatnich latach wielkie walki, zakończone zwycięstwem przez wojska francuskie.

⁷) Jedną z plemionnych koczujących z tym kraju było dawne polskiego podróżnika, Janu br. Potockiego, o Marokko, wydane w Warszawie w roku 1762.

Środkową część północno-zachodnich wybrzeży zajmuje kolonia francuska — Algierja, rządzona przez francuskiego jeneralnego gubernatora, wschodnią zaś część zajmuje Tunis, mający własnego beja (t. j. panującego), ale także zależny od Francji i faktycznie przez nią rządzony.

Oba te kraje są silnie kolonizowane przez Francuzów (do 9% ludności), którzy dbają o dobrobyt i podniesienie kultury, budując staćnie szkoły, koleje, porty i t. d.

W Algierji główne miasto Algier (220 tys. mk.), Oran (150 tys. mk.), Konstantyna (90 tys. mk.). Te trzy najważniejsze miasta są równocześnie stolicami trzech prowincyj Algierji, które od nich biorą swą nazwę.

W Tunisie gł. m. Tunis (300 tys. mk.). O 15 km. na po.-wschód od Tunisu znajduje się ruiny słynnej w starożytności Kartaginy. Wiele pomników z czasów rzymskich, np. schroniony obecnie rzymski akwadukt, czyli wodociąg, doprowadzający wodę do Tunisu.

Prócz wyliczonych, jest jeszcze wiele mniejszych miast i osad. Niektóre z nich, wysunięte daleko na pd. i połączone linjami kolejowymi z główną linją Oran — Algier — Tunis, są wyspecjaliz. placówkami cywilizacyjnymi na pustynię.

Miasta mają wygląd bardzo charakterystyczny: ciśnie i krwawe domy, malowane na biało, otoczone oknami od ulicy na podwórku. Ministerstwo i wysokiemi władzami (wielkopokami). Malowane są białymi w dół ławcami, wijąc się od wschodu, ugiętej linji. Część miasta, mieszkalne przez Europejczyków, są otaczane: małą stacją silną, tranważy, elektryczne oświetlenie i t. d.

KRAJE NILOWE: NUBJA I EGIPT.

(Przebiegajcie się drogą droższą dookoła z Nub na str. 64.)

Pomijamy pustynię Libijską i Arabską obojętnie rzeka Nil bierze swoje wody, tworząc w dolinie i w ogromnej części Egiptu, dzięki swym perijodycznym wylewom, najurodzajniejszą krajną świata.

Leżą tu kraje: na południu nakięty do Anglii t. zw. Anglo-egipski Sudan z Kordofanem i Nubja, krajina sucha i skalista. Kraje te wraz z Górnym Egiptem dostarczają znacznych ilości gumy arabskiej (z różnych roślin i drzew, zwłaszcza akacjowych). Nil, płynący od m. Kartum (Chartum), stolicy Egipskiego Sudanu, aż po Wadi Halfa, na pograniczu Nubji i Górnego Egiptu tworzy tu wąską dolinę o skalistych brzośach w kształcie obocznej liry S.

Kolej kolejna przesłana wypowiedź górą połą tego S i dochodzi do Chartuma, stając się Anglikom stowornie władcy nad tym krajem, który był widownią delfickich walk z Mahdum, ostatnio najzwyczajniej wyjątkowo zachowującym się.

Leżący na północy Egipt jest jedną z najczarniejszych krajów świata. Posiada wody, jakich żaden inny kraj nie posiada.

Abg to dobrze zrozumieć, oblicz jaką część w % zajmuje w Egipcie kraj uprawy w stosunku do pastwy (cały obszar Egiptu: 384,000 km², kraj uprawy 21,000 km²). Oblicz długość południowej krajiny uprawy od ujścia rzeki do granic Nubji (Wadi Halfa). — Oblicz gęstość zaludnienia w tej części Egiptu, która jest zamieszkała: 21,000 km², 1 1/2 mil. ludności. Położony wśród pastwy, a uprawy i zamieszkały tylko po obu stronach południowej rzeki jest Egipt najczarniejszym krajem świata i jedną wielką oazą; jest istotnie „darem Nilu“. — Pogoda w Egipcie jest zawsze słoneczna i sucha. Rolnik wie, że on zawsze będzie nie woda. To chroni go od niepodziękowań i zapewnia stałość uprawy i zbioru (jak jest u nas?). Wobec braku opadów, a tymczasem, rolnik pragnący mieć plon obfity musiałby być do pracy. — Co miał robić? nad czym pracować?

Egipt zajmuje szerokość na 15 — 30 km. dolinę Nilu i obliczamy trójkątną deltę nikrą, mającą 22 tys. km.² obszaru.

Istnienie swoje Egipt zawdzięcza całkowicie perijodycznym wylowom Nilu postępującym się w tych samych miesiącach każdego roku. Wylowy te stwarzają dla rolnika idealne warunki: obfitość wody, żyzny grunt, (urodzajny mól rzeźny) przy ciepłej pogodzie, wysokiej temperaturze *) i palącym słońcu.

Gdy słońce stanie w zenicie nad szerokością Raka 21 czerwca, zaczyna się wielka przyprawa, która następuje rzytowny wypływ w pobliżu Teby, dzięki domagom uwalniającym w Alkayy (300 tysięcy i Arbara). Poziom wody podnosi się do poziomu południowego + 8 m. pod Kairu, a o 16 m. pod Asuanem na szerokości. Kraj wygląda wtedy, jak jedno wielkie jezioro, poprzecinane ścieżkami grobli i tam, regulujących wody wypływu rzeki. Zatem ten jezioro tylko dochodzi tam, dzięki go dopływom rzekom. Groble bowiem rozciągają się totalnie opasującą tydzień wody i z nieznaczącego zmienił go na podłyżecny. Liczne kanały odprowadzają wodę, a szlak do uprawy siewa podzielona jest przez groble na ogromne łany, w których wodę utrzymuje się tak długo, aż grunt wodą się

*) Średnia temperatura od kwietnia do listopada wynosi 28° — 30° C., w pozostałych miesiącach 14° — 20° C.

napęci, a woda osadzi spływ mied. Na wybiej dolinę pola porzupa się wody sztucznie. Osady i wiarki lodu, coyswiele, na terenie niezamieszkanym. Dzięki wypłom i osadom: się mała góra tysiącletnia, dolina. Nila owolna się podnosi, a do rzeka płyje z biegiem czasu coraz wyżej, tem łatwiej jest rozprowadzać jej wody. Istnieje cały szereg system kanałów dla stopniowego przeprowadzania wód mied i nawadniania całego obszaru doliny. Nie cała jednak ilość wody jest zużytkowana: zabuduje półowa granitów, któreby mogły być uprawne, są obecnie nawadniane z powodu niewystarczającej organizacji, ciemnoty i ubóstwa ludności. Najwypunktowaniem dziełem techniki jest obrępnia tamy pod Assuanem, spłytniająca wody całej rzeki w tych stronach.

Trzy czwarte ludności stanowią etnicznie **Fellachowie** silnie zmieszani z ludami semickimi, zwłaszcza z Arabami. Oni to stanowią ludność rolniczą Egiptu.

Fellachowie są wytwor, skupili, barwy skóry półto-brązowej: ubrań są nasywają w rodaj koszuli sieliskiej lub brązowej, przewiązanej w pasie. Na głowie noszą ciemną, szarą, żółtą w skromnych kapturkach z musli szłowego, pomieszanego ze szoną. Posiadają ciemny, ciemny, tak są obciążeni podatkami, że żyją w ostatniej nędzy.

Patronkami starożytnych Egipcjan, którzy najmniej zmieszali się z innymi ludami, są **Koptowie**, stanowiący ludność mniejszą (400 tys.) i zajmujący się handlem i rzemiosłami. Prócz nich jest jeszcze w Egipcie około 1/4 miliona Arabów, częściowo po wsiach osiadłych, częściowo koczujących w pustyni Arabskiej. Oprócz nich wielu jest Europejczyków, szczególnie Anglików. Skrajność i nadzwyczajna suchota klimatu spowodowała, prócz turystów, pragnących zobaczyć świetne zabytki starożytnego Egiptu (piramidy, sfinks, świątynie), także wielu chorych, znajdujących tutaj doskonałe dla kuracji warunki.

Fellachowie i Arabowie wyznają religię mahometańską, Koptowie są chrześcijanami.

Rolnictwo dostarcza głównie bawełny, pszenicy i ryżu. Dobrze rozwinięta jest hodowla koni i wielbłądów. Najważniejszymi produktami wywozowymi są: bawełna (więcej niż 1/4 całego wywozu), papierosy, zboże, cukier trzcinowy, guma arabska i owce.

Na polach sztucznie nawodnionych łąka są 3 razy rocznie pierwszy żniw w maju i czerwca — zboże, drugi we wrześniu i październiku — ryż, kukurydza, proso, warzywa; trzeci w październiku i listopadzie — bawełna i ryż. Przed 50 laty Egipt miał 2 miliony ludności, obecnie jest jej 7 razy więcej.

Nił stanowi drogę wodną, przebiegającą obecnie przez ścieżki kolei żelaznych, budowanych przez Anglików, po której towary idą do Afryki Środkowej. Od czasu przekopania kanału Sueskiego, w r. 1869 znaczenie Egiptu ogromnie wzrosło.

Kanał Sueski, długi na 160 km., głęboki na 8 do 12 m. (niekiedy pogłębiony), został zbudowany przez francuskiego inżyniera, Ferdynanda Lessepsa, od 1858 — 1869 r. Ma on znaczenie ogromne, bo skraca drogę do Indji Wschodnich o 7 i pół tys. km. Ruch statków jest ogromny. Okreśły szlakowo nie mogą iść tą drogą wobec braku wiatru na morzu Czerwonym i pływy słabej, lecz takową drogą szukała Afryki. Należą do Anglików.

Egipt jest obecnie oddzielnym królestwem, gospodarczo i politycznie w znacznej mierze zależnym od Anglii.

Stolicą jest Kair (przeszło milion mk.), największe miasto Afryki, bardzo ciekawe, o typowych rysach miast wschodu, połączonych z nowoczesną angielską kulturą. Słynne meczety i pomniki architektoniczne. Miasto jest siedzibą wzmocnionego mahometaniskiej. Bogaty handel. Siedziba rządu. W pobliżu, na lewym brzegu Nilu leżała staro-egipska stolica — **Memfis**. Niedaleko oady Gizeh wznoszą się największe z kłenckichsępiu mchowny
nych piramid.

Port Suid przy północnym końcu kanału (100 tys. mk.) i Suez przy południowym. Najważniejszym portem Egiptu jest Aleksandria (500 tys. m.).

Zabudowa przy Aleksandrii Macedońskiego Aleksandria przez długie lata była kolebką nauki i umownych (długo 1800-letnia podległa).

Egipt był siedzibą jednej z najstarszych i najczystszych cywilizacji. Edukacja rozwijała się w związku z kulturą naturalnych warunków kraju. Im wyżej wypłynął Nil, tem lepsze były warunki, a na wysokości jego wpływu wypłynęły sztuczne budowle tam, kanały, wodociągi, których wykonanie nie mogło być tworem pojedynczego człowieka, lecz dziełem zorganizowanej pracy. Dzięki temu, mogło tu już w czasach bardzo dawnych powstać doskonale urządzone państwo i silny rząd monarchii, który to wielkie prace organizował.

Narysuj mapę kraju nilowych! — Narysuj Wisk i Nil w tej samej skali i porównaj wielkości. — Przeczytaj sobie książeczkę S. Mierni „Sahara i Nil”. — Przeczytaj o historii wsi i o starożytnym Egipcie. — Przeczytaj „W pustyni i puszni”, Skłodowska! — Objazdaj znaczenie Nilu!

L I B I A.

Na wschód od „sfery wpływów francuskich”, na pd. od Zatok Majej i wielkiej Syrtys leży dawniejsza Trypolitanja, która doniedawna, wraz z sąsiadującą od wschodu Barką, tworzyła dwie ostatnie afrykańskie prowincje tureckie, od 1912 r., zaś jest to kolonia włoska, po zwycięskiej wojnie przez Włochów zdobyta, znana obecnie pod nazwą Libji (Trypolitanja i Cyrenaika).

Idą tedy liczne drogi karawanowe od północna morza Śródziemnego do wnętrza kraju przez stareg oaz aż nad brzegi jeziora Czad. Główne miasto Tripolis (70 tys. mk.). Początek drogi karawanowej do miasta Marsak, głównej oazy krajiny Fezzanu (czytaj Fezzan). Rozwój tej nowej włoskiej kolonii należy jeszcze do przyszłości.

Na wybrzeżu Barki kwitnęły niegdyś a wybrzeży bogate kolonie greckie, założone w IV w. wieku przed Chrystusem. Okazało się i tutaj, jak wiele w krajach Afryki północnej należy od przedsiębiorców włoskich. Grecka oaza Kyrone należała w starożytności, po Aleksandrii i Kartaginie, do najbogatszych miast Afryki. Dziś pozostały po dawnych miastach greckich i rzymskich, leżących przed wielkimi łąkami i bagnotami, niszczącymi płaskim pustynnym rejon. „Reżym rozpierał swe naciady na grobach dawnych królów i arcybiskupów, w dawnych wspaniałych grobowcach, których w okale, mieniła się arabska architektura”.

Narysuj mapkę Afryki północnej i oznacz pierwsze kraje północni kolonami! — Oczekuj miasta i przeprowadź główne linje kolejowe. — Czem odróżnia się klimat Aleksandrii od naszego? — Jak wygląda roślinność w tym klimacie i czem się różni od naszego? — Które kraje w Afryce mają ten klimat? — W jaki sposób najlepiej zagospodarować modern krajony i inne? — Co to jest statua arcybiskupa? — W jakich warunkach powstał moab? — Dlaczego opłaca się kontynuować kolonizację i budowanie tego rodzaju statui? — Dlaczego stał się gospodarczy Trypolitanja i Barki jest gorętszy, niż Algiera, a nawet Tunis? — Powiedz, co wiesz o Kartaginie! — Przeczytaj sobie utwór o Kartaginie w historii, o Berberach i Kabyliach z Wypisów geograficznych!

WYSPY AFRYKAŃSKIE.

Znajdź wyspę leżącą w pobliżu Afryki!

Brak wysp lądowych w najbliższym sąsiedztwie lądu jest w związku z małym rozróżnieniem afrykańskich wybrzeży.

Górzysta wyspa Sokotra (należy do Anglików), leżąca

w przedłużeniu półwyspa Somalijskiego, znana jest z produkcji akasji (rośliny garzki środek leczniczy).

Wielki ród wysp spotykamy na pd.-wschodzie Afryki, gdzie leży ogromna wyspa Madagaskar i grupy wysp Komorskich, Sejzelskich i Maskareńskich.

Wyspa Madagaskar (587 tys. km.², 3,6 milj. mk., większa od Francji, do której należy, 1½ raza większa od Polski. Należy ona do największych wysp na ziemi po Grenlandji, Nowej Gwincei i Borneo), jest przecięta z pn. na pd. łańcuchem gór, stanowiących granicę klimatyczną. Na wschodnich zboczach gór padają, wskutek wiejącego pasatu deszcze wzniosłościowe, dlatego też roślinność tam bujniejsza i świat zwierzęcy bogatszy. Na roślinność Madagaskaru składają się lasy typu międzyzwrotnikowego, sawanny, podobne w górystym wnętrzu, oraz suche zarośla kolczaste zarastające pd. część wyspy i zbliżające się bardzo do podobnych skupień roślinności w pd. Afryce. Zę słodzików leśnych zasługują na uwagę zwłaszcza pandan śliskowy i do haranu podobna rzeszka. Zwierzęta wyspy okazują większe podobieństwo do południowo-azjatyckich niż do afrykańskich.

Na wschodnim wybrzeżu mieszkają Malajczycy — Howanie. Zachodnią część wyspy zamieszkują plemiona maurzyjskie. Howanie okazali się dzisiejszymi i zawładnęli prawie całą wyspą, obecnie jednak musieli ustąpić silniejszemu od siebie przybywcowi, Francuzom, którzy założyli tu kolonię swoją, deponując ostatnią królową Madagaskaru. Zarządza obecnie wyspą jenerałny gubernator, zamieszkały w Tananariewie (65 tys. mk.), stolicę, położoną w wyżynowo-górskim wnętrzu wyspy klimatycznie najzdrowszem. Wybrzeża wyspy są ładne (ryś), ale błotniste i niezdrowe.

Wyspy konfederacji baraki, Maurycy hr. Borkowski, spędził tu ostatnie lata swego burliwego życia. Część plemion Madagaskaru obwołano go wyzn. królem. Poległ w bitwie z Francuzami w 1795 r.

Do Francuzów należą wyspy Komorskie i wyspa Reunion z pomędzy Maskareńskich, druga zaś z nich, Maurycyjs (Mauritius, uprawa trzciny cukrowej), do Anglii, jak również Antanty i wyspy Sejzelskie i Zanzibar.

W zatoce Gwinejskiej leżą liczne małe wysepki hiszpańskie, największa Fernando Poa, i portugalskie, największa św.

Tomasza, mała i uprawy kakao; leżąca daleko wśród fal oceanu Atlantyckiego skalista wyspa św. Heleny, miejsce zesłania Napoleona I. po 1818 r., należą do Anglików. Rodzinną tę wyspę oceaniczną została niemal doszczętnie zniszczona przez erupcję, zanim ją morskimi żłobami. Jej charakter był bardzo oryginalny, gdyż posiadała gatunki, głównieściej nieznane (t. zw. gatunki endemiczne, t. zn. danemu tylko obszarowi właściwe). Bardziej na północ, na szerokości Sahary, leżą górzkie, wulkaniczne, suche i gorące wyspy Zielonego Przylądka, należą do Portugalji, dalej również wulkaniczne (jak większość wysp afrykańskich), wyspy Kanaryjskie (teżozyma kanarków) na 28° szer. pn. (należą do Hiszpanji); wśród nich mała wyspka Hierro czyli Ferro, przez którą przez długi czas przeprowadzano na łańcuchach główny połączeń, dalej portugalska wyspa Madera (Madeira), gdzie produkują mase wino „Madera”, oraz do Europy niektóre zielone wyspy Azorskie (należą do Portugalji). Wyspy Azorskie, Madera i wyspy Kanaryjskie, stanowią odrębną krainę florystyczną. Wyspy Kanaryjskie posiadają sobie tylko właściwą palmę daktylową Kanaryjską, oraz liczne kanaryjskie i osobliwe wilczomlecze. Tutaj także (i na Maderze) rośnie jedno z najbardziej oryginalnych drzew jednoliściennych, dochodzące do olbrzymich rozmiarów, t. zw. drzewo smocze (*Dracena Draco*).

Afryka nie ma dogodnych warunków dla rozwoju kolonizacji i pracy ludzi białych: niewystępnie wybrzeża, braki czoł i dobrych portów, oraz dostępnych dróg wodnych, klimat przeważnie bardzo niezdrowy i nieprzyjemny pracy. Położenie zaś niejednorodny ludy Afryki stoją na niskim stopniu kultury, pozostałe one w tyle pod względem rozwoju gospodarczego, kulturalnego, przemysłu i komunikacji.

Najlepsze warunki dla osiedlenia się białych, a więc dla szybkiego gospodarczego rozwoju mają północna część Śródziemnego i kraje północno-afrykańskie o klimacie względnie umiarkowanym. Jednak wszechstronny ich rozwój jest to jeszcze kwestja przyszłości.

Pod względem uprawy roślin zbożowych odgrywa Afryka małą rolę, w porównaniu z innymi częściami świata (poza to wywołą z Algieru i Egiptu). Uprawa trzciny cukrowej zajmuje stosunkowo duże obszary nad zatoką Gwinejską, w kra-

linie wielkich jezior i Nilu, najświętą zaś na wyspie Reunion i Mauritius.

Pod względem uprawy kakao zajmuje Afryka pierwsze miejsce na świecie; najwięcej kakao uprawiają na Wybrzeżu Elahem i portugalskiej wyspie św. Tomasza, dużo bawelny produkuje Egipt. Pod względem hodowli bydła Afryka ustępuje Ameryce i Australii. Szacunkowo dużo produkuje wołny zwierzę (kraje Unii południkowo-afrykańskiej), Środkowa Afryka dostarcza znacznej ilości koki słoniowej.

Nov. 19. *Mops mops* (Linn.) Alfred.

Natomiast pierwsze miejsce należy się Afryce południowej pod względem produkcji złota (więcej niż ½ produkcji świata), oraz diamentów (70% produkcji świata).

Wilgotne, gorące obrzeża zachodniej Afryki równikowej dostarczają w dużej ilości olejów palmowych, oraz kopry z orzechów kokosowych, a więc surowców tłuszczowych.

Jako rynek zdyta dla produktów europejskich gra Afryka dość ważną rolę gdyż musi sprostać wymaganiom wyrobów,

których sama nie jest w stanie wyprodukować, jako jeszcze nie uprzemysłowiona.

Dużo przywózą materij kaszemiernych, wełnianych, szelm i wyrobów białanych, węgla kamiennego, oraz artykułów „elegancji” niższego gatunku, jako to: paszoki, brykietki i barwne tkaniny dla czarnych.

Rys. 50. Mapa handlowości i obrotu towarów.

Wielkie cywilizacyjne potrzeby kulturalnych białych kolonistów muszą być zaspokajane również drogą przywozu.

Co się tyczy rozwoju środków komunikacyjnych, to w całej północnej Afryce jeszcze dotąd króluje niemal niestąpiony wielkiłódź ów okręt pastwy. Słoń afrykański, w przeciwieństwie

do afajatyckiego nie daje się ani oswoić, ani użyć jako zwierzę transportowe.

We wschodniej Afryce zarodnikowej, gdzie do niedawna można było towary jedynie przetrześć na głowach pieszych tragarzy, gdyż mucha tse-tse uniemożliwia hodowlę koni lub bydła rogatego, obecnie powstają linje kolejowe, od portów na wybrzeżach do wnętrza lądu idące.

Największa sieć kolejowa rozwinęła się w stepowej Afryce południowej następujące dawne środki lokomocji, ktoromi posilkowali się dawniejsi panowie tej krajiny — Burowie.

Anglii budują obecnie połączenia kolejowe i parostatkowe długości ogólnej 8 tysięcy kilometrów, w kierunku: Kair — Kapsztadt. Pomiędzy zaś do 9 tys. kilometrów w Algierji, Tunisie i Szadzie nadbudują już gotowych, mają zamiar dokończyć w przyszłości projektowane koleje trans-saharyjskie, które będą łączyły dworcami Oran — Algier — Tunis z Tindaketa i Jendouba. Wówczas podróżowanie po Afryce będzie znacznie ułatwione. Projekty te jednak niełatwo wykonać. Znaczenie kolonii europejskich dla niektórych państw jest bardzo wielkie. Potęgami kolonizacyjnymi w Afryce są Francja i Anglia (które nadto po ostatniej wojnie ścisłemu podzieliły między siebie dawne posiadłości niemieckie). Pomoc wojkowa, jaką otrzymują ze swoich kolonii w „ciężkich wojnach“ Francja, oznacza się bardzo ważną.

Wychodźstwa polskiego do Afryki nie było i nie ma.

Podobać polskiemu, wielkość, okrzestowanie Australji i Afryki! — Jakże typy klimatu poznacie w obu tych częściach świata? — W których stronach Australji i Afryki poznacie zjawisko ranki skrajowych i stepowych — depresji i sztormy burzopodobne? — Która rzeka tworzą Brzoza wodopadów lub „kaskady“? — Gdzie poznacie najwyższy (czy do wynośności) wodopad? — Która rzeka na szerokiej wielkiej przestrzeni nie ma weń dopływów? — Który kraj był i jest najbardziej od jednej wielkiej rzeki i dlaczego? — W jakich warunkach powstają i jak wyglądają koczownicze pastwiska, stepy, sawanny, puszcie? — Wskaz ich przykłady w obu częściach świata. — Wynikaj zapytań, z ktorymi spotkał się w geografji Australji i Afryki. — Czym wytkasnowyś sobie stan kulturowy Australijczyków, Basmienów, Hottentotów, Nigrów Bantu? — Wynikaj najważniejsze produkty, najważniejsze kolonie, największe porty, największe utpisyne środki komunikacyjne w Afryce i Australji. — Z jakimi produktami Australji lub Afryki skontaktuj się w życie? — Wynikaj według mapki najważniejsze porty Afryki i powieść, co się z każdego z nich do Europy wywieź, a co się do nich wywieź? — Która część Afryki uważa jest pod względem ustroju podobna, jak Australja?

A Z J A.

„Azj” w języku starożytnych ludów wschodnich znaczyło tyle, co wschód;

„Azja” — krajem wschodu.

Obszar 44 milj. km.², 1 miliard mik., gęstość zaludnienia 23 mik. na 1 km.².

Jaki ocean oddziela Azję z północą? co wschodem? z południem? — Znajdź morze Beringa i cieśninę Beringa, oddzielające Azję od Ameryki na zachodzie! — Znajdź góry Uralskie, morze Kaspijskie, góry Kaukaskie, morze Czarnie i Śródziemne, oddzielające Azję od Europy na zachodzie, oraz kanał Sueski, morze Czerwone, cieśninę Bab-el-mandeb i zatokę Adenicką, oddzielającą Azję od Afryki! — Znajdź na północy morze Karańskie, półwysp Tajmyr z przylądkiem Czekałkin i skrajną jego szerokość północną! — Znajdź półwysp Malakka pomiędzy morzem Południowo-Chińskim i oceanem Indyjskim, przylądek Bara i skrajną jego szerokość geograficzną! Na jakiej więc półkuli leży Azja, północnej czy południowej? — Stwierdź, czy przylądek Czekałkin i Bara leżą na tym samym południku (którego nanieście!) i oblicz ich odległość od siebie w stopniach i kilomitrach! — Znajdź na mapie morza przepływu: Ochockie, Japońskie, Żółte, Wschodnie i Południowo-Chińskie! — Znajdź części oceanu Indyjskiego: zatokę Bengalską i morze Arabickie z zatoką Perską! — Znajdź półwyspy Kamczatkę, koreański wysp Kurylskich, wyspy Sachalin, Japońskie, Hondo (czyli Nipon), Formozę i archipelagi wysp: Filipińskie i Sundajskie, oraz wyspę Cejlon! — Z któremi częściami świata Azja łączy się, a do których się oddziela? — Wskazuj obszary pokolenia lub oddzielenia się Azji do innych części świata! — Zwiernaj szerokość cieśniny Beringa! — Czy Azja i Ameryka są od siebie w tem miejscu bardziej oddalone? — Dlaczego to oddzielenie nie odegrało większej roli? — Określaj nazwy wysp między Azją i Australją! — Jak jest rozmieszczone linje brzegowa Azji? — Porównaj linje brzegową Azji, Afryki i Australji!

Pod względem korzystnego rozwoju linji brzegowej Azja zajmuje drugie miejsce po Europie. Ameryka północna ma rozwój pozostany nieco lepszy, ale tam największe wyspy i półwyspy leżą na wodach polarnych w Azji zaś — na ciepłym południu i Pł.-wschodzie.

Wskazuj rzeki i jeziora Azji

Wybrzeża oceanu Lodowatego (władców morza Arktycznego) są mało rozwinięte. Są tu wprowadzić daleko w głąb lądu sięgające lejkowate ujścia rzek Chi i Jeniseju lecz położenie ich podległemu odbiera im znaczenia. Na wschodzie ocean Wielki tworzy liczne morza przybrzeżne, a więc morze Ochockie, oddzielone od morza Beringa półwyspem Kamczatką a od oceanu łotewchem wysp Kurylek; morze Japońskie, oddzielone od Ochockiego wyspą Sachalin, a od oceanu łotewchem wysp Japońskich. Pomiędzy morzem Japońskim i łodarem na wschód od niego morzem Żółtym z zatoką Pe-cili leży półwysp Korea. Dalej ku Pd-zachodowi leży morze Wschodnio-Chińskie i Południowo-Chińskie z zatokami Tonkińską i Syjamską.

Z południa ocean Indyjski tworzy zatokę Bengalską oddzieloną od morza Pd-Chińskiego przez wąski półwysp Malakka, będący przedłużeniem wielkiego półwyspu, zwanego Indjami Zangangosowami lub Indochinami; dalej na zachód leży morze Arabskie, oddzielone od zatoki Bengalskiej trójkątnym półwyspem Indji Przedzangangosowych (albo półwyspem Indyjskim), z zatoką Perską, głęboko wchodzącą w głąb lądu i oddzielającą od pnia lądowego ogromny półwysp Arabski. Znana nam już zatoka Adelska i morze Czerwone wchodzą pomiędzy lądy Azji i Afryki. Na zachodzie oddzielają Azję od Europy morza: Egejskie, Marmara i Czarne.

Wymuskaj na mapie wszystkie morza, cieśniny, półwyspy i wyspy przy brzegach Azji i rzuć się ich nazwy! Spróbuj wskazać te kraje Azji, w których, sądząc z mapy, narodziły się wyroki na dalekich Anglach!

Pamiętaj, że Azja jest położona z Europą i stanowi z nią razem jeden wielki ląd, Eurazję, drugi zaś jej odległy kraj na wschodzie nie byłby złączony przez Europę i Azję. W starożytności po wyprawie Aleksandra Wielkiego (tak po Indji Przedzangangosowych) i po podbojach rzymskich, poznano nieco lepiej kraje południowo-zachodniej Azji. O innych krajach Azji wiadomo bardzo niewiele. W wiekach średnich zainteresowanie Azją wzrosło się po wojnach krzyżowych.

Dopiero pod koniec 12-go wieku słynny kupiec i podróżnik wenecki Marek Polo, dotarł przez Azję środkową aż do Chin (1271 — 85) i po 20 latach pobytu na „Złotym wschodzie”, wrócił do Europy. Jego podróż obudziła w Europie zainteresowanie i dążeń do odkrycia drogi do Indji Wschodnich, Chin i Japonji (znaną wówczas Cipangu). Dzięki temu dążeniu, Kolumb odkrył Amerykę, Vasco de Gama dotarł do Indji namokło Afryki w 1498 roku, a Magellan dotarł do Azji drogą na północ, namokło Pd. Ameryki. Przekopanie kanału Sueskiego w 1869 r., zbudowanie kolei

Syberyjskiej i Turkestańskiej skrajnie drogi z Europy ku upragnionej krainie Wschodu.

Przy badaniu Azji Środkowej wielkie zasługi posiadał Przewalski (1870 — 1883), Dezirow (1848) i Bering (1728) opłynęli i sforsowali przewodnie wybrzeża Azji, nawiedziła zaś podróżnik, słynny Narimanzol (Nardensz[kiel]) opłynął Azję od północy, odlegając w ten sposób i, co „przypłył po „wschodzie” z Europy do morza Azji Wschodniej (1878—79 r.).

Cała Syberja, zajmująca północną część lądu azjatyckiego, w ciągu ostatnich 150 lat stanowiła krainę osiedla, po którym dziesiątki tysięcy najlepszych Polaków było wysłanych na wieki na pracę nad odfundowaniem Ojczyzny. Pomysłowi nim wielu poleciło szukać nad chłodnemi tej części lądu.

Aleksander Czakanowski, słynny polski geolog i przyrodnik (1830 — 50), badał Syberję Wschodnią, odkryłszy tam zbiory odnajdujące Akademii w Petersburgu. Słynny filolog, wychowaniec Uniwersytetu Wileńskiego, Ilmarin Josef Karwowski, studiował języki mongolskie, zbierał ich gramatykę i słowniki.

Benedykt Dybowski podczas swego wędrowa sforsował wiele małych rzek Azji i zbierał tamtejszą geografię ogromne usługi przez geograficzne opisanie jeziora Bajkalskiego i w osobnej wyprawie (1870 — 1882) — Kamazaki. Zaskakujące nastąpiły się także Jan Czernicki, Bronisław Piłsudski, najlepszy znawca języka i rycerskich ludu Alaiów i Wadaw Staszewski, badacz jezior Jakutów. Przez wygnane, wielu Polaków pracowało z koczownicami w dżungli rosyjskiej nad pomnikami Azji, np. Adolf Chodźko (pomiar i zdjęcia z granic Armenii i Persji na Kaukazie), Bronisław Orłowski (podróż do Azji Środkowej), geolog Karol Bogdanowicz.

Ludwik Niemojewski, Szymonowski i Staszewski barwnie piórem opowiedzieli nam tamtejszą ludność miejscową i zwyczaj.

Dziś tego tak trudno jest znaleźć kraj Azji? — Czy podróże po wielkich obszarach lądowych, zwłastem górskich, stepowych lub pustynnych są łatwiejsze, czy trudniejsze, niż dalekie podróże morskie? — Co trzeba było wiedzieć o kształcie ziemi, żeby się paść na ocean Atlantycki i znaleźć wschód przez zachód? — Jak sobie wyobrażano ziemię przed Kolumbem?

Otóż, otóż, zupełnie inaczej wygląda Azja i dokoła niej (Złoty) kształtowanie powierzchni, z mapy odrzynając namyślnie połacie gór i wody. — Wskazując na mapie, wypytujemy i górskie Azji. Które z tych trzech form kształtowania ma taśma przemyślenia? — Czy wyloty Azji są dostępne czy zamknięte? Co je zamknęło i wyjątkowo od siebie dzieli?

Jak to widzimy z mapy, cały środek Azji zajmują olbrzymie wyłyny, okalone ogromnemi łańcuchami gór, które ciągną się daleko ku Pd-wschodowi i Pd-wschodowi.

Najwyższą i najobszerniejszą taką wyżyną jest ogromny wył Środkowo-Azjatycki. Na Pd. od niego rozciąga się łukiem najwyższy w świecie łańcuch gór Himalaja, obczerpią ścianą skalną odgraniczający Azję Środkową od niskich a błotnistych obszarów, leżących w północnej części półwyspu Indyjskiego.

Jeden ze szczytów Himalajów — Mount Everest — ma 8882 m. wysokości i jest najwyższą górą na ziemi. Najwyższą po Pamirze część Środkowo-Azjatyckiej wyżyny, znana pod nazwą Tybetu, otoczona jest ogromnymi łańcuchami gór (Karakorum, Hedisa, Kuen-Lun. Porównaj przekrój Azji).

Rys. 21. Przekrój Azji z północy na południe.

Na Pd. i Pn.-wschodzie od Tybetu rozciąga się trochę niższa od niego wyżyna z pobrzednemi łańcuchami gór Tien-Szan, Altaj, Sałajskimi od Pn. i Chin-gan od wschodu. Góry Jaltun-ne i Stanowe ciągną się od niej w kierunku Pn.-W. aż do półwyspu Kamczatki i doliny Beringa.

Na zachodzie wyżyny Środkowo-Azjatyckiej niezwykle wysoki płaskowyż Pamir zwany „dachem świata”, stanowi przejście od niej do wyżyny Irańskiej również okalonej górami: Seli-mańskimi od wschodu, Hindukusz (aż do rzeki Atrek i morza Kaspijskiego) i Elburs od Pn., Zagros i Kohrud od zachodu i pd. zachodu. Na zachodzie wył Irański przechodzi w wyżynę Armenii i Azji Mniejszej. Ogromne góry Kaukaskie pomiędzy morzem Czarnem i Kaspijskiem oddzielają tu Azję od Europy.

Półwysp Arabski wypełnia oddzielną niższą od poprzednich wyżyną Arabską, wąską zapadliną morza Czerwonego oddzielona od Afryki; jej ona pod barzo wieloma względami do niej podobna. Osobno południową część półwyspu Indyjskiego zajmuje niższy od środkowo-azjatyckich płaskowyż Dekan. Półwysp Indo-Chiny zapoisaiają góry Indo-Chińskie, poprzecinane głębokimi dolinami.

Północ lądu azjatyckiego zajmują obczerpiem obszary Syberji. Wschodnią jej część zajmują krainy wyrzynowe i góryste,

zachodnią od Syberyjski od rzeki Jeniseju po góry Ural, oddzielające Azję od wschodniej Europy. Na wschód od morza Kaspijskiego, leży nizina Turkańska, na brzegach tego morza przechodząca w depresję na 28 m. głębokość. W północnej części niziny leży jezioro Aralskie, które, podobnie jak morze Kaspijskie jest szczątkową pozostałością dawnego wielkiego morza. Jego dnem była niegdyś dzisiejsza nizina Turkańska.

Są nadto w Azji oddzielne mniejsze niziny. Jedną z nich jest Mezopotamja, czyli międzyrzecze, po której toczą swe wody dwie rzeki Tygrys i Eufrat.

Pomiędzy górami Himalajami, a wyżyną Dekanu leży nizina Hindostan, niegdyś duże morzisko, zamulone osadami rzek, wskutek czego dawniejsza wyżyna Dekanu stała się przysiółkowym półwyspem. Nad brzegami morza Błędnego leży nizina Chińska.

Wysep, należący do Azji, są góryista. Wznosi się na nich mnóstwo wulkanów, od półwyspu Kamczatka aż po archipelag Sandwichski, wzdłuż całego wybrzeża oceanu Wielkiego.

Z przeglądu ukształtowania powierzchni lądu azjatyckiego widzimy, że poza wielkimi nizinami Azji północnej, niziną wschodnio-chińską i proserwan nizinami Hindostanu i Mezopotamji cała Azja tworzy dwie wielkie krainy wyżyn obrzeżonych górami. Dwie te dziedziiny: kraina wyżyn Azji zachodniej i kraina wyżyn Azji środkowej i wschodniej spotykają się w ściśniętym wądze wyrzynowo-górnym Pamirze. Do wyżyn zachodnich należą: wyżyna Azji Mniejszej (anatolska), syryjsko-arabska i armeńska. Do środkowych i wschodnich: wyż. Tybetu, Turkestanu (Tarimu), Dżungarii i Mongolji (Gobi). Ośwież na południu rozciąga się Dekan, na północy zaś wyżyna północno-azjatycka pomiędzy rzekami Jenisejem a Leną. I wyżyny azjatyckie (1200 — 4000 metrów) i otaczające je góry (6 — 8 tys. m.) są niezwykle wysokie.

Zauważ na mapie współzależność położenia dużych gór, wyżyn i nizin. — Narysuj schematyczną mapkę gór Azji. — Zdob przekrój z Pn. na Pd. lądu Azji. — W jaki sposób oddziaływał na jej kształt, wyrzynowód i nizinowód lub odosobnienie poszczególnych krain Azji na klimat, roślinność, ukształtowanie i rozwój historyczny tej części świata? — Porównaj Azję pod tym względem z Europą, zaznaczaj jej najcięższe i najlżejsze części.

Które części Azji posiadają był najcięższe, a które najlżejsze, podługąjąc brzoń w kierunku jedynie południe wschodu

równika i bieguna? — Jaki klimat posiadaby wiec Azja północna? Środkowa? wschodnia? — Sprawdzi na mapie Kuznie, jakie kraje azjatyckie leżą na równoleżniku Warszawy i porównaj wiec klimat do niej podobny, gdyby się wpływ długich rozciągłości, które oprócz położenia geograficznego, oddziaływają na klimat. Jakże to są czynniki i wpływają?

Ukształtowanie powierzchni lądu azjatyckiego sprawia, że Azja dzieli się na kilka wybitnie różnych dziedzin klimatycznych:

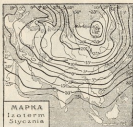
1) Azja północna, odgraniczona od południa ogromnymi łańcuchami gór, stanowi obszar pochyłony zlekka ku Pn., i ma klimat zimny i suchy. Wiatry od oceanu Łodoskiego wilgoci nie przynoszą; zachodnie ciepłe i wilgotne wiatry od oceanu Atlantyckiego całą swą wilgoć pozostawiły już nad lądem Europy, to też im dalej na wschód, tem zimniej i suszej (por. mapkę opadów i izoterm stycznia).

Od brzegu oceanu Wielkiego oddzielają tę część lądu góry, zatrzymujące wilgoć na swych zboczach wschodnich. We wschodniej Syberji, na wschód od rzeki Leny, gdy biegun zimna w Wierchojańsku nad rzeką Janą, gdzie notowane są najniższe na kuli ziemskiej temperatury (-50° C. średnia temperatura stycznia) oraz najwyższe na ziemi mrozy, dochodzące do -70° C. Jest to następstwo nie tylko północnego położenia tego obszaru, ale wybitnie kontynentalnego klimatu Azji północnej.

2) Dzięki ogromnej rozciągłości lądu azjatyckiego cały Azja Środkowa znajduje się w bardzo wielkiej odległości od morza (a jest otoczona górami krainą wysokich wylęg), klimat jej więc jest klimatem lądowym, suchym, a przytem niezwykle ostrym wskutek wielkiego wzniesienia nad poziom morza. Deszcze (zwłaszcza na zachodzie i północy) zdarzają się tutaj bardzo rzadko (por. mapkę opadów).

3) Azja Pół-wschodnia stanowi przejście do Afryki. Klimat tu suchy i gorący (Arabja), jedynie wzdłuż wybrzeży morza Śródziemnego mniej upalny w lecie i obfitszy w opady w zimie. Zwrócić, jak widzimy, z mapki opadów, deszcze są w dziedzinie Azji wschodniej bardzo rzadkie i padają tylko na zboczach gór, staczających wylęg, a zwisłych ku morzu, w postaci deszczów wzniesieniowych; wewnątrz wylęg jest prawie zupełnie deszczów pozbawione.

4) Pozostałą część Azji t. j. całą krainę, leżącą na Pół. i Pół-wschód od Azji środkowej, nazywamy **krainą monsunów**. Rozpalona, a sucha wnętrza lądu azjatyckiego wywołuje silny prąd wstępujący powietrza w czasie gorącego lata, ściągając ciepły i wilgotny leśny monsun z otaczających Azję oceanów Indyjskiego i Wielkiego. Monsun ten zlewa potokami deszczu krainę monsunów, szczególniej zborną gór, gdzie wysokość opadów dochodzi do 12 m. rocznie (największa na ziemi) w górach Khasia (na pół-wschód od Kalkuty, na pół. od wschodnich Himalajów).

Rys. III. Zaciąg, gdzie są najniższe temperatury stycznia.

jów), a w górach Gats — do 683 cm. (u nas w Warszawie 54 cm.). Kraina monsunów dzieli się na zwrotnikową (półwysp Indyjski i Indochiny), i podzwrotnikową (Chiny, Mandchuria, Korea, Japonia).

Kraina zwrotnikowa, odgrodzona od Pół. łańcuch Himalajów, stanowiących wybitną granicę klimatyczną i zabezpieczoną w ten sposób od wpływu suchego i chłodnego Tybetu, ma klimat gorący, wilgotny, zwrotnikowy, z porami roku suchą i deszczową, jak zwykle pod zwrotnikami.

Kraina podzwrotnikowa ma lato gorące, wilgotne, podczas

którego Płd.-wschodni morski monsun, sprowadza silne opady i chłodną suchą zimą, gdy odwrótny monsun, płynąc z chłodnego wnętrza lądu ku ciepłemu oceanowi, przynosi suszę, chłód a nawet mrozy. Azja, największy kontynent na ziemi posiada największe w świecie kontrasty, i przeciwieństwa klimatyczne: największe opady na kuli ziemskiej (góry Khasia) — i zupełnie prawie deszczu pozbawione pustynie (Arabja, Azja Środkowa), największe mrozy i najniższą średnią temperaturę miesięczną (Wierchojańsk), — oraz największe upały na półwyspie arab-

Które części Azji, jako dziedzinę (obszar) klimatu naszego albo wcale nie mają, albo mają tylko rzeki stepowe? — W jaki sposób kształcą się, lub dobiegają nekodzą rzeki obszarów nizinnych? — Czy znasz jak podobnie zjawisko z geografji Australji i Afryki? — Wskaz w Azji krajów drożdżowców i krajów obszarów, Które z nich przecięte są potęgami strumieniowymi wodnymi? — Azja Mniejsza, Arabja, Iran zaliczone być mogą do krajów obszarowych. — Czy znasz, którą wygospodarował sobie na poddaństwo poprzedniego pytania, sławę się także i do tych krajów?

Odpowiednio do swego obszerniego obszaru Azja posiada bardzo wielkie rzeki. Największe dorzecza mają rzeki północnego spływu. Należą tu Ob, Jenisej i Lena.

Ob z dopływem Irtyszem — największa rzeka Azji. Dorzecze jej najwięcej obszar 3 milj. km², od początku Irtyszu do ujścia Obi, ma długości 3,200 km, Jenisej, dzięki dopływom swoim, trawą Tunguskim, składowo wstępuje Obi; do jego dorzecza (przez rzekę Angarę) należą najgłębsze na świecie (3,223 m.) jeziora Bajkał. Wszystkie te rzeki wpadają do okatego lodami przez większość czasu roku obszaru lodowatego i dlatego znaczenie ich, jako dróg wodnych, jest niewielkie.

Amur wpada do doliny Tatarskiej, oddzielającej wysep Sachalin od lądu Azji; większe od niego znaczenie mają rzeki chińskie: Hwang-ho (Hoang-ho) i Jangtse-kiang (3,100 km, długości; stanowią one doskonałe drogi wodne Chin).

Mekong na półwyspie Indochin, spływając z Tybetańskiej doliny, wchodzi do Kmeru merounów, niegdy ogromną masę wód do morza Chińskiego, Saluen — do zatoki Bengalskiej.

Ganges i Brahmaputra (Brahma-putra, syn Brahmy), zbierają wody z obu stron wschodnich Himalajów; tworzą one obłazną dolinę z nizinami, zarośniętą lasem, bagażnikami dżungli.

Indus, z dopływem Setledż, zbiera wody z obu stron zachodnich Himalajów i z gór Karakorum i w górnym biegu tworzy wraz z dopływami piękny wąchany pięciu rzek (Pendżab — pięć rzek).

Leńcy Eufrat i wazki Tygrys na nizinie Mezopotamji, czyli międzyrzecza, zlewając się razem, wpadają pod nazwą Sant-al-arab do zatoki Perskiej.

Do rzek lądowych, stepowych, zlewających swe wody do wewnętrznych jezior Azji, należą Syr- i Amu-darja, wpadające do słonego jeziora Aralskiego w nizinie Turanńskiej, rzeka II płynąca do jeziora Bałkasz przez stepy wschodniego Turanu i rzeka Tarim kończąca się w jeziorze Lob-nor na płaskowyżu Azji środkowej.

Rzeki Azji naogół stanowią dobre drogi wodne, jednakoż najważniejsze rzeki, mianowicie syberyjskie, wpadają do morza, które nie otwiera wolnej drogi wodnej, a to zmniejsza ich wartość dla człowieka. Komunikacyjne zaś znaczenie rzek Azji środkowej, gubiących się w płaskich pustyń, lub uchodzących do bagien albo jezior zamkniętych — jest bardzo ograniczone.

Narysuj porównawczą tabelkę rzek Azji, Australii i Afryki na podstawie rys. 16, obok rzek, których długość jak poprzednio podano, uwzględniając jeziora: Jenisej 5200, Lena 4600, Amur 4500, Hwang-ho 4100, Indus 3200, Ganges i Brahmaputra — 2800 km.

Rozciągając się poprzec wszystkie państwa klimatyczne, Azja posiada nadzwyczaj różnorodny świat roślinny i zwierzęcy.

Na skrajnej północy panuje zupełne ubóstwo roślin i zwierząt na tundrach, rozmrażających tylko ledwie na 1—2 miesiące podczas krótkiego, półnogiennowego lata; dalej ku pd. ciągnie się pas lasów iglastych, tak zw. syberyjska tajga. W południowej krainie monsunów i na wyspach Sundajskich rozwija się wspaniały, przepiękny, zwierotnikowy, bogaty i potężny świat roślin i zwierząt; w suchej i wyniszczonej części środkowej brak lasów, przeważają stepy, o skąpej roślinności stepy i olbrzymie obszary pustyń (na wschodzie kamienista pustynia Gobi — na zachodzie płaskizna arabska). Strefy roślinności ściśle odpowiadają strefom klimatycznym. Załączona mapa roślinności (rys. 24) objaśni nam dokładnie jej rozmieszczenie.

Świat zwierzęcy azjatycki jest ściśle zależny od świata roślinnego. Na tundrach syberyjskich spotykamy obok najwęższego dla człowieka zwierzęcia renifera, zwierzęta krain północnych o puszystym futrze. (np. cerkone w handlu lisy czarne, srebrzyste, niebieskie) częściejwo cały rok tam zamieszkałe, częściejwo przychodzące na lato z miejscowości, leżących bardziej na południe.

Tajga, czyli olbrzymie pasmo syberyjskie, ciągnące się na obszarach wielu tysięcy kilometrów, w porze letniej Wotki-

ste i podmokłe z chrząstwą komarów, będących ciężką plagą człowieka, mają swoją bogatą faunę np.: biele, jelenie, niedźwiedzie, wilki.

Wysokie stępy i pustynie Azji środkowej mają jeszcze szlachetnie zwierzęta kopytne: duże konie, duże wielbłądy dwugarby, oraz różnych antylop, kóz górskich, kienów i kulanów (dużych osłów tybetańskich i indyjskich). Styrne są: tybetański byk jak (yak) duże i domowe i górskie owce duże argali i muflony jak również wspaniałe himalajskie kozy skalne (tury i markhory). Im dalej na zachód tym bardziej flora Azji (jedna dużyłowa) przypomina florę Afryki, a fauna — faunę

Rys. 24. Azja: pasmo, stępy, pustynie, tajga i tundry.

południowo-afrykańską, a więc: wielbłądy jednogarbowe, gnoje, bity, zokale, a w Arabii nawet strusie, pawłan i lew.

Zerozniczona kraja monsunów stanowi wspaniałe królestwo największych w świecie zwierząt wężowych i potężniejszych, niż gdziekolwiek na kuli ziemskiej. Królewski słon indyjski, tęp, krwiożerczy tygrys bengalski, pan dżangli, nosorożec, chyre lamparty, pantery, olbrzymi żwiał wala i różnobarwnych papug a nadto krokodyły i węże, pomiędzy którymi obok olbrzymich prymów najstraszniejszy jest jadowity okularnik (As-

bra), stanowi silne i półgłose państwo dalekiego zwiernia, nieustępliwie przed czołwiekiem i broniące zjadale wstęga do ofiarynych dzungli i leśnych obszarów zwrotnikowych.

Część zwierząt dała się już oswoić; w stanie oswojonym spotykamy więc wspaniałe skonie, te mądre i silne zwierzęta, będące na usługach człowieka; ogromne ilości zebu, garbatego wołu indyjskiego, wiele płacwa domowego i t. d.

Z roślin pożytecznych lub uprawianych przez człowieka na pierwszym miejscu należy postawić ryż, którym żywi się połowa ludności (kilkaset milionów ludzi), będący główną rośliną zbożową południowej i wschodniej Azji; z palm: sagowa i kokosowa, dalej kawowa, rzadko mnóstwo drzew bańkowatych i roślin dostarczających kaszanku, gumy, gutaperki, a także roślin t. zw. korzennych.

W Azji zachodniej spotyka się rośliny nadśródnadmorskie: zboża, drzewa owocowe, oliwki, kasztan jadalny, winogrona, figi, orzechy, w Arabii palmę daktylową. W Azji wschodniej bogactwo kraju stanowi krzew herbatkowy oraz drzewo morawne, na którego hodują się jedwabniki.

Wykres mapy roślinności i partycją ją z mapą klimatyczną. — Które okolice Azji mają udogi a które bęguły świat rośliny i zwierzęcy? — Czy azjatyckie kraje, zbliżone do Afryki, mają podobne do afrykańskich warunki życia? — Porównaj ich klimat, roślinność i zwierzęta z najbliższymi okolicznościami afrykańskimi. — Czy kraje, zbliżone do Australji i wyspy Australji mają klimat podobny do klimatu australijskiego kontynentu? A świat roślinny i zwierzęcy? — Co to są tundry, tajga, dzungla? — Przeczytaj Kiplinga „Rokowy Pasażer“! — Porównaj Arabję z Saharą!

Azja ma więcej ludności niż Afryka. Ile razy? Czym wy tłumaczysz tak znaczącą różnicę? — Która z 5-ek klimatycznych krain azjatyckich może być zaludniona jednomyślnie, a która ma ludność bardzo mało? Dlaczego? — Znajdź obszar (44 mil. km²) i ilość ludności (2000 mil.), oblicz gęstość zaludnienia!

Ludność Azji wynosi więcej niż połowę ludności całej kuli ziemskiej, mianowicie jeden miliard. Należy ona do ras: białej, mongolskiej, czyli żółtej (około 600 mil.), czarnej (ludy Drzewa i czarna ludy wysp pd.-wschodniej Azji oraz Cejlonu) i ras mahijskiej, na archipelagu Malajskim żyjącej.

Rasa biała zamieszkuje półwysp Arabski, wybrzeż Iranu, dorzecza Indu i Gangesu, t. zn. 1/3, oddzielone od siedzieli ras

mongolskiej linja poprowadzoną od krajów kaukaskich po ujście Gangesu, oraz wrócić w Azję północną, wzdłuż dróg komunikacyjnych, to jest rzek i linji kolei syberyjskiej. Ogółem liczą ją na około 300 milionów.

Czarna rasa żyje na wydziale Dekanu (60 milj.), na Cejlonie a także na wyspach Sundajskich i Filipińskich w krainach we wnętrzu tych wysp leżących (t. zw. Negrytowie); zresztą archipelag Malajski (Sundajski) zamieszkiwany jest przez rasę Malajską.

Rys. 25. Mapa Azji. Zaznacz na niej rozmieszczenie wyżej wymienionych ras Azji.

Cala pozostała przeważająca część Azji zaludniona jest przez rasę mongolską. Część narodów tej rasy, mianowicie Chinczy i Japończycy stanowią najliczniejszą grupę narodów na kuli ziemskiej ($\frac{1}{3}$ część całej ludzkości) i posiadają jedną z najdroższych cywilizacji na ziemi.

Drugą część to narody przeważnie koczowniczo-pasterskie, częściowo tylko osiadłe, zamieszkujące wnętrza oraz całą północ i zachód olbrzymiego lądu Azji: Tybetańczycy, Mongołowie, ludy syberyjskie, Kirgiz, Kalmuzy, Turcy i t. d. Stan ich kul-

tury jest bardzo niski, a gęstość zaludnienia ich dziedzin bardzo mała.

Ludy rasy białej także dzielą się na dwie wielkie grupy: jedną mniejszą, to ludy semickie: Arabowie, Syryjczycy i Żydzi, drugą aryjską (indoeuropejską), do której należą ogromna większość, to Persowie, Oczmianie i Hindusi, z którymi spokrewnione są białe ludy, zamieszkujące obecnie Europę. Ostatnią małą grupę tworzą ludy Kaukaskie.

Rys. 26. Mapa religij.

Azja, posiadająca trzy wielkie nadzwyczajne i krwiny, gdzie łatwiej było człowiekowi osiągnąć dobre warunki życia (ciepły klimat, obfite źródła tego polowania, łatwo osiągnięta polityczność), od bardzo dawnych czasów otaczała gęstą ludność i była ojczyzną bardzo dawnych państw i bardzo starożytnych cywilizacji.

Z państw tych jedno dawno już upadło, pozostała po sobie ruiny, budowane z kamienia, miedzi i wiołkoł (Asyria, Chaldei); drugie żyje na gruncach dawnej wiołkoł, popadło jednak w zależność od innych słabszych państw nowożytnych (Indja), trzecie, nakazując, rozciąga nowożytną cywilizację na pola swej starej kultury. Do nich należy Japonia; rozciągała się drugą, przez nią wkraczając, obierając Chiny.

Podczas gdy na wschodnich północach Azji miały, cywilizowane od

dawna się rozciągała, na wysokich stepowych płaskowyżach środkowej Azji. Tamże ludy do dziś dnia stoja na stopniu koczownictwa, a na szerszej, obłogiej północy wśród nieuprzątej, białej przyrody, rozpięta się wysła jeszcze na okres brzołstwa i rybołówstwa.

Azja jest kolebką największych religij na ziemi. Tu powstały najstarsze religie: brahminska, budyzm, najstarsze oraz późniejsza od nich mahanistańska, która razem więcej, niż połowę ludzkości wśród swych wyznawców, to powstało chrześcijaństwo, wyniesione przez 1/2 z gór ludzkości. Najdziej stojące ludy dotąd jeszcze pozostały pogańskimi, rozpięci pod pokrywką chrześcijaństwa.

Azja, wysyłając niegdyś do Europy swoje ludy, nie mogąc się wydźwignąć na suchych wydmach i stepach w stanie koczownictwa, obecnie jest kolonizowana przez Europejczyków.

Kraje bogate południa Azji stały się kolonjami Anglików, Holendrów i Francuzów, a cała północ jest w posiadaniu Rosji sowieckiej i od niej zależnych miejscowych republik.

W zachodniej Azji istnieją państwa niezależne, jak Turcja, Persja i Afganistan, we wschodniej ogromne ale bezwładne państwo chińskie i odosobniona, a potęgująca z każdym rokiem Japonja; na południu-wschodzie Siam.

Wykreśl mapę zabudowania Azji: a) według nas, b) według siebie. — Wskaż obszary kolonialne państw europejskich i państwa niezależne!

AZJA TURANSKO-SYBIERSKA.

Znajdź na mapie Azję Turancko-Sybijską i odpowiedz na następujące pytania:

Jakie jest ukształtowanie powierzchni na zachodzie i na wschodzie? — W którą stronę płyną rzeki i jakie? — Jakie jest klimo? — Czy powszechnie wyróżnia się dobre warunki? — Czy mają one wartość dla komercyjnego i gospodarczego rozwoju tej części Azji?

Ohranyń a bardzo rzadko zabudowane obszary Azji Pa. i Pa-zach. przedstawiają na zachodzie ogromny niż Syberyjski i niską Turanicką, rozpostartą od m. Kaspijskiego aż po góry i wyżyny Azji środkowej. Ku wschodowi niż syberyjski zwolna przechodzi w falistą, wyżynową a potem w górzystą krainę Syberji Wschodniej, oddzieleną od morza Ochockiego łańcuchami gór Jabłonych i Stanowych.

Łańcuchy gór wypełniają również górzyste półwysp Kam-

cznością, wśród których wznoszą się szczyty wulkaniczne, zwane sopkami. (Z pomiędzy 38 soplek najwyższa sopka Iczyńska przynosi 8100 m.).

Znajdź granice morskie: na północy skute lodami morze Arktyczne, na wschodzie morze Beringa, przez większą część roku zamrożone morze Ochockie, dzielącą Tatarską, oddzielającą od lądu wyspę Sachalin, wreszcie część morza Japońskiego.

Granice południowe stanowią góry, otaczające wyżynę Azji Środkowej i wyżyny Irańskie, na zachodzie zaś rła syberyjski i nizina Turanńska graniczą z Europą. Za granicę Azji i Europy uważane są góry Uralskie, pn.-zachodnia krawędź stepów nadkaspjskich i zagłębienie rzek Monikta zachodniego i wschodniego pomiędzy m. Kaspjskiem a m. Czarnem.

Rzeki niziny Turanńskiej należą do zlewiska jeziora Aralskiego. Są to sławne Syr-Darja i Amu-Darja, będąca bogactwem stepowej, otaczającej ją krajiny, oraz sławna rzeka El, wpadająca do jeziora Balkasz (znajdź na mapie). Prawie cała Azja północna na północ i pn.-wschód od niziny Turanńskiej stanowi zlewisko morza Arktycznego, do którego dają odprawy rzeki syberyjskie: Ob z Irtyszem i jego dopływami Irtysem i Tobolem, Jenisej z dolną, średnią i górną Turguską (ta ostatnia w górnym i średnim biegu ma nazwę Angary), wypływającą z jeziora Bajkał, Lena i Jana, (nad brzegami jej lody Wierchajansk, „biogun zimna“).

Do cieśniny Tatarskiej wpada potężny Amur.

Wszystkie ogromne rzeki północne nie mają, jako drogi wodne, wielkiego polityka dla rolnictwa, ponieważ większą część roku północne ich rzeki są zamrożone, uchodzą zaś do niekrotkiego dla żeglugi m. Arktycznego. Posiadają jednak wielkie znaczenie z powodu połowu ryb, dających utrzymanie nielicznej miejscowej ludności i będących przedmiotem wywozu.

Azję północną podzielić można na trzy pasy równoleżnikowo rozmieszczonej krajiny: północne kraje tundr, środkowe kraje tajgi i południowe górskie i podgórskie kraje leśne, rolniczo-górskie. Na samej północy lody krajina wielkich tundr, o zamrożonym przez cały rok gruncie, który tylko na powierzchni rozmraża podczas krótkiego lata. Większą część roku tundry stanowią wielkie śnieżną i lodową pastwiska, po której szaleją mroźne wichry i zamiecie, temperatura opada tu do 40°—50° C. poniżej zera, a bywają mrozy do — 70° C. (nad Janą).

Podczas krótkiego lata przychodzą tu z południa stada renów dzikich lub oswojonych szczepów ubogą paszę, którą starzeją głównie: chrobotek reniferowy, porost islandzki oraz kielkwałe, przepiękne krzewinki, zwłaszcza wierzby i brzozy arktyczne, za niemi zaś ciągnie koczownicza, uboga, rzadka ludność. Grunt tu jest zamrażnięty do takiej głębokości, że w Jakucku, nad Leną, nie można się było jeszcze na głębokości 100 m. dostać przez zamrażnięty grunt do wody przy kopaniu studni. W zlodowaciałym gruncie mieszkający odkopują dawno wymarłe zwierzęta, np. mamuty, tak że prowadzą nawet handel tak zwaną kopalną kością słoniową (na wyzupach Nowej Syberji pod 140° dług. wsch. i nad dolną Leną).

Z odłożeniem zamrażniętej ziemi syberyjskiej odkryto dawno wymarłych zwierząt wypchanych się z ciasta, skóry i włosów. W roku 1891 wydobyto nad rzeką Beresieją, dopływem Kolymy (57° szer. pn.) mamuta, zachowanego całkowicie, a „zakonserwowanego” tak wybornie, że w jego kościach znalaziono jeszcze resztki skostniałego pożywienia.

Na południe od pasa tundry ciągnie się pas tajgi, to jest olbrzymich borów iglastych, złożonych głównie z modrzewi, św. i jodeł syberyjskich, mające zamieszkanie zwierząt dostarczających pięknych futer. Polowaniem na nie trudnił się miejscowa ludność koczująca.

Za pasem tajgi, ku południowi ciągnie się najbogatszy pas południowy, obejmujący obfite w minerały podgórze i góry na wschodzie, na zachodzie zaś niemiernie lasy mieszane, a dalej żyzne, czarnozemiem przykryte obszary, zwolna przechodzące w bezkresne piaszczyste stepowe obszary z licznymi słoniemi jednorami.

Północne stępy tatarskie przedstawiają grunt podalny do uprawy tylko wzdłuż obfitujących w wodę rzek; w tym krańcowo-lądowym klimacie lata suche i niezmiernie upalne wypalają formalnie wszelką roślinność, niesłychanie zaś mroźne zimy niszczą wszelkie życie gwałtownymi burzami (zwannymi tu burzami). Wiatr, który jest tutaj najważniejszą czynnością, kształtującą powierzchnię ziemi, buduje tu z piasku małe, wędrujące wydmy szczygłowego kształtu, t. zw. barchany¹⁾.

¹⁾ Nierzadko widym barchany, barchany kształtowane są tak, że od strony podnóżków wiatru mają stoki łagodne, a strony wietrzni i w kierunku stoku opadają w stronę przeciwną. Kształtem podobne są do barchanów lub wypalonych półkolec.

Rugietwa rudnicze południowych krań Sybirskich są bardzo wielkie, choć dotąd mało eksploatowane. Produkcja złota przeważnie nad górami Lena i górąmi Irkutskiem w górach Altajskich i w rzekach krań południowych. Eksploatacja bogatych pokładów węgla kamiennego posięgły Olen i Jenisejem koło Kaimacka na południu-wschód od Tomsku, wiodą się podziemi od czasu otwarcia kolei Syberyjskiej. Na Uralu kopalnie platyny, w obszarze morza Kaspijskiego ropy i soli. Należątko wykopane tych bogatych okazywało się jednakże tożsame kwestji przydatności.

Pierwotna ludność należy do rasy mongolskiej rozmaitych szczepów. W niżynie turkijskiej koczują ludy Kirgizów, Turkmenów i innych; żyją one przeważnie z pasterstwa. Mniej liczne są ludy mongolskie zmieszane z białymi pochodzenia irańskiego (np. Uzbekowie, Sartowie), lub białe, stosunkowo mniej zmieszane z ludnością mongolską (np. Tadzikowie). Te ostatnie przeważają tylko osiadłe hodując ryk, bawołą i jedwab w krajach zachodniego Turkestanu.

Kirgiz są to typowi koczownicy, koczujący bydła, rugietu, owiec, koni i wielbłądów. Stado jest trójciłą bydła Kirgizów, poza niemi nie dla niego nie istnieje. Mieszkają w łatach prostokątnych jurtach, pokrytych grubą skórą wołową. Wewnątrz siedzą jurtę wznoszące na trzy i więcej, prostokątnej okładzinowej siłki, i słotowe festony i taśmy, tkaną, tkaną i wolną. Głównym stworzeniem wchodzący dym. Przewożą ropy (t. j. w grupach jurt, należących do jednej rodziny) z miejsca na miejsce odbywa się bardzo uciążliwie. Jurtę się rozbiiera i składa na wielbłądy, skryte jakżeśniewi dywanami. Kobiety przywidziwały najpiękniejsze suknie i stroje głowy w ogrozie turbanu, a suknie—w długie sznury karali. Stado swoje pałą kirgizów konna. Wędrując bez koni nie widzi się obok i płochą chodzą nie lubią. Płoch jurtę każdego Kirgiza zawsze stoi koło obojczy, przywiązany do wiatru w stronę kofa. Każdy ród kirgizów ma swój znak zrobiony z kości, którym wypala się na skórach zwierząt nigdy nie schodzące znak. Znak to słoteczka rozpoznawana, do którego kirgizskiego rodu należy zwierzęta, pałkę się wędruje w okazywanych stadach na pastwiskach, rannierach roślinożernych. Kirgiz — bardzo szczery i gościnny — wiodą bydło doł bawołą, gdy zwierzęta przebiegają wykonywać kobiety; najpiękniejszą zaś suknią dlań wiodą w dwoje jurtę i granią z szafkami, podzieli gdy zwierzęta pałki i szafkami stado, bywa się koczownic, przyprowadzają z siebie kobyłę, zamieszkaną z owcami, krowami, koniami i wielbłądami. Najlepszą koczowniczą ośia goli i na podarki) rolę z czystego mleka kobyłego; mleko jedzą tylko przy uroczystych okazjach. Wymowa religji mahometaniska, zachował jednak daleko starych obrzędów i zwyczajów pogańskich.

Turkmeni na wielu trybach czasu uprawiali się także rolnictwem i używali jego plody. Jako rolników rolnych, uprawiali jednak tylko ośia irańskich, uprawianych w czasie licznych wypraw „robót wypraw”. Rolnictwo po zajęciu kraju przez Rosjan, zaczęło być tylko postępy.

Na pół-zachodnie Syberji i w zach. Turkiestanie koczują różniel Kirgiz i Tataury, nad dolną Obą i Jenisiejem — Samojedzi, nad Jenisiejem aż po Lenę na wschód — Tunguzi, nad Bajkałem — Barjaci, nad Leną — Jakuci, dalej na wschód — Cukczowie, na Kamczatce — Kamczadzi.

Łudy te stoją na barzko niskim stopniu kultury — kowiectwa i rybołóstwa, a gdzie warunki życia są trochę łaskawsze i gdzie istnieją pastwiska, trudnią się chowem bydła i pastersztwem. Od rosyjskich kolonistów nauczyli się rolnictwa. Religja ich to szamanizm.

Chłodzi i mroźniejsi, wierzą w duszy, skryte w ciemnych przedziach i śladach przyrody, i w czary, które mogą ich ochronić od tych widm ślepych duchów. Kapłani-szamanowie zajmują się prowadzeniem „szamanstwen”, czyli nakładaniem ślepych duchów i koczowaniem chłodzi (co czasem przypomina naszych szamanów „szamanów”). W świątkach miedziastych widać ludów turczko-tatarskich parzaje szamanstwen.

Tunguzi, najwięcej pod względem ilości i wieloletnia pierwsze miejsce wśród niejęzycznej syberyjskiej ludzkości, czyli tak zwanych „ludowców”. Są to najbliżsi pokrewni Mongołów, należący do Chin. Żyją nie tylko z rybołóstwa i rybołóstwa, lecz także także rosy, jako koczownicy i pastwicy, mieszkają w przenośnych „szamanach”, stojących na czterech nogach, obciążonych ciężkimi skórami zwierząt lub kory korynny; wewnątrz czasy wielki głaz ogień. Koczują w dorzeczu Jenisieju od Minuskińska na Pd. do Turuchetowa, na dalekiej północy. Śledzą łosy i rybołowy, karmią się upokorną zadręgą lub rybami rzecznoimi, których wiele wyrabiają na koczach rybołowa, tytu lub wypręby łosowe.

Barjaci należą do ludów koczowniczych. Żyją w polowaniu i pastwicy. Ryba, owce, kury i konie są częścią ich majątkiem.

Wywołują koczowniczą i mają barzko łagodne obyczaje. Do religji swojej koczownicy przywiązują, a kapłaniowie swych (ludów) stają się wielkim szamanem.

Jakuci zamieszkują okoliczne dorzecze Leny. Pręci, cieli, upokorni, i nadzwyczaj cierpliwi i łagodni, niecierpienie praw i szamanów, bunt po dobie i ślad swego nadzwyczajnego koczownictwa i upokorni nadzwyczajnie upokorni i kapłani rosyjskich. Zamieszkują w najłagodniejszej na kół ziemskiej niejęzyczności. Żyją z polowania i sprzedają futer oraz z rolnictwa. Sypną są ich niecierpienie wytrzymałe na tamtejsze kłopotliwieściostopowe mrozy koczki, na których Jakuci tworzą towary z ałki wlewni; tworzone prawie przez całą siłą na dworze, posiadają one słowne ślady sierdka. Jakuci są barzko pracowici i trępnici: umieją doskonale garbować skóry, maczają je we krwi, tak, że stają się prawie przezroczyste, i wysuszać doskonale skóry, noże i ślady, nie pękające podczas mrozu. Wytrzymał niecierpienie na chłód i głód, przy nadzwyczajnej upokorni do pracy obciążają się ciężem i tłumem.

Cala ta odczyniła pokój Azji północnej i północno-zachodniej kolonizowana jest od 3 tysięcy wieków przez państwo Rosyjskie. Władztwo traktów wodnych posuwała się kolonizacja rosyjska, składająca się początkowo z poszukiwaczy futer i drogocennych minerałów, potem zaś chłopów-kolonistów rosyjskich, którzy, spotykając tu podobny do swego kraj równiny, przesiedlali się masami, przenosząc tu swą rosyjską, tak pokrętną azjatycką, kulturą.

Rząd rosyjski uczynił z tych niegospodarnych bezadnych obszarów wielką kolonię karną, wysyłając na osiedlenie dziesiątki i setki tysięcy wyjętych z pod prawa przestępców: bandytów i złodziei, i urzędników, rządzących w tym odległym i dżim kraju z niesłychaną wprost samowolą i okrucieństwem. Pośród tych niskich elementów, były na Sybir wysiedlane całe masy tak zwanych przestępców politycznych, t. j. nadopiecznych i najszlachetniejszych ludzi, którzy pragnęli szczęścia swego narodu i nie obawiali się wejść w zatarg z despotycznym rządem, męczącym się na nich jako zesłaniem na Sybir do katorgi.

Wytworzył się specjalny typ „Sybiraka“, człowieka omergicznego przedsiębiorczego, zahartowanego w walce z przyrodą i trudnymi warunkami społecznego życia.

Razem gospodarzy Azji północnej miedzy jest przedsięwzięciem od zblizenia jej, jako kraju pełnego bogactw naturalnych, do wielkich rynków zbytu, gdzieby te bogactwa mogły być sprzedawane. Dlatego to budowa dróg komunikacyjnych była nieodłącznie ważną. To też budowa kolei Syberyjskiej, rozpoczynającej się od Czechosłaska, ostatniej stacji krańcowej kolei rosyjskich, aż do Władywostoku, portu nad morzem Japońskiem, ogólnej długości 8 tys. km., stanowi epokę w życiu gospodarczym Syberji.

Rozpoczęta w 1893 roku kolej była doprowadzona w 1900 roku do Irkucka. Po wejściu Japończyków, przebadana i ulepszona, łączą obecnie kolej Syberyjska Europę zachodnią z Władywostokiem, Portem-Arturą, Pekinem i Hankow (nad rzeką Jangcy w Chinach drogowych), jedną nieprzerwaną linią kolejną, okracającą drogę z Londynu do Japonji z 4 — 7 tygodni do dwóch (express). (Moskwa — Władywostok 5600 km., Lichon — Władywostok 12 i pół tys. km.; główne stacje tej „syberyjskiej kolei Rosyjskiej“ są: Lichon — Paryż — Berlin — Warszawa — Moskwa — Tula — Kazań — Czelabińsk — Omsk — Irkuck — Władywostok lub Daln — Port-Artur).

Drugą niemiłą ważną arterją jest kolej Zakaspijska, prowadząca od Kaspijskiego morza do Samarkandy i Taszkentu, z od Mierwu także do granicy perskiej. Kolej ta, o ile będzie przebudowana dalej, może stanowić najbliższą drogę do Indyi. Druga linja kolejowa łączy Taszkient z Orenburgiem na pd. Uralu (Słownie wzdłuż prawego brzoego Syr-Darji) i tworzy najbliższe połączenie z Moskwą (podróż przed wojną trwała 6 dni).

Rząd sowiecki zaprowadził nowy podział posiadłości rosyjskich w Azji, zmienił nazwy wielu miast i wyznaczył nowe stoliczki nowo utworzonym „autonomicznym republikom”. Obszar posiadłości rosyjskich Turanie-Sybirskich wynosi około 16 mil. km², ludność dwadzieścia kilka milionów. Należą tu: Syberja, (stolica Nowo-Sybirsk, dawny Nowy Nikołajewsk), republika „Dalekiego Wschodu” (Chabarowsk), azjatycka część obszaru Uralskiego (Sverdłowski, dawn. Jekatierinburg), republiki Buriatów, Jakutów, republika Kazańska (dawniej Kirgizka), Uzbeki (stolica Samarkanda) i Turkmeńska (Leninsk, dawn. Gurdżal, nad Amu-Darją). Samodzielność tych wszystkich „republik” i „autonomicznych obszarów” jest raczej pozorna. Należą one do „zwielżonej socjalistycznych sowieckich republik” t. zn. są faktycznie niewiele od europejskiej Rosji.

Pod wpływ Rosji dostały się także ogłoszone za część sowieckiej republiki Uzbekiej dwa donikalszyna niemiłe chasynty Chivy i Bachary. Są to dwie krainy nad Amu-Darją, oddzielające w tymże po obu stronach rzeki rozległe oazy (bawelna, ryż, jedwab), dobrze zagospodarowane (sztuczne nawadnianie) przez osiadłą, rolniczą ludność pochodzenia irańskiego, z rozwiniętym handlem i rodzimym przemysłem (tkaniny i dywany), z liczną ludnością koczowniczą Uzbeków, Turkmenów, Kirgizów (wywół futerek baranich t. zw. astrachanów).

Gr. miasto dawnej Bachary — Bakhara (90 tys. mk.), przy lądzie kolejowej zakaspijskiej (przechodzącej o 11 km. od miasta), stoliczka mahometanizmu i wieloletni mahometanicki dla całego Turana (300 meczetów, 100 wytopisk szkieł do czyszczenia i objadania korana). Słynne targi; zbliża się tu ludność nawet z Indyi, Persji i Azji.

Pozostała część kraju przeważnie stepowo-pustynna ma małe znaczenie pod względem gospodarczym dla człowieka. Miasto rzadkie i małe: Krasnowodsk, niemiarnujący port nad morzem Kaspijskiem, jest punktem wyjścia kolei Zakaspijskiej

przez Bucharę i Samarkandę, (100 tys. mk.) do Taszkientu¹⁾ (300 tys. mk.).

W Syberji leżą miasta Omsk (160 tys. mk.) nad Irtyszem, Tomsk, Krasnojarsk nad Jenisiejem i Irkutsk (110 tys. mk.), nad głęboką i szklaną Angarą (czyli górą Tunguską), o 60 km. od jeziora Bajkańskiego.

Prócz tych miast, przeciętych linją kolei, leżą nad rzekami: Tobolsk, tam gdzie rzeka Tobol wpada do Irtyza, Jenisiejsk przy ujściu górnej Tunguzki do Jenisieju. We wschodniej Syberji, w kraju Jakutów, nad Leną, leży Jakuck, nad Janą Wierchajńsk. Za Bajkałem miasto Ceyta, (80 tys. mk.) słędy zbudowane kolej Amurską przez słyny z kopalń i znany jako miejsce zesłania Nerzyński do Błagowieszczeńska nad Amurem i Chabarowska.

Nad morzem Japońskiem leży doskonały, choć zatamowany port Władywostok (100 tys. mk.), połączony kolejąwą boczną z Chabarowskiem. Z Władywostoku linje okrętowe japońskie od japońskich portów Curugi (na wyspie Honko, na północ od Kijoto) i Nagasaki, oraz rosyjskie do Szanhaju w Chinach i dalej do Europy.

Jakie jest znaczenie kolei Syberyjskiej i Taszkienckiej? — Przeciętą z wypływ z łańcuch Taurus i Syberji — Porównaj na szmaras Azji Turecko-Syberyjskiej okolice nad dolną Leną i Jenisiejem z okolicami nad Amu-Darją pod względem krajoznactwa, klimatu, roślinności (sąs. produkcyjne bawełny, i tytoń z krajów tureckich). — Czym wy tłumaczysz przelotowe znaczenie? — Przyprowadź słownictwo Warszawy przez Syberję, opisz krajny sąsiedztwo, leżące w tej samej szerokości geograficznej, co Warszawa, i porównaj klimat, roślinność i płody szmarasów, leżących w Polsce, z krajami Azji, oddalonymi tak samo od równika!

WIELKOSTWO POLSKIE.

Od czasu konfederacji barskiej (1768 — 1772 r.) przez półtora wieka, rząd rosyjski przemocy porwał i wypychał na Syberję współników tych samych Polaków, którzy protestowali cyprzem lub słowem przeciw jego

¹⁾ We współnikach miastach Turkestanu (Kokand, Taszkient, Samarkanda) dzieło zabójstw z tych czasów, gdy władzy władowej mongolscy suwerajnowi przeciw całej Azji i słędy starczyli swoje straszenie podboju, wśród rozruchów i rozruch wypychając całą krajną, przelotem także i koczowniczą Samarkandę (80 tys. mk.) była stolicą słynnego Turkestanu (1868), który to władze agronomiczne obłąkały słędy, słędy po najbogatszych miastach Azji.

ułożeniem, aby pojechał, nigdy Polski nie miał w podręcznik i użycie.
ona, przewidywać, rozprawa, kłótnia — w długich niewolników rozprawy
swoich rąk.

Po upadku konfederacji barskiej, trzymarce państwa polskich wojska rosyjskie pagnały w szerebie wówczas królowa tajni i rządy Epiru. Po-
dany hasz agnacji niedługo później wielu uczestników powstania Kościuszkowskiego, na przykładzie bliskie i oddalone (1784).

Później, przez cały wiek XIX, rząd rosyjski skupił na wygnaniu na Sybir dziesiątki tysięcy patriotycznej inteligencji polskiej i najbardziej-
szych obywateli kręgu na wszelki odruch oporu i dążenia do uwolnienia
Polski a pod kierunkiem Aleksandra Hordy. Wiekowa partia roszadów
przekroczyła do Syberii po upadku powstania listopadowego (1831 r.) i ruch
rewolucyjnego w r. 1848 i 1849 w związku z powstaniem w zachodniej pra-
wie i austriackim i na Wygrzech. Wszyscy zostali z tych czasów, ludzie
światli, świeci i wykształceni, przyczyniali się wiele do rozwoju kul-
turnego i gospodarczego Syberii.

Podnieśli ogromnie stan rolnictwa, zamajstwiając miejscową ludność z niewiedzy pług, dotąd tu nieznany, i z agrarystwem; rozwijali również ten przemysł pszczelarstwa i rozmaite gałęzie produkcji przemysłowej, jak naprzykład, strzyżownię owczę i orosników osłonowych (z osłonów oficjalnie nazwanych także szperyszką), produkując osłon i ogólnie, wpłynęli na rozwój różnych rzemiosł, dawali pomoc lekarską biednym i ciężej miejscowej ludności. Jako światła i kulturalna ogólna ludności, oświeceni stali się samozwani, szerzącymi języków obcych, czytali bibliję i t. p. i tworzył ośrodek życia kulturalnego wśród niskiej i ciemnej rozwiniętej klasy arystokratycznej i kulturalnej.

Gdy Polska, straszyły działalności trójce swych najlepszych obywateli, spęłała pod jarzmem gilotynnych mieczy Paskowicza, trójce tych wygnańców rozgalały pochodne światła i kultury w dalekich stepach, tajnach i kaniach Syberii, czułaś przez nieśmiertelności z nas, w kraju.

Zupełnie ci, nie licząc się zupełnie z jednolitością miejscową, wyrobił sobie wśród niej wielki amarał, tak, że dzięki nim, tylko dzięki nim tam a nienawidzę wyrażałem.

Po upadku schyłkowego państwa rzymskiego powstała średnio-wiekowa (1025 r.), rozprószył się najdłuższy okres w dziejach narodu rzymskiego i wieloletnia anarchia.

Z nieliczną grupą naukowców i strażników wioło ich z Polski były prowadzane na Sybir i mieszkały ich oddzielnie rozmieszczeni po śnieżnych pustyniach. Obrazując namy nastawień były wyznaczone, szczególnie z Litwy, przez Murawjowa-Siemoszewa. Hołci nastawień nie da się określić, bo rapid rozprzeczli nie dopuszczali do opublikowania dokumentów. Późniejsi Hołci niemieckich, ni alejarycy i rodzin niemieckich niemieckich na 100 tys. — niemieckich niemieckich ich Sybiru niemieckich wykład.

^a *Polystyrenes modelle*. ^b *Wiederholungen zu Abstand*.

¹⁾ W kopalinach, w Kierczyłku, powstała ze złazisk wolframu Polska Miłostka, a 1 tys. tonów złazna.

Niektórzy uczestnicy tego naszego sekcja siołał odwiedzić Kury i powrócił do Polski. Wśród nich, z m. „Sybiraków”, spotykamy mianowicie swanych, takich, jak Dykowski, Tarnowski, Walecki i inni, lub słynnych pisarzy, jak Sieroszewski, Szymański, Tokarnowski.

Przeżyłaj sobie „Obraki z Syberji” Ludwika Niemirowskiego! — Przeczytaj „Zakoch” Szymańskiego, oraz Sieroszewskiego i Tokarnowskiego z Syberji, jej ludów i zwyczajów polskich!

AZJA ŚRODKOWA.

Jakie skrzyżowanie powierzała mi Azja środkowa? — Jak to wpłynęło na jej klimat? — W zależności od klimatu, jaki tu jest świat roślinny i zwierzęcy?

Na południe-wschód od znanej już nam Azji Turano-Syberyjskiej, stoczony niewymierzony potężnymi łańcuchami gór, leży niedostępny i nieogrzany płaskowyż Azji środkowej, prawie odciną część lądu Azji stanowiący, wielkością niewiele co mniejszy od Australji.

Z południa okładają go łańcem najwyższych gór świata Himalaje, których szczyty, wiecznym śniegiem i lodem pokryte, dochodzą wysokości dla człowieka niedostępnej, 8882 m., w szczycie Ewrest, najwyższym na ziemi.

Dolina rzeki Indus oddziela Himalaje od gór Karakorum; niektóre ich szczyty sięgają ponad 8½ tys. m. Łańcuch ich biegnie równolegle do zachodnich grzbietów Himalajów i obfituje w potężne najdłuższe na ziemi lodowce (do 70 km.). W przedłużeniu gór Karakorum, na pn. od górnego Indusu i Brampatry ciągną się wysokie (sięgają ponad 7 tys. m.) góry Transhimalaje, niekiedy dopiero odkryte i opłane (przez Sven-Hedina). Na zachodzie szczyty górskiej krainy otaczającej Pamir dochodzą też 8 tys. m. wysokości; potężny łańcuch górski, Kuen-lun oddziela od pn. południową najwyższą część Azji środkowej. Tybet, o średniej wysokości około 4 tys. m.

Na północ od Tybeta ciągnie się niska kraina wschodniego Turkestanu, zroszona rzeką wewnętrzną Yarus, z północy odgraniczona potężnym łańcem górskim, Tien-Szanem, dochodzącym w najwyższych szczytach ponad 7 tys. m.

Na wschodzie i ku pn.-wschodowi ciągnie się olbrzymia kraina Mongolia, której większą część zajmuje duża, bezpłodna pustynia Gobi, oddzielona na wschodzie łańcuchem gór Chin-ga od wschodniej Azji monsunowej.

Z północy Mongolję ograniczają łańcuchy Altaj, góry Bałajskie i góry Jaltana, ciągnące się daleko ku północy-wschodowi.

Pomiędzy Tien-szanem a Altajem leży kraina niska, Dżungaria, stanowiąca dogodną przełęcz z płaskowyżu Azji Środkowej na niższe stepy Turana, stąd często wzniesieni narodziłi zwana.

Wierny jest, że Azja Środkowa ma klimat wypieków suchy i lądowy. Długo jest to rozciągłość; niebo jest wciąż bezchmurne, a słońce, suchy wiatr napędza powietrze turkmeński. Składy gruntu w tym nieowijde suchym klimacie to rozszerza się, rozpalając się od promieni słonecznych, to lewny od słońca, polując i trzęsąc się na powierzchni. Silny wicher wysusza potaszkowo, drżąc słoneczną skalę, napędzając powietrze ostrym, kładącym pyłem i ciepło naciekającym słońce, ledwo widoczne przez brzośko-kłote turany. Gdy skaliste, niesiony materiał spada, tworząc wydmy płaskowate kształtu półkolistego, (porównaj karczany na str. 88). Wydmy te przesuwają się w kierunku panujących wiatrów. Lotna piasek, powiewając się od strony pustki, pochłaniając już odległe okazy, nachylając się do uprawy, a brząk wody do odosobnionego zawołania przyciągnął się do przesłonięcia się wielo kłopotliwych turanów w napiętych pustyniach.

Wiatry, które od morza, nadciągają skłócić dołomci wzniesienia na wzwyżkach słonecznych gór, okalających wyżynę Azji Środkowej; to też góry jej wnętrza mogą mieć skądś wilgotność i Azja Środkowa jest bardzo wysoka (w górach Kwenien na 5.500 m.), a wierzchołki dolin i lodów na ścieżkach jest słoneczna kłótnia. Te jednak, które są, dają początek wielkim rzekom wewnątrz, które spływają zrazu bystro z gór, a potem powoli, płynąc przez wyżynę, płyn w płaskich i pustyniach, wznosząc przez sprężoną wodę powierzchnię ziemi, ciepło tworząc wewnątrz kłótni, płynąc, a więc przeważnie słone jeziora. Niektóre rzeki spływają wewnątrz dolin i doliną oceanów; są to najświętsze, które już nam nie-ki Azji.

Niektóre jest jezior słonych (zawierających sól rozpuszczoną, lub suchą), wysychających i suchszych półkolei soli, Ewan Hella napisał w swej podróży po Tyberii wschodniej w sierpniu 1900 r. rozległe, a bardzo płytkie jezioro na wysokości 4700 m. Woda jeziora była tak mocno nasyciona zawartością soli, że ludźmi bardzo szybko pokryła się warstwą soli i wy-ślizgała, jak posypana mąką. Po wysychaniu, jeziora takie pozostawiają po sobie cienką lub grubszą skorupę soli lub suchą. Niektóre jeziora były bardzo wysokie: 4 i pół trz. m. ponad poziomem morza (Tengri-nor).

Znajdł on także wysychające rzeki, spływające z Azji Środkowej!

Suchobój klimat odpowiada ubóstwu świata roślinnego: przeważa roślinność stepowa, małe okazy pastwisk roślin-ności wcale nie mają.

Nad brzegami rzek i strumieni, spływających z gór, bogata roślinność drzewiasta wskazuje, że gdyby nie brak wody, wiele z tych pustynnych obszarów krajów zupełnie inny mógłby mieć wygląd.

Świat zwierzęcy w tych bezładnych krajach jest bogaty. Świadczące dobitnie, że człowiek jest straszniejszym wrogiem zwierząt niż brak wody i skąpa roślinność. Sytykologowie antylopy, mogące przebiegać ogromne obszary w poszukiwaniu paszy, żyją stadami niekiedy i po parę tysięcy sztuk. Wapentaty dziki byk jak i owce argali, których rogów używają jako materiału do budowania chat, stada dzikich koni, osłów, a nawet dzikie wielbłądy, nad jeziorem Kuku-nor, żyją tu na swobodzie. Wilki i niedźwiedzie, a z ptaków szpy, należą tu do najgroźniejszych drapieżników.

Azja środkowa może być podzielona na trzy kraje, pod względem przyrody, ukształtowania powierzchni i ludności różniące się od siebie: Tybet, Turkestan Wschodni i Mongolia.

Tybet (około 2 milj. km.², ok. 3 milj. mk.), najwydsza część Pamiru krajina Azji, otoczona olbrzymimi górami, dochodzi 5 tys. m. wysokości. Rzadzość powietrza wskutek wysokości powoduje specjalny klimat wydymowo-górski. W dzień promienie słoneczne silnie grzeją, a w nocy mrozi (do -25° a nawet -30°) śnieg wodę i niszczy roślinność.

Nieliczna ludność żyje trybem osiadłym, przeważnie w głębokich dolinach rzecznych w południowej części kraju. Tybet jest środowiskiem religji buddyjskiej; trzecią część ludności tybetańskiej stanowi duchowieństwo (lamowie), reszta przez ludność miejscową i mieszkające w niektórych osadach we wsparciach do sanków podobnych klasztorach. Jeden z tych klasztorów Tasy-lunpo pod miastem Szigatse, zamieszkały przez 3.800 mnichów, jest rezydencją „świętego nauczyciela“ („Pan-czen-Sin-pocze“) Tasy-lunpo duchownego zwierzchnika Tybetu i lamizmu, t. j. tybetańskiego buddyzmu. Tasy-lama uważany jest wysoko w całym buddystycznym świecie centralnej Azji jako wielki arcykapłan i stróż czystości religji. Mnisi tybetańscy żyją skromnie według ścisłych i surowych przepisów reguły, jakkolwiek klasztory obfitują w skarby złożone z najdroższych skór przez pobratanych pątników. Główne miasto Lhasa w dolinie Brahmaputry jest siedzibą drogiego wielkiego dyktatora i arcy-

kaptan buddyjskiego Dalaj-lamy, który jest pryncem politycznym zarządcą kraju.

W zachodnim Tybecie, żyją szczątki koczowniczy, półkoczowniczy jest niemal zupełnie bezludny. Tybet jest ludnie zawieszony częścią państwa chińskiego. W ostatnich czasach, po wypędzeniu wojsk angielskich do Lhasy, należy do sfery wpływów angielskich.

Turkestan wschodni (Sin-kiang) (1,4 milj. km², przeszło 2 milj. mk.), zabudowany tylko wązkim ciek i strumieniem, spływającym z gór, zajmując kotlinę Tarimu na po. od gór Kuen-Lun, a na p. od gór Tien-Szan. Środek wyżyny wynosi się ok. 800 m., obszary krainiejsze — ok. 1500 m. nad poziomem morza. Chłopczy nazywają kotlinę Tarimu „suchym morzem”. Istotnie znaczną część kotliny wypełnia jedna z najbliższych piaszczystych pustyni na ziemi zwana Takla-Makan. Turkestan wschodni jest prowincją państwa chińskiego. Ludność żyje trybem osiadłym; należy ona do szeregu mongolskich, tureckich, zamieszanych częściowo z Tadżikami i wyróżnia w przeciwieństwie do Tybetańczyków muzułmanami. Nie brak znaczących źródeł: na szlaku dróg handlowych leżą Kaszgar i Jarkand. Poza oazami nad Tarimem, kończącym się w jeziorze Lob-nor, reszta krajiny stanowi pustynię, po której szaleją wichry, unoszące lawiny piasku, układając go w pagórki wydym.

Mongolja (ok. 3 milj. km², ok. 2 milj. mk.; oblicz gęstość zaludnienia) stanowi przeważnie pustynię, mniej okazyjnie mając stępy, po których koczują bardzo nieliczna ludność. Mongolowie, pasąc stada. Mongolja, która dawniej należała do Chin, jest obecnie „republiką satelicką” pod wpływem rosyjskim. Część kraju (t. zw. Mongolja Wewnętrzna) pozostała przy Chinach.

Naród typowo koczowniczy, Mongolowie, żyją w przemieszczających się, obciążonych wojskami, pędząc stad bydła, koni i wielbłądów. Młode zwierzęta jedne bogactwo i trość sącej rozbijanych koczowniczych. Wobec braku wody w suchych stepach, są oni nieustannie błądzą i zbliżają, nie mając się nigdzie, od czasu do czasu przekraczając granice koczowniczą; pędzą między pod różnymi postaciami, przeważnie skrajnie, stojąc w dółkach między nie odwarowanych, koczowniczych, z odpadków i żyła koczowniczych koczowniczych w Chinach, stanowi słabą część Mongolii. Połączenie się do niej miasta lub jego brzośnego i wół. Sami gospodarze tej tereny w koczowniczym górze palenisk na znak górczności. Głównie drewniane, wzniesione od zewnątrz bardzo się zbliżają, dają się go dla uczynienia po

da wyłamać, lub wypiera się go wygiętem, to jest uchyla rękawem wiel-
biłskiem.

Obecnie Mongołowie są zahartowanymi i dzielnymi, ale społeczeństwem
narodem pasterskim. Przyjęcie buddyzmu słagadło pierwotną siłą i in-
dus poddańców, i wzięło udział w ich narodowy charakter. Świątynia mla-
stem mongolskim jest Urgan, po Baigasa i Lamasie najważniejszą świątynię
buddyzmu pniegrymich. Mógłby być Mongołowie dążyć do we maki Azji
i Europy. Z Ugi wyszedł na północ świata „Jen chander” Giongi-chan,
straszliwy Temudżyn to powstaniem XIII w., który, jak baran młotem,
przebiegł przez kulturalne kraje Azji wschodniej. Potemk jego Kubaj-
chan zajął Chiny.

Mongołowie są buddystami. Główny ich kapłan, chutuchta,
żyje w mieście Urgan, (obecnie Ulan-bator-chotok), stolicy mon-
golskiej republiki.

WSCHODNIA AZJA MONSUNOWA.

*Co to są monsuny? — Jaké klimat na wschodzie Azji
monsunowa w czasie w czasie monsunu letniego, a jaki w in-
cie, w czasie monsunu zimowego? — W jakich strefach klimatu
tropikalnych leży wschodnia Azja monsunowa?*

Parująca tu monsuny nadają specjalny charakter całej
krajnie. Letni monsun, południowo-wschodni lub południowy,
wiciący od morza ku rozpakowemu, suchemu wnętrzu Azji, przy-
nosi obfite opady, łagodne upały; zimowy monsun, północny,
ściągnięty ponad ciepłe morze ze środka Azji, wiciący od zachodu
i pa-wschodu i przynosi suchą chłodną powietrze Azji środkowej,
często obniżając temperaturę do tego stopnia, że w Kantonie,
na rozrozniku zmieniają się w czasie przymrozki. Stąd ogromna
różnica temperatury lata i zimy.

Wodni wschodnich wytworzyły się dwie silne prądy z morza Ochoc-
kiego, schładzając wybrzeża, morze zaś w czasie monsunu zimowego na kilka
miejsczych niosącej; wodni wschodnich wytworzyły wysp Japońskich pły-
nie wód, dzięki prąd Kuro-oko, wodni tego morza z tych wybrzeży
ciągnęły się morza. (Główny prąd Kuro-oko płył także ku zachodnim
wybrzeżom Japonii. Z powodu tych dwóch prądów, ciepłego i zimowego, na
morzu Japońskim panują częste wiatry, co strasza żeglarski).

W monsunowej Azji wschodniej leżą: część dawnej Azji
rosyjskiej, pomiędzy rz. Amurem, a wybrzeżem morza Japoń-
skiego a portem Władywostokiem; Mandburja, prowincja chiń-
ska, teren krańcowych błęsk rosyjskich w wojnie japońskiej
1904—5 r., Korea i Chiny właściwe; na wyspach Japońskich ce-
sarstwo japońskie.

Mandżurja (prawie 1 milj. km², ok. 26 milj. mk., obłot sam gęstość!). Północna Mandżurja, szczególnie na zachodzie, gdzie łączy się z Mongolją, przedstawia bezudne stepy. Ku południowi gleba żyzna, zaludnienie coraz gęstsze, kraj coraz bogatszy. Zaludniona przez ciemno-skórych Mandżurów (pobratymców sybirskich Tungusów), oni zdobywców Chin (1644 r.), koczownicza przez Japończyków, stanowi Mandżurja szczególnie południowa, dobry teren gospodarczy dla rolnika. Urodzajna gleba kasowa, nawiasa tu z Azji środkowej, daje doskonałe urodzaje pszenicy, pszenki (rodzaj prosi obrazyńskiego), oraz soi (miejscowej rośliny strączkowej, podobnej do bobu), z której wytłaczany olej idzie na sprzedaż do Chin.

Kraj z południ na wschód przecięty jest linją kolei syberyjskiej, łączącej tu morze Wschodnio-chińskie, z Irkuckiem do Władywostoku. Z węzłowej stacji Charbin (160 tys. mk.) odchodzi się na południe linja półwyspowa Lantung linja kolei, prowadzącej odłamek pod zarządem japońskim. Tu dwie koloje, to główne arterje handlowe Mandżurji.

Stolicą Mandżurji jest Mukuń (280 tys. mk.) z grobami cesarzy chińskich z dynastji mandżurskiej.

Na południu Mandżurja tworzy półwysp tyjny Lantung, z drugorzędnym półwyspem Kwantung należącym do Japonji, leży tu słynna z wojny 1904—5 r. forteca morska Port-Artura, (jap. Riejunko), oraz Dajren (dawniej Dahnj, 200 tys. mk.), wybrany niezamierzający port japoński, słownie „po japońsku” brzoźnosc, cywilizowane miasto, końcowy punkt kolei mandżurskiej, skąd przejazd do Chin i Japonji okrętami.

Wybrzeż między kolej Wschodnio-chińską, oceanem Charbin, Władywostok, Port-Artura i Dajren!

CHINY WŁAŚCIWE.

(z Turkestanem Wsch. i Mandżurją przeszło 6 milj. km², 420 milj. mk.),

Jakie jest ukształtowanie powierzchni Chin właściwych?
— Jakże są najwzniesielsze rzeki? — Jakże klimat?

Chiny można podzielić na część północną i część południową, mniej więcej według 34-go równoleżnika, w przedłużeniu gór Kien-lun i Tsin-ling do ujścia Jantse-kiang.

Część północna za przejściem do wyżyn Mongolji pokryta jest lasami, równolegle przebiegającymi łańcuchami górskimi

(wysok. do 34½ tys. m.). Pojemni grubejety górskie na przestrzeni przeszło 2000 km. (odległość z Warszawy do morza Kaspijskiego w linii prostej) wybudowali Chińczycy słynny mur chiński (miejdy 14 a 17 wiekami po Chr.), największą budowę fortyfikacyjną, jaką kiedykolwiek na ziemi wzniesiono. Mur ten, zbudowany dla ochrony od stepowych barbarzyńców z północy, nie ocalił Chińczyków od najścia Mandżurów i podboju (w w. 17). Górzysta część Chin pn. bogata jest w węgiel i żelazo. Pokrywa ją niezwykle grubą warstwą leśną, której nielera ostruć górskich kształtów, nie pokryty jest przez erozję widł płynących w powieką gwałtą jarów, wąwozów i różnego kształtu wygłębów. Leśna twory warstwy na kilkadziesiąt, a nawet kilkaset m. grubości i okrywa garby górskie nawet na wysokość 2 tys. metrów.

W głąb leśnej wody bieżąca wyłaziła bardzo łatwo głębokie wąwozy, dlatego też rzeki płyną tam w głębokich kanjonach, wśród prostopadłych ścian leśnej, dróg zaś zamieniają się także z czasem w głębokie wąwozy. Wzdłuż dróg mieszkalcy budują swe mieszkanka, kopią w prostopadłych ścianach leśnych jakby jaskinie, w których mieszkać na pola, leżąc nad ich grotami, wychodzą po wpiętych w leśne schodkach.

Tworzenie w Chinach leśnych jest wciąż przepięknie kłótną górną, mieszczącymi drzewy i rośliny, tak, że ścieżki podnoszą wiatra ze śniegu i tak śnieg w śnieżnej szacie. Nie dlatego, że leśna śnieżna jest ta „Jasna niosąca”.

Główna rzeka Chin leśnych, Hwang-ho, jest spławna tylko z biegiem wody, z powodu bardzo silnego prądu. Na on bardzo smięgny nurt i nie posiada stałego koryta, wobec czego wiecznie okopują ją wysokiemi wałami, co jednak nie przeszkadza jej, w razie przerwania tam przez powódź, nawałi ogromnych obwarów kraju, i nawet całkowicie przetrwać kłótnie na znacznej przestrzeni. Rzeka Hwang, dla swych niezmiernie niszczących powodzi nazywana jest „niszczycielem Chin”.

Południowa część północnych Chin jest wielką (wielką między Polską) śnieżną, nasyconą w znacznej części przez Hwang-ho. Długość tego dawna górzysta wyrosła (obecnie półwysp) Szantung zrosła się z lądem stałym.

Chiny południowe są górzyste. Góry są jednak nie wysokie i pokryte trzciną głąb. Główną rzeką tej części kraju jest Jantse (5100 km. długości) o szybkim prądzie, stanowiącą dobrą drogę wodną w głąb Chin, dostępną nawet dla morskich okrętów od ujścia aż na tysiąc km. do miasta Hankow. O ile Chiny

wiana, że takie zwierzęt może być niebezpieczne. Chłopek ma wrażenie „oko wilkane, łowcy drzwoniący”, po której nie nie można pójść, co jest w jego domy, natomiast niepokojące wrażenie waga na rozumianiu i formę komunikacji.

Chłapięcy zakładami wytwórczymi wyprzedzili Europejczyków (tęże, drak, kampos, porcelana, papier), a dziś jeszcze technologia doskonałości pewnych ich wyrobów uchodzi za niekwestionowaną (cztery brzo-
nowe, smale, porcelana, ten).

Ekspertek uważa, że polscy producenci i małe wytwórnie, w kraju i za granicą, nie są w stanie wytrzymać konkurencji z wielkimi przedsiębiorstwami fabrycznymi z Chin. Dlatego należy stworzyć groźną konkurencję dla Europy.

Państwo chińskie, najstarsze z ob-
cześnie istniejących na ziemi, było cesar-
stwem. Dynastje cesarzy, „Synów nie-
ba”, rządzących absolutnie przy pomocy
przekupnych i obdzierających biedny lud
chiński mandaryniów, zmieniły się nie-
raz, ale sposób rządzenia pozostał taki
sam. Ostatnią dynastję (Tsiang) zakadył
obłąkany Mandżurowie. W obecnych
czasach Chiny rozpadły się na kilka re-
publik i są terenem ciągłych walk po-
między wodzami poszczególnych państw
i armij. W jednym momencie zgadzają się
wszystkie państwa i stronnictwa chińskie: że niedługo czas wy-
padzenia Europejczyków i wrócenia się z pod ich przewagi.

Wśród ludu rozpowszechniona jest religja buddyjska; wśród warstw wyższych nauka Konfucjusza (Kon-fu-tsz) filozofa, żyjącego w 6 w. przed Chr. Liczne mahometan dół znaczą.

W Chinach jest dużo miast ładnych i rozległych. Znajdź się na mapie stolicę Chin — Pekin (Pe-king = miasto północne, przeszło 1 milion rak.) nad Pej-ho ¹⁾ w północnych Chinach, wpadającą do zatok Pe-czili, na linii kolei z Mukden do Han-koa i dalej do Kantonu. Ciepłe miasto t. zw. letnisk, otoczone zielonym murem, stanowiła rezydencję „Syna nieba”; t. j. cesarza.

Jak we wszystkich wielkich i małych miastach, tak i tutaj, w Warszawie, w tym „korytarzu”, w tym

¹⁾ ho — rock; khang — deer; miao — sun — glory; huan — idle, sung — drag; po — pillow; nan — polestar; tang — watch; si — an-
nals

na po europejską. Mieszkają tam 25 tys. Europejczyków: były banki, poczta, szkoły, arkońce i t. d.

Tien-tsin (800 tys. mk.) nad rzeką Pej-ho i kanałem Cezarskim, idącym ślad aż do rzeki Jantao, 1300 km. długim.

Znajdź Szang-haj (przeszło 1½ milij. mk.) przy ujściu Jantao, ogromne handlowe miasto i największy port chiński. Linje okrętowe do Włochy, do Japonji, Ameryki, Europy i rzecze w głąb Chin.

O tysiąc km. od ujścia nad rzeką Jantao, w środku plantacyj herbaty, znajdź miasto Hankou. Główny handel herbatą. Dochodzą tu morskie okręty. Hankou zrosło się z dwoma wielkimi sąsiednimi miastami (Wassang, Hanjang) w ogromne śródziemno-miejskie z ludnością 1½ milionową.

W Chinach południowych znajdź miasto Kanton (1 miljon mk.), na zwrotniku. W zatoce na wyspce angielska kolonja Hong-kong z gł. miastem Wiktorja. Port Hong-kongu, rozciągający także na przeciwległe wybrzeża, nakładę do najruchliwszych i największych na świecie.

Wszystkie miasta chińskie są nieustraszone, brudne, o wąskich, cuchnących uliczkach, a nieuprzątniętym ruchu ulicznym. Zamiast drówek, są tam „żółcie”, t. j. powoziki, ciągnięte przez rybaków chińskich „żał” (t. j. robotników). Towarów nie wożą na wozach, lecz noszą na bambusach, na drążkach bambusowych, słupkowych, układających się w taki każdego kłosa. Wiele miast otoczonych ogromnymi, sztywnymi murami.

Chiny są państwem niezmiernie rośniętym. Utyłek pługu mamy już od przeszło 2½ tys. lat przed Chrystusem. Najbardziej rozpowiadana jest sprawa ryżu, którego jednak już za mało na pokrycie zapotrzebowania i który wobec tego dowożą z Indji. Największym przedmiotem wywozu jest jednak, potem herbata, bawełna. Największy udział w przywozie ma Wielka Brytania, potem Japonja i Stany Zjedn. Ameryki Północnej.

Przy obecnym systemie handlowym obywateli, Chiny nie są w stanie ani poznać, ani wyprodukować bogactw naturalnych. Zaczyna się jednak ruch, na przykładzie Japonji, do zdobycia wykształcenia technicznego i ścisłego nauczania. Wobec liczby małych wynalazów, a ogromnej wytwórczości, wytwórczości i przetwórczości, robotników chińskich „żał” stanowi poważną konkurencję dla miejscowej ludności wyżej, dołaj wyżej. To też przewoźnictwo Stanów Zjedn. Ameryki Północnej i Australji nie dopuszczała imigracji Chińczyków, uważając w niej „źródło niebezpieczeństwa”.

Najpiękniejszą Chin, oznacz Chiny kasowe kolorem złotym „herbaciane” — zielonym. — Przeczysta i wypłata o „Państwo Środka”. — Podobać się mieszkańcom w nas i w Chinach! — Jak różnica jest pomiędzy naszymi sposobami planu a chińskim? — Popatrz, jakie okoliczności

Przeglądzieliśmy również Pekin i pa. kradów mała, daleko! Marce 2010 na pa. pokryła się w śniegu lodem, Peiking ma temper. lato tak, jak Mospa, temp. zimy tak, jak pól. Szwecja. — Czem to objawia? — Czy odosobnienie geograficzne Chłoczekle odpowiada odosobnieniu kulturalnemu? — Jakie zapamiętałeś szczególne cechy charakteru Chłoczekle?

JAPONIA.

(Kraina wschodniego słońca!).

(345 tys. km². — 60 milj. mk., z posiadłościami kolonialnymi
682 tys. km², 84 milj. mk.).

Jakie są nazwy państw sąsiadów wysp archipelagu Japońskiego? — Czy wyspy są górzyste? — Czy są wielkie obszary nizinne? — Przekształcenie archipelagu Japońskiego jakie jest? — Jak się nazywa najdłuższy półwysep i najcięższy południowy z tych wysp? — Przez ile stopni szer. geograf. ciągną się wyspy państwa Japońskiego? — Stwierdził klimatyzację masy był arcybiskup rosyjski? — pa. połud. bardzo różna. — Jak klimat wysp wysp połud., środk., pa.? — Jakie korzyści zapewnia Japonia państwu północnemu (najcięższy wschód, nad oceanem Wschodnim), przetrwanie (Asyjskie Chłoczekle), i odosobnienie wyspowe?

Japonia zajmuje archipelag wysp Japońskich: Honshu czyli Nipon, Iwo, Sikoku, Kiu-Siu, pokrywają wyspy Sachalin (po japońsku Karadato), wyspy Kuryle, leżące łukowcem aż do południowych krańców Kamczki, wyspy Kiu-Kiu, ciągnące się ku południowi, i wyspy Formozę, leżącą na równiku. W ten sposób odcina ona od oceanu Wschodniego morza: Ochotskie, Japońskie i Wschodnio-Chłoczekle. Położenie Japonii, rozciągłość lądowej i duża ilość wygodnych portów, stwarzają świetne warunki dla powstania potężnego państwa morskiego.

Wyspy archipelagu Japońskiego wszystkie są górzyste, ułame państwa wulkanów, stanowiących część wulkanicznego pierścienia, obejmującego ocean Wschodni. Część ich wygasła, część znajduje się w stanie czynnym. Trzęsienia ziemi są częste i niszczące. Ostatnie katastrofalne trzęsienie ziemi w r. 1923 objęło obszar 50 tys. km². Zginęło około 150 tys. ludzi. Miasto Tokio i Jochama uległy częściowemu zniszczeniu. Z wulkanów najdłuższy Fudzi-ma (Fudzi-jama) 3778 metrów wysoki.

Just to dwiega górą Japonji, które] wszystk] przez 18 miesięcy jest pikietyi dżengien. Pół-kan (kan maćci „wider”, „jeść”) jest posiadanie religijnego kultu, które] pikietyi i walcym motywowi straszenia, powtarzającymi się na wszystkich stronach japońskich wódek i wyro-
bów.

Rozciągnięta przez 4 tys. km. z Pn.-wschodu ku Pd.-zachodowi, wśród obejmujących ją masy posiada Japonia klimat rozmaity, począwszy od strasnego „karcznackiego” a kończąc na gorącym klimacie Formozy; klimat Japonii jest łagodzony przez działanie morza, a więc jest miarowy, łagodny z porą deszczową podczas monszunu letniego, z dżdżem opadami śniegu w górach podczas łagodnej zimy. Wielkich rzek brak (silnego?), ale rzek średnich i małych jest dużo. Mają one wielkie znaczenie. Dostarczają wody do nawadniania pól (ryt) i ułatwiają komunikację. Japończycy często i chętnie używają łódek długich (18 m.), wąskich (1,5 m.), no sterowniczka przez nich kierowanych.

Różnorodność na wyspie Jesso i w pn. jej części zbliziona do flory tajgi mandziurskiej. Pół część tej wyspy i pn. część wyspy Nipon zajmują przeważnie lasy liściaste, przeważając liście na ziarnę, oraz lasy iglikowe; południowa część wyspy Nipon i wyspy na pd. od Niponu zajmują wleczkie zieleń krzewy i drzewa, tutaj też zjawiają się palmy, figi i inne rośliny flory podzwrotnikowej. Japończycy mają zatem w swej pięknej ojczyźnie różnorodność niezwykle rozmaitą — od tajgi na pn. aż po obszar kaimu flory podzwrotnikowej na południu.

Te bogactwo przyrody wyrobiło w narodzie japońskim niezwykle poczucie piękna. Japończycy posiadają też swoją własną, wielką i piękną sztukę. Bogactwo starzającej przyrody odzłóciło się na zdolnościach, samolubstwie i twórczości japońskiego narodu.

[illegible]

wypielikowanym szkła, barwańki i malowanki. Lasy słabe są w zwietrzynę, psuknięte i są spotykać mało, natomiast w gęstym ścieku japońskim skrzyną zmieniać kształt i rykadę, napelniając lasy wielką masą, twórcą tyłom i gęstym pędziami.

Ludność Japonii powstała ze zmieszania się kilku demonów, różnego pochodzenia: koreańskiego (typ smuklejszy, twarz wąskiej ściegła, wydane warstwy ludności), malajskiego (różny wzrost, twarz wąskiej skraj, warstwy ludowej) i ajnorskiego (na pa., typ zbliżony do rasy białej, najniższej kony). Dwa pierwsze elementy są już dziś ściśle ze sobą zespolone, część Ajnów natomiast (dawniejszych mieszkańców całego archipelagu) zachowała odrębność typu i kultury na w. Jaso, Kuryłach i na Kamemoto, dokąd Ajnowie ustąpić musieli przed zbiorowiską przybyszów.

Małego wzrostu, krepki, muskularnej postaci, z twarzą typu mongolskiego, o twarzyczce, mierzwiastych włosach, ślaskich wusach i brzoście, Japończycy przedstawiają umiarkowanie pracowitą i energią, a mianem sta-

Rys. 11. Okręgle japońskie „kotatsu”. Z lewej strony od ścieka. Rozmiar wewnętrzny pomógłby wielki palec i porównać.

nej wielokulturowej kultury rybackiego i wojowniczego narodu. Opowiadanie i samokrytykę są w sobie (brak otwartości), gromadzą i „dobre wychowanie” (mistrz wielki prostego kupa), poszanowanie godności własnej i godności drugich, miłość rodzinna i gęsta miłość ojczyzny, a gotowość poświęcenia się dla niej, to główne cechy charakteru Japończyka. Japończycy pracują z niezwykłą wytrwałością, doprowadzając sprężę siły do nadzwyczajnego stopnia doskonałości; rodzina utrzymuje się z półki rybackiej, wielkości $\frac{1}{2}$ części naszej gospodki, prowadząc nowoczesnego stopniem kupa wodnego (czteropiętrowy wodę z reaktor) i ciepłego obciążenia po drogach morskich. Cała praca ziemna w Japonii należy do drobnych robotników wiejskich.

Wobec częstych trzęsień ziemi, Japończycy budują drewniane i lekkie (bamboo-papier) domki, których trzęsienie niekiedy niekiedy wytrzymują.

Z reguły każda rodzina ma własny domek. Mniej ludowych ziem: tylko domki wydane elastyczną masą, osiągniętą Miko i ścieżkami. Japończycy spracowani domowi to mały piecyk „kotatsu”, przy którym skupia się cała rodzina, paląc w wielkich japońskich ściekach, mierzwiowy tyłek. Ciepło wypada nadzwyczajne. Wiosny kupa się w bardzo gorącej wodzie przyznajmniej raz na dzień. Ścieki proste, jak i całe życie Japończyka, ale barwny i nadzwyczajny, jak jego ojczyzna. Na regułach drewniane masły na ścieki (wchodząc do domu, zmieniając się je i pozostawia pod war-

się na dworze), sztyt potężny z wielkim pałem obdłobym i kłosa „Mimosa”, z których jeden występuje kłosały i jest bez ryłkowia, a drugi jest zwiastującą szczytą aż do kłosa z szorstkimi ryłkami (z czubkiem niezbyt silnym), używanym jako kleśnik. Spodół napływający nie może napisać, jest przepiękny na biodrach. Strój kobiety jest taki sam, tylko barwniejszy. Przypomina wizerunek pańki japońskiej, zwaną „obi”, z parafką karłowatą w rękę, obłoka wygląda Japonki, jak barwna motyla. Mężczyźni strzygą włosy krótko, przeważnie je białą chusteczką podkłada głowę, kobiety zaś czosną się niestannie, co wymaga wiele pracy i czasu. Długo Japonki noszą się na tydzień nieczyste i ogła, podkładając twarde, drewniane waleczki pod kark, zamiast poduszki.

Przebieg domu i stroju odpowiednia prostota jedni i obywateli. Żyją się przeważnie ryżem, jęczmieniem, ryżem, mięsami nie używają. Jedzenie napisał goręć i goręć herbata japońska, różnego koloru, z domieszką słodów złoda, podpalanych na ogła.

Religią najwięcej w Japonii rozpowszechnioną jest budyzm. Wielkie znaczenie ma nauka „Kani”, z chińska zwana szinistwem (sin—dharma, to—nauka), t. j. kait przodków i wiara w obecność i współdziałanie duchów przodków. Japończycy wykonują ofiary (przejści nie ma nauki Konfucjusza) bywają dożył obywateli pod względem religijnym, pozostawiając modlenie się bonom czyli kapłanom. Świątynie budują, jak wogóle domy z drewna, wpośród parków, gajów, wogóle w miejscach malowniczych, pięknie ozdabiając je rzeźbą i malowaniem na kolory złoty i czerwony.

Pod względem ustroju państwowego stanowi Japonia cesarstwo konstytucyjne, parlamentarne. Tron jest dożywotni. Według tradycji od 214 tysięcy lat panuje ta sama dynastia. Cesarz (nazwany „synem słońca” — Ten-Sai albo „młodo”) otaczany jest przez lud czerpiący niemałą religijną.

Przez długie wieki Japonia była zamknięta nie tylko przez cesarstwo, ale przez ich podległych następców szogunów i kłojątki kłojących rz. dajem. Ród szogunów Tokugawa sprawował od r. 1600 władzę dyktando, tak że Japonia miała wkrótce dwóch władców: cesarza, t. j. szoguna, i tyrańskiego t. j. młodo. Szogunowie odgradzili Japonię od wpływów zachodnich, który już w połowie 18-go wieku narzucił stosunki handlowe z Japonią, wobec czego handel został, kraj obłąkał i cesarz władę była niezadowolony.

Seiszeiście wkracza japońska, dała 2 mil. głów Szogun, t. j. młodo, nie byli kontenci z rządem Tokugawy i gdy wstąpił na tron w 1867 roku młodo i energiczny młodo Mutsuhito, wkracza rewolucja. Młodo młodo sam ujął ster władzy, podporządkował się z szogunem, zwyciężył ród szogunów Tokugawy, przeniósł stolicę z Kioto do Tokio, którego obok

portu Jokohamy (który otworzył dla handlu europejskiego), i zaczął szybko cywilizować Japonię na sposób europejski. Młodzi Japończycy wyjeżdżali do Europy i Stanów Zjednoczonych na studia, a powróceni do kraju, zakładali szkoły, fabryki, koleje, telegrafy i t. d. Po 25 latach takiego energicznego (besprzeczliwego w dziejach świata) cywilizowania, a nawet europeizowania kraju, Japonia mogła wygrać krwawą wojnę z Chinami w 1894 r., a w 10 lat później — z Rosją, na której zdobyła połowę Sachalin, porty Hajren i port-Ajtar w Mandżurji (północnej), protokół nad rzeką południową Mandżurji wybudowała kolejową i fabryczną linię nad Koryu. Obecnie, po 50 latach, Japonia, zdobywszy technologicznie i dodawszy ją do swojej starej kultury, stała się nowoczesnym państwem, najpotężniejszym w Azji i groźnym dla przeciwników.

Znajdź stolicę Japonii Tokio (2,2 mil. mk.) największe miasto Azji, nad zatoką, nad którą leży pierwszy port Japonii *Jokohama* (300 tys. mk.), skąd linje okrętowe idą do Wenecji (Vancouver), San-Francisco (w Ameryce Pł.), Panyty (w Ameryce środkowej), Hawaj, Australji, Chin i Europy.

Tokio jest to ogromne miasto z widokiem na wzniesiony się wspaniały statek wodny Fuji. Całe środkowe miasto zajmuje ramię cesarskie, forte i murów otoczony, Górną stronę świątynia i park cesarski Hitoj-park.

Znajdź dawniejszą stolicę Kioto (680 tys. mk.), miasto starożytnych świątyń, słynne z wyrobów porcelanowych, laki i jedwabów. O godzinę drogi koleja, leży duże fabryczne miasto Osaka (ok. 2 mil. mk.) i port Kobe (440 tys. mk.), na małym wulkanie wewnątrz zwanym Japodokiem, kołującym pomiędzy wyspami Honu i Sikoku.

Na wyspie Kiu-siu znajdzie słynny węglowy port Nagasaki (190 tys. mk.), gdzie ładują węgiel wybornego gatunku, zrobiony wprost na krybach z kopalni, konkurujący taniejścią i dobrotą z angielskim. Krzyżują się tu linie okrętowe całego wschodu Chin, Japonji, Ameryki, Europy i Australji.

Japonia jest krajem rolniczym o bardzo wysokiej kulturze rolniej, którą można przyrównać do wysokiej kultury ogrodowej w zachodniej Europie lub w Chinach. W produkcji górniczej ważne miejsce zajmują kopalnie miedzi, brak natomiast żelaza.

Pał sprząca jest 40% gruntów, z których więcej, niż połowa, jest sztucznie nawodniona dla sprzący ryżu (inne jest 40%). Nadzień tydzień można się dopiero rozciągnąć. Chłopi koczują, woła i krowy, wypasają przemoc głównie do zaprawy i nieogrzewanej wypasują Japończyków cielce, kóz, gosi, prosiakami rzeźnionymi. Łak i pszczyk małe, brak też

rabialis i woskowy. Poków ryb na wielką skalę: część ich idzie na pokarm, część jako nawóz na pola. Japończycy od wieków złapił z morzem, wychodzi marynarce (skontaktowanie wybrzeży) takich do najpiękniejszych morskich rybactw i bogactw na świecie (21% wzięcia rybactw morsowych, przede ryb do Chin). Długość chów średnia.

Japonia nie posiadała do niedawna wielkiego fabrycznego przemysłu oprócz fabryk na potrzeby floty, armii, budowy kolei i t. d. Obecnie wielki przemysł fabryczny bardzo szybko się rozwija (łaski, papierniczy, metalowy, drzewny, farbiarski). Znaczną część jednak produkcji mogłaby dziś jeszcze nazwać artystyczną-mieszczyńską, ponieważ wykonywana jest własnoręcznie przez rzemieślników-artystów. Do takich należą wyrób artystyczny przedmiotów z porcelany, brązu, laki, kości słoniowej, drewna, skóry i jedwabiu. Rodzina jedwabników i produkcja jedwabiu znana.

Słynne są porcelany Satsuma z Kioto, lakierowanie i laki z artystyczną zdobieniem powłokami, przedmiotów i artystyczna robota; są one bardzo drogie, lecz rozpowszechniane przez turystów.

Na polu sztuki kultury japońskiej zauważalna nowożytna cywilizacja dała wypoci nadzwyczajne wyniki. Niekolejowa o rezultacie artystycznych podjętych, ogromne rozwinięcie było telegrafu i telefonu, obrotowa kraj nabył i wykreśliła urządzone poczta. Marynarka wojenna zdobyła agencje w Młot pod Ciepłą, jedna z wojennych wypraw morskich w dół połaci świata, rozbijała floty rosyjskie: handlowa mał zyskała i rozbijała, napadła wszystkie porty wschodu oraz białych, wypierała konkurencyjną Europę i Amerykę. Długo pociąg kompanje morskie należały do opuszczenia ruchu na oceanie Wielkim pociągów Australja, Azja i Ameryka. Część ich są, bez portowania lepiej urządzone od amerykańskich. Jednostka montażowa jest 100 a a a a a a, (nominalnej wartości całej więcej 1/2 całego doboru).

Szkolnictwo jest w stanie krajowym. Wykazano do obywatelskiego obywatelstwa i przemysłu od 5-go do 14 roku życia. Długo uniwersyteci w Tokio i Kioto. W szkołach średnich obywatelskiego wykłady język angielski. Płaca albo starożytności naukai chłopi, wzięci z Chin przed laty, albo nowożytnym alfabetem, a 50 liter słownych, obywatel przed 200 laty.

Żył narodu i społeczeństwa japońskiego stanowi przedmiotem prostota obywatelstwa i życia, następuje życie rodzinne, pełne wdzięku i oddania tak do stony rodzinie, jak i doświadczenia co najwspanialsze, bogactwa wdzięku obywatelstwa. Każdy japończyk, czy Japończyk bez wdzięku polskiej wzięcia dla dobra swego kraju.

KOREA.

220 tys. km.², 20 milj. mk., obłęd gęstość zaludnienia.

Dawniej samodzielne państwo, mające się od czasu wojny japońsko-rosyjskiej pod faktycznym protektoratem Japonji, która się rozdzi, buduje koleje i kraj szybko cywilizuje.

Przez środek półwyspu przechodzi pasmo gór średniej wysokości, stanowiące klimatyczną granicę pomiędzy chłodniejszą częścią wschodnią, (uprawa pszenicy) i cieplejszą zachodnią (apenura ryżu). W górach dużo bogactw mineralnych, głównie złoto.

Ludność miejscowa zajmuje się rolnictwem (ryż, soja, pszenica). Bogactwem wschodniej części półwyspu są ogumino kory.

Miejsca: Seul (300 tys. mk.), stolica, na linii kolejowej zbudowanej wzdłuż półwyspu z Makedonu w Mandżurji, przez Japończyków do portu Fuzin, stąd przeprawa (12 godzin) do Japonji.

Narysuj mapkę Japonji i oznacz znane ci punkty! — Dlaczego w Japonji brak jest rzek spływających? — Czy kryta górami rzeka i połaci Japonji mogą stać się jako „źródła naturalne”? — Przeczytaj o wypławie wstępu o Japonji i jej okolicach. — W czym podobieństwo Japończyków do Europejczyków?

AZJA MONSUNOWA POŁUDNIOWA

Wyciągnij z fingernej mapy Azji krajów monsunowych południowych! — Opiśz położenie, kształtowanie się połacie i piaszki półwyspów i archipelagów na pół-wschodzie Azji! — Określ ich położenie w stosunku do równika! — Wytknijmy słynnego kłosa tych krajów nazwaną „surodniczką”, gorącą i monsunową? Jak ta „surodniczką” świąt rolniczych, jak to nierzeczy? — Z mapki ludności Azji powiada, jakie to „surodniczką”, jakie to „surodniczką”?

Południową krajów monsunów stanowią: półwysp Indochiński, półwysp Indji przedgangesowych oraz wyspy Sundajskie, które również pod nazwą archipelagu Malajskiego i wyspy Orban.

Jak widzimy z mapy, zwrotnik Raka przechodzi przez północną część Indji przedgangesowych, a równik przecina środkową część archipelagu malajskiego: Indie posiadają więc klimat

gorący, o miesiąc pół roku suchej i deszczowej, w zależności od monsunu morskiego i lądowego. Od czerwca do października ci-
brzywie deszcze zalewają te kraje, dochodząc, jak wiemy,
w Czerna-pandzi (w krainie Assam po lewej stronie środkowego
biegu rzeki Brama-putry) do wysokości 1250 cm., największej
w świecie, a na zachodniej ścieżkach pół Gata — do 663 cm. opa-
du rocznego.

Monsun letni wiejący od pół-zachodu wprowadza porę de-
szcową, trającą od czerwca do października. Od październi-
ka do lutego klimat strzemiście mniej upalny, a wachy skut-
kiem powiewów monsunu „zimowego”, wiejącego z pół-wschodu
(jest to równocześnie pęczak półkuli północnej). Trzecia pora,
poniędzy monsunową „zimą” a „letnią” trwa od marca do czer-
wca i jest najgorętsza. Pamiętaj jednak trzeba, że różnica tem-
peratury „lata” a „zimy” jest różnica wogóle nie wielka, klimat
tych okolic Azji jest wogóle całego roku gorący (średnio roczna
przebiega trzy razy większa niż w Warszawie, 36°). Na archipe-
lagu malajskim, na pół. od równika monsun letni wieje od pół-
nocno-zachodu.

Podczas seilany Krasaków monsunów porażają gwałtowne burze
i wiehry (cyklony, tajfuny), nawiedzające także Azję Wschodnią aż po wy-
brzeża Japonii; wyrządzają one dotkliwe szkody przez zniszczenie
złoczenia plantacji i sadów leśnych, zatopienie okryw i łodzi rybackich.

Ostrych opadów i gorący ciepłota klimat daje możliwość rozwi-
nięcia się wspaniałej zwrotnikowej roślinności i bujnego życia zwierzece-
go; ma to jednak i swoje nie strony: Indje są niewygodniejszą prawie
świadełką otwartej i suchszej, a gorący, ciepłota klimat i pełen tak
mocy i wysiłku organizm nieprzywykły do takich warunków Euro-
pejczyka, że rzadko który jest w stanie oprzeć się ich ogólnemu działaniu
(stąd rzadko mały procent Europejczyków w koloniach Azji monsunow-
wej).

Indje stanowią kolebkę ludzko-świeciowej i ciękawej cy-
wilizacji. Wspaniałe jej pomniki do dziś dnia zachwycają ucio-
nego, badacza i turystę.

INDO-CHINY.

Ogromny półwysep Indo-Chiński posiada jak to widzimy
z mapy, wybrzeża rozwinięte. Zatoka Turkińska, oddzielona od
morza północno-chińskiego przez wyspę Hajnan, oraz zatoka
Syjamoka, oddzielająca niezwykle wydłużony półwysep Siam-
ka, a na pół-zachodzie zatoka Martaban tworzą dość umiarko-

ną Raję brzegową. Góry Indo-Chińskie rozciągają się wachlarzowo od gór Tybetu, tworząc obniżone doliny, dostępne dla wilgotnych monsunów. Najważniejszą jest dolina, przechodząca z Pa. na Pd. cały Indo-Chiński półwysep aż po krańce pd. półwyspu Malakka. Poprzeczne obniżenie na międzymorsza Kra (Krah) poniżej 100 m. nad poziom morza dotąd nie jest przecięte kanałami (jakie byłoby jego znaczenie?). Stare, zniszczone góry Annama osłaniają półwysep Indo-Chin od wschodu. Dołkami półwyspu płyną potężne rzeki, z których Mekong i Saluen głównym swym biegiem należą od krawędziowych gór Tybetu, do zatoki Bengalskiej płyną brzołwi, do Syjamskiej Mennam, do Tonkińskiej Song-Ka (czyli rzeka Czerwona).

Zasłane potężnymi deszczami podczas pory deszczowej (próchnąca żużli opadów), rzeki to słony masywny czołów, a zalekcie i slich tworzą pory ujściach wąskich potężne bagażne doliny, w których rosną wspaniałe lasy, tworzące na brzegach nieprzekraczalnych dzungli, słodkie doliny zwierząt i roślin. Z dzungli walczy wytrwała ręka doł gęstej miejscowej ludności, zamieszkującej je można w oparciu o pola ryżowe.

Ludność półwyspu tworzą Birmanie, Syjamczycy, Malajowie, Laotowie i Annami pochodzenia mongolskiego, ale silnie zmieszani z Malajami. Wiele krzeseł napłynęło tam (głównie do miast) na półwysep Chitczey. Wpływ kultur chińskiej, chińskiej i malajskiej wpłynął decydująco na rozwój ludów miejscowych. Religja—Buddyzm (w Annamie wśród wyższych warstw Konfucjanizm).

Pod względem politycznym Indo-Chiny dzielą się na część angielską półn.-zachodnią (Górna i Dolna Birma pod zarządem cesarstwa Indji) i południową na półwyspie Malakka (najważniejszą są tutaj państwa malajskie pod angielskim protektorem i t. zw. posiadłości nad drogami morskimi Straits-Settlements czyli Strejta Settlements oraz wyspa Singapur), na część wschodnią francuską (kolonie Kocinchina i Tonkin i protektoraty Laos, Annam, Kambodża) i na niezależne państwa, na północy pomiędzy posiadłościami angielskimi i francuskimi („państwo buforowe”) Syjam.

Najważniejszymi produktami wywozu są: ryż, kaczka, i drzewo tekowe (trwałego od dęba cenna do kołowy okrętów). W produkcji kaczki zajmuje półwysep Malakka pierwsze miejsce w świecie. Duże znaczenie ma także produkcja i wywóz m. go (pół. Malakka). Kocinchina jest ojczyzną trzciny cukro-

wej. Z produktów mineralnych najważniejszą jest nafta w Birnie angielskiej, następnie cyna (Malaśka dostarcza obecnie największej cyny na świat). Głównymi portami wywozowymi półwyspu są Rangun (Rangoon), Bangkok, Sajgon, a przedewszystkiem Singapur (Singapore).

Znajdź miasto Sajgon (100 tys. mk.), niedaleko od delty Mekong — rezydencję francuskiego gubernatora Kanchinchi-na i Hanoi (100 tys. mk.) nad rzeką Czerwoną (Song-Ka), stolicę francuskich Indochin.

Na zachód od posiadłości francuskich leży niewielkie państwo Syjam (44 milj. km.² obszaru, 9 milj. mk.). Syjam leży w dorzeczu rzeki Menam, na wschodzie dochodząc do średniego biegu rzeki Mekong, na południu zaś wchodząc daleko na półwysp Malaśką. Ludność Syjamu składa się z Syjamczyków, Laotów, Chińczyków i Malajów i szczepów pokrewnych Syjamczykom. Panującą religią — buddyzm. Stolica Bangkok (300 tys. mk.). Wywóz ryżu, głównego artykułu produkcji Syjamu. Miasto słudowane „na wodzie” po obu stronach rzeki Menam; domy na palach lub tratwach.

Cywilizacja zaczęła już swój wpływ dobroczynny w Syjamie. Znaczna część ludności umie czytać i pisać; budowane są koleje, telegrafy i t. d. Słynne są zabytki architektoniczne Syjamu (pałace i wspaniałe świątynie i pagody), świadczące że powstała tu od wieków stara kultura.

W krajach należących do Anglii najważniejszem miastem jest Singapur (400 tys. mk.), ogromny, ruchliwy port, słudowany na wyspie, panującej nad najważniejszą cieśninową drogą (od i ku Azji Wschodniej). Daleki swemu położeniu jest najważniejszem targowiskiem handlowem na pł. wschodnie Azji, siedzibą przemysłu, a dla Anglii wadnym punktem oparcia (port wojenny). Kształują się tu wszystkie linje okrętowe z Europy do Azji, archipelagu Malajskiego i Australji.

Głównem miastem angielskich posiadłości na pn.-zachodzie, zajmujących dorzecza rzek Saluen i Irrawadi, jest leżący w pobliżu ujścia Irrawadi Rangun (350 tys. mk.), największy port wywozowy ryżu na świat.

Archipelagi wysp Andamańskich i Nikobarskich, leżące jakby w przedłużeniu gór Dolnej Birmy ku górcom Samatry, na-

leżą do Anglii. Słabo zaludnione, o klimacie niezdrowym węższego znaczenia nie mają.

Wykreśl mapkę Indo-Chin! — Czy lubiszcy gór Indochińskich wznosić się wprost, czy widać widać wciętych masażów? — Czy znasz całą granicę klimatyczną, podobnie jak Hissaję? — Wykreśl mapkę Singapuru.

ARCHIPELAG MALAJSKI CZ. SUNDAJSKI.

Znajdź na mapie obszary najbliższe wyspę Sundajskie: *Samatrę, Jawę, Borneo i Celebes!* — Znajdź wyspy *Filipińskie*, znajdujące się między *Północno-Chińskimi od wschodu!* — Znajdź wyspy *Malakki, wyspy Timar, Flores, Sumba i Sumbawa* i odznacz na mapie między wyspami *Sundajskimi*, aż po wyspę *Sulu* na poł.

Archipelag Malajski, największy ze wszystkich zamieszkałych archipelagów świata jest jakby pomostem pomiędzy lądem Azji i Australji. Różnorodność kształtów górskich, które leżą w przedłużeniu gór Azji poł. i wschodniej oraz podobieństwo roślin i zwierząt, wskazują na dawne połączenie tych wysp z lądem Azji. Wyraz, którego najdalej na pół-wschódzie mają już niektóre formy w świecie roślinnym i zwierzęcym pokrewne australickim. Przewodnikiem łączącym między lądem wschodnim i australijskim (por. str. 4 i 18), a obszary archipelagu pomiędzy Azją i Australją jest tę jego część, która nie została zniszczona.

Wyspy są górzyste i mają mnóstwo wulkanów. Najwyższy (z górą etc.), z tego kilkadziesiąt czynnych, znajduje się na Jawie. Nigdzie na świecie nie ma tak wielkiej ilości wulkanów, skupionych na obszarze stosunkowo tak niewielkim.

Słynny był wybuch wulkanu Krakatau, leżącego na małej wyspie pomiędzy Jawą i Samatrą w sierpniu 1883 r. Był to najgwałtowniejszy wybuch, jaki w ogóle znamy. Znacznikiem był wyspółek napadła się. Huk eksplozji Krakatau słyszany był w promieniu 2500 km. Gdyby oddech tego wybuchu został przeniesiony do Warszawy, huk taki, jaki powstał wówczas, słychać byłoby w całej Europie, w okolicach Torunia, w Bombaju, w Kongu, na środku oceanu Atlantyckiego, we wschodniej Grenlandji. Odkryto fale (do 30 m. wysokości) wulkanowego morza popłynęły w kierunku lądu. Minęła, woda, wyspy kolejąco, rano płyty lądu (wzrostającego) zostały bez śladu, gdy fale to uderzały o brzozy wyspy. Około 40 tys. ludzi zginęło w katastrofie. Wulkan wyrzucił odkrywca chmury dymnego pyłu z taką siłą, że dostały się one wysoko ponad chmurę i unosiły się w atmosferze, wywołując w wielu okolicach świata (także u nas w Europie) osłabienie „żółtawo żółte” t. j. znaczne przedłużenie nocy, śnieg natychmiast padał i rozwinęła się duża burza śnieżna. Promienie słoneczne natychmiast się bowiem w niewidzialny sposób w pyłach unoszących się wysoko ponad chmurę.

Wyspy Sundajskie przecięte przez równik mają klimat

stale gorący, bardzo wilgotny, a głęboką wulkaniczną, nadzwyczajnie żyzną, stąd bogactwo i przepych świata roślinnego. Wąsok wypełniających lasów zwrotnikowych bardzo wilgotnych pokrywa większą część wysp. Mnóstwo roślin politycznych a zwłaszcza dostarczających t. zw. korzeni (Mielakki — wyspy korzeniowe) było od dawna przedmiotem ożywionego handlu wywozowego (w średnich wiekach Arabowie, potem Portugalczycy i Holendrzy). Obecnie największe zyski zapewnia gospodarstwo plantacyjne (ciężka cukrowa, kawa, kaczuk, bawełna, tytoń i wiele innych).

Ludność pierwotna czarna, t. zw. negrytoidalna, czyli azjatyccy Papuanie, zajmują wnętrza wysp Sundajskich i przyległą część Filipin. Wybrzeża i okolice najbardziej żyzne zajmują o wiele liczniejsi Malajowie. Wytwarzili oni znaczącą kulturę, przyczem wpływy hinduskie zwłaszcza w religii i języku znaczący się bardzo silnie. Malajowie (mnożeniści językowo, najlepiej wśród wszystkich ludów pozoeuropejskich), dzielą się na liczne ludy o różnym stopniu rozwoju. Najniżej stoją ludy Batin (Matakowie) na Sumatrze i Dajakowie na Borneo, najwyżej Jawanie.

Na wyspach żyje również przeszło pół miliona Chinczyków, przeważnie kupców i rzemieślników po większych miastach.

Malajczycy — czarna rasa, upokorzona z Polinesyjczykami (polsk. str. 18). Skórę mają koloru miedzanej kawy, a kobiety często dość ciemnego odcienia, czarne proste włosy, brak brody i wąsów, umiarkowanie i łagły. Dłuski i opokałaj z natury, nieco lekkomyślni, okazują w porównaniu kierunkach niewiele umiarkowanie (malarstwo, poezja, muzyka). Obecnie posiadają inną słabość i ciępkę. Zajmują się częściej rolnictwem, częściej handlem i żeglarswem. Z masów dawnych pozostały jeszcze u niektórych plemion krawiec wygnany (obcięcie głowy wrzask, jako tróść).

Język dialekcyjny i mieszany (mieszanie masy czarna, orang — cyfrowe, orang — las). Religja przyjęła z Indji: Tranzitru, potem Budyzm. Następnie rozszerzył się chrześcijaństwo, Powszechność kulturowo niewątpliwie pozostała jeszcze w pogodzie (kult ciemności przyrody i kult przodków).

Wąsok archipelag Malajski oddawna był Europejczyków zwojem naturalnymi skarbnikami. Powstały tu kolonie Portugalczków, Hiszpanów, Holendrów i Anglików; choć posiadania tych kolonii była przyczyną wielu krwawych wojen pomiędzy potęgami kolonialnymi Europy. Hiszpanie stracili posiadanie od 16

widok wyspy Filipiny na rzecz Stanów Zjednoczonych Ameryki Północnej (1886).

Portugalczycy utrzymali się we wschodniej części wyspy Timor, (wschodnia połowa do Holendrów), Anglii władają północną częścią wyspy Borneo, największe zaś posiadłości kolonialne ma tu Holandia, wynoszą one $1\frac{1}{2}$ milj. km.² i ok. 50 milj. ludności. Półą korony holenderskiej jest wulkaniczna wyspa Jawa (131 tys. km.², 35 milj. ludzi, gęstość zaludnienia 260 ludzi na km.²).

Wspaniałe plantacje trzciny cukrowej, ryżu, kakaoty, tytoniu, kaszanki, kawy, kakao. Palma olejowa, kokosowa, drzewo chłnowe, palma archa, Kola, drugi tutej, przeprowadzone przez dżeleki Holendrów, którzy jednakże wyrzekają ludność miejscową, trzymają dżele ubogę.

Główne miasta: Surabaja, (200 tys. mk.) i Batavia (250 tys. mk.). Batavia w okolicy bagnistej ma klimat dla Europejczyków zabójczy. Uroczyska holenderscy chronią się w porze najgorętszej do polskiego podgórnego Bułtarszaru, gdzie znajduje się największy na świecie ogród botaniczny, będący zainteresowaniem wśród uczonych całego świata. Z Polaków pracowali tam profesorowie: Marjan Raciborski, Wład. Rothert, Michał Siedlecki (autor pięknego dzieła o Jawie i jej przyrodzie) i inni.

Wyspy Sundajskie przez ogromnych ilości płodów roślinnych (tzw. „Aswarów kolonialnych”) dostarczają także cyny (wyspa Bangka i Billiton, najlepsza cyna w handlu światowym), i węgiel (Sumatra, Borneo, Jawa).

Na wyspach Filipińskich największe miasto archipelagu Manila (250 tys. mk.); ogromne plantacje trzciny cukrowej i t. zw. „Kasugi Filipińskich” (włókna pewnego gatunku bananu), tytoniu i wyroby cygar „Manila” bardzo popularnych na wschodzie. Linje okrętowe do Hongkongu, Japonji i Stanów Zjednoczonych Ameryki Północnej.

Wykrośł mapę poszczególnych wysp archipelagu. — Porównaj obszar największych wysp archipelagu: Borneo (trzecia co do wielkości na świecie po Grenlandji i Nowej Gwinei) 745 tys. km.², Sumatra 473 tys. km.², Celebes 179 tys. km.², Jawa 131 tys. km.² z obszarem Niderlandów 54 tys. km.² i Polska.

INDIE PRZEDGANGESOWE.

Cesarstwo Indyjskie (Indian Empire) 4.552.806 km.² 328 mil. mk. (Prowin-
cje cesarstwa ind. przeszło 2.580.000 km.² 248 mil. mk., południe pod
protektorem wraz z Beludystanem, Assamem i Kaszmirem blisko 1.900.000
km.² 72 mil. mk.).

Indie Przedgangesowe są najważniejszą podzielną ko-
lonją Anglii, jedyną z najważniejszych obszarów gospodar-
czych Azji, jedną z najciekawszych kraiń świata.

Podziela je Birma i Beludystan, które politycznie z Indja-
mi są złączone, ale leżą już poza półwyspem i geograficznie do
niego nie należą, angielskie posiadłości w Indiach obejmują kraje
geograficznie wielce różne: 1) Kraje himalajskie (pa. Kasz-
mir, Nepał, Butan) górskie, 2) Nizinę rzeki Indus, której górna
część najważniejszą nazywa się Pendżabem (=kraj pięciu rzek),
3) Nizinę Gangesu, oddzieloną płaską wyżyną od dzierżawy Indu,
Hindostan, z najważniejszą bogatą i żyzną krainą na wschodzie
Bengalią i 4) wielką, dosyć wysoką (400 — 1000 m.) wyżyną
Dekanu, wypełniającą cały trójkąt wschodniego półwyspu indyjs-
kiego, otoczoną krawężnikami górami Gata i zakończoną
wyższymi grupami gór na pd. (Góry Nilgiri, Anaima, wysokości
różnych Tatr).

*Opisz podzielenie półwyspu Indyi Przedgangesowych! —
Jakie kraje leżą na tej samej szerokości geograficznej w Afry-
ce? — Wymień państwa Tare w pa-zachodniej części pół-
wyspu! — Dlaczego w Afryce na tej samej szerokości geogra-
ficznej są o tyle większe obszary pustynne? — W jakim kierunku
ciągną monsuny w tych stronach Azji? — Która część pół-
wyspu są najwilgotniejsze, które suchsze? — W jaki sposób
opadają stoki Himalajów w stronę Hindostanu? — Opisz owo-
ne nachylenie Dekanu północnego i południowego; wysięg
rzeki pływ. do morza Arabskiego i do zatoki Bengalskiej,
przeprowadź linję dzielnic wodnych na północnie, na południe
i na południe.*

Południowa łańcuch Himalajów (= łańcuch wiecznych śnie-
gów), tego najwyższego i najwyższego łańcucha gór na
świecie, o długości 2½ tys. km., a 200 km. przeciętnie szeroko-
ści, stanowi krainę przejściową od skutych wiecznymi śniegami
i lodami szczytów, dochodzących do 8882 m. (szczyt Ewe-

rest¹⁾, i leżącego na znacznej wysokości wyżynowego Tybetu, do górskich i dasznych zwrotnikowych nizin położonych nad Gangesem i jego dopływami.

Dolina głównego Indu oddziela Himalaje od łańcucha gór Transhimalaja i pasma Karakorum, może jeszcze bardziej dalekiego i niedostępnego od Himalajów, drugiego z rzędu co do wysokości szczytów w Indiach (szczyt Dapsang 2420 m.).

Położone łańcuchy spływają z obu tych łańcuchów, Indja ścieka na południowych zboczach Himalajów lewy nioś, a na północnych (dośko 4 tys. m.). (Dziungo?). Układ płaszczyzn roślinności w Himalajach jest bardzo ciekawy: u naszych stóp gór ciągnie się od strony Gangesu biotawia i lasy, nadzwyczaj niska krasa drzew, tak zwana *z a r a i*, dość blisko najbliższej ściany i malarz, ukłoniętych podłóg w tych stronach Karakorum. Do wysokości 2000 m. śluga pasca Indja typu podawstakowego (kamkaj, palmy, kary i tykwy innych egzotycznych form roślinnych). W paśmie od 2000 do 2100 m. żyją drzewa i krzewy wierzby zielone (masy, dęby, olchy, różnice do podawstakowatych i t. p.), od 2100 do 2200 m. masy kary zielone z drzew, wznoszących się na stromy (ganki dębowe, brzoza, wrochów) i kary drzew szpilkowych (świerki, jodły, cedry himalajskie i inne). U górnej granicy tej stery gleba lasu, a w jego wnętrzu pojawiają się waporale różnorodności (rododendrony), które wraz z wieloma roślinami wysokogórskimi śluga Indja wieloznacznie położonej w zachodnich Himalajach w wysokości około 4 tys. m.

Leżące u stóp Himalajów niośny rzek Bramaputry, Gangesu i Indu ciągną się od zalewanych przez obfite deszcze bagniastych dziungli na wschodzie aż do bezdeszczowych i pustynnych stóp na zachodzie nad dółnym Indem (pustynia Tarr), które leżą już poza zasięgiem monsunu, ślaczego wilgoć od Pół-zachodu. W ten sposób Pół-zachodnia ciepła półkula omijana przez monsun, stanowi przejście do bezdeszczowego płaskowyżu Iranu. Spotykamy tu **palmy daktylowe**, charakterystyczne dla bezwodnych pustyń, oraz wielbłąda.

Na południu od niośn łańcucha leży płaskowyż Dekan wznoszący się wyżej na zachodzie w górach Gata łańcuchujących znaczną część wilgoci monsunów pół-zachodnich. To też z gór tych płyną linie rzeki w kierunku nachylenia wytyny na wschodzie i pół-wschodzie.

¹⁾ Na szczyt tej najwyższej na świecie góry dotarł nikt wcześniej niż nie udało. Na wiosnę 1921 r. wyprawa duńska wyprawa angielskich turystów, którzy spodziewali się dojść na sam szczyt poprzez „skrajnie” dróg i lodu. W ciągu 1922 r. obawiali oni szczególnie „króla gór” i stwierdzili, że wejście odbyć się będzie mogło od strony pół-wschodniej. Druga i trzecia wyprawa w r. 1922 i 1923 nie odległa również celu.

Zachodnie zbocza gór zachodniego Gatuś otynkają ogromne opadły (ok. 7 m); to tak właśnie zachodnie wybrzeża (Mabomarak) są białą rozlanością, sam nad płaskowyżi Dekana, jako odganyłony od morza wyspacholodami (wysoko brzościwite wypływ na zachodzie mają rzędy Gatuś zachodniego) jest krajem na wielkich przestrzeniach sucha, tak, że uprawa roli wymaga sztucznego nawodnienia. Na stokach gór Gatuś zachodniego i wzdłuż rzek ciągną się bagna w czasie deszczu lasy. Nigdzie i niekiedy zachodnie wybrzeża (Karamandabie) przypomina sobie nadgrodzową.

Najbogatszą i najładniejszą część Indji jest dolina Gangu, wielka delta Bengalia i obszar delta rzek Gangu i Brahmaputry. Są to kraje zielone, ale niekiedy aridne. W domach Indji najważniejszym jest ryż. Pradki, na Dekanie — kraje zachodnie. Obfituje w czasie produkcji i dobrze zorganizowany jest także Ciel, kultura pod karpizacją. W. Brytanji.

Ludność Indji Pradgangwarech jest niezwykle różnorodna; składa się ona z pierwotnej rasy czarnej ludów Blonda i Dravida (przez 60 milionów), a na Cielonie Bengalców i wysuwającego Indu Wedha i przybyłych z Pn-zachodu (około 2 tys. lat przed Chr.) białych Aryjczyków Hindusów (około 250 mil.). Górskie kraje północne zamieszkuje ludność pochodzenia europejskiego. Ludność Indji rozpada się na mnóstwo plemion i narodów stojących na bardzo rozmaitym stopniu kultury mówiących różnymi językami. Najwięcej rozpowszechniony jest język „hindustani”. Różnice między poszczególnymi językami są zresztą większe niż między językami europejskimi (a jest tych języków w Indjach kilkadziesiąt). Przez tego ludność dzieli się na różne kasty, t. j. wstępy oddzielnie żyjące, którym łącząc się ze sobą nie wolno. Zupełnie oddzielnych kast, socjów, ludów i plemion jest przeszło 800. Nigdzie na ziemi na równie wielkim obszarze nie ma ludności tak rozmaitej pod względem cech fizycznych, języka, religji i kultury. Ułatwiło to i ułatwia obcym zdobywcom panowanie nad mieszkańcami całego obszaru Indji.

Około dwóch tysięcy lat przed Chrystusem wtargnęły rozpiekłe Indji Aryjczyków na półwysep Indjijski prowadzono przez przełaz Kaj-lorakle wzdłuż rzeki Kabele (prawy dopływ Indu), poruszając się w kierunku południowym ku pół-wschodowi. Ludy te nazywały siebie „Ario”. Była to rasa rytmiczna, silna i tężna, zamieszkała w krajach i krajach. Była ona na wysoki jak wówczas stopień rozwoju, jak świadczą pozostałości plemiennictwa które przechowały się do dziś dnia — kołki „Weda” i. Razem jako się rozumie, ludność była, rozwijała się, bogactwo, powstawały wspaniałe pozostałości architektury, kultura poezji i sztuki.

Władcy państwowych ludów i plemion t. zw. indyjskie („india“) skupia-
 3 i około siebie plemię i osiedle. Z Węgier czasu, po upływie wieków,
 arcybiskup indyjski stracił dawne namówienie do wsi i podległych.
 Ich kierunek i mała społeczna organizacja (kasty) wskazywała podległość różnym
 rządom. Napadł rządy indyjskie północnym Afganizmie, potem
 w 18 w. po Ch. wstąpił na półwysep Mongolskie i zdobył „państwo
 wielkiego Boga“ (taką była młoda Delhi). Później walczył o posła-
 dzenie Indji Portugalizmy, Holandizy, Francuzi i Anglik. Anglik naj-
 4 piej zmusił rządy tych bogactw krajów dla Europy, najzwyczajniej
 a nie się obłąkał, przeciwnie pobił i prawił w rękach rządu. Zro-
 5 zu zagospodarowała w Indjach „komisja wschodnio-indyjska“, przesła-
 6 ła rządy angielskie, potem (1858) rządy Indji na „państwo
 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16 17 18 19 20 21 22 23 24 25 26 27 28 29 30 31 32 33 34 35 36 37 38 39 40 41 42 43 44 45 46 47 48 49 50 51 52 53 54 55 56 57 58 59 60 61 62 63 64 65 66 67 68 69 70 71 72 73 74 75 76 77 78 79 80 81 82 83 84 85 86 87 88 89 90 91 92 93 94 95 96 97 98 99 100 101 102 103 104 105 106 107 108 109 110 111 112 113 114 115 116 117 118 119 120 121 122 123 124 125 126 127 128 129 130 131 132 133 134 135 136 137 138 139 140 141 142 143 144 145 146 147 148 149 150 151 152 153 154 155 156 157 158 159 160 161 162 163 164 165 166 167 168 169 170 171 172 173 174 175 176 177 178 179 180 181 182 183 184 185 186 187 188 189 190 191 192 193 194 195 196 197 198 199 200 201 202 203 204 205 206 207 208 209 210 211 212 213 214 215 216 217 218 219 220 221 222 223 224 225 226 227 228 229 230 231 232 233 234 235 236 237 238 239 240 241 242 243 244 245 246 247 248 249 250 251 252 253 254 255 256 257 258 259 260 261 262 263 264 265 266 267 268 269 270 271 272 273 274 275 276 277 278 279 280 281 282 283 284 285 286 287 288 289 290 291 292 293 294 295 296 297 298 299 300 301 302 303 304 305 306 307 308 309 310 311 312 313 314 315 316 317 318 319 320 321 322 323 324 325 326 327 328 329 330 331 332 333 334 335 336 337 338 339 340 341 342 343 344 345 346 347 348 349 350 351 352 353 354 355 356 357 358 359 360 361 362 363 364 365 366 367 368 369 370 371 372 373 374 375 376 377 378 379 380 381 382 383 384 385 386 387 388 389 390 391 392 393 394 395 396 397 398 399 400 401 402 403 404 405 406 407 408 409 410 411 412 413 414 415 416 417 418 419 420 421 422 423 424 425 426 427 428 429 430 431 432 433 434 435 436 437 438 439 440 441 442 443 444 445 446 447 448 449 450 451 452 453 454 455 456 457 458 459 460 461 462 463 464 465 466 467 468 469 470 471 472 473 474 475 476 477 478 479 480 481 482 483 484 485 486 487 488 489 490 491 492 493 494 495 496 497 498 499 500 501 502 503 504 505 506 507 508 509 510 511 512 513 514 515 516 517 518 519 520 521 522 523 524 525 526 527 528 529 530 531 532 533 534 535 536 537 538 539 540 541 542 543 544 545 546 547 548 549 550 551 552 553 554 555 556 557 558 559 560 561 562 563 564 565 566 567 568 569 570 571 572 573 574 575 576 577 578 579 580 581 582 583 584 585 586 587 588 589 590 591 592 593 594 595 596 597 598 599 600 601 602 603 604 605 606 607 608 609 610 611 612 613 614 615 616 617 618 619 620 621 622 623 624 625 626 627 628 629 630 631 632 633 634 635 636 637 638 639 640 641 642 643 644 645 646 647 648 649 650 651 652 653 654 655 656 657 658 659 660 661 662 663 664 665 666 667 668 669 670 671 672 673 674 675 676 677 678 679 680 681 682 683 684 685 686 687 688 689 690 691 692 693 694 695 696 697 698 699 700 701 702 703 704 705 706 707 708 709 710 711 712 713 714 715 716 717 718 719 720 721 722 723 724 725 726 727 728 729 730 731 732 733 734 735 736 737 738 739 740 741 742 743 744 745 746 747 748 749 750 751 752 753 754 755 756 757 758 759 760 761 762 763 764 765 766 767 768 769 770 771 772 773 774 775 776 777 778 779 780 781 782 783 784 785 786 787 788 789 790 791 792 793 794 795 796 797 798 799 800 801 802 803 804 805 806 807 808 809 810 811 812 813 814 815 816 817 818 819 820 821 822 823 824 825 826 827 828 829 830 831 832 833 834 835 836 837 838 839 840 841 842 843 844 845 846 847 848 849 850 851 852 853 854 855 856 857 858 859 860 861 862 863 864 865 866 867 868 869 870 871 872 873 874 875 876 877 878 879 880 881 882 883 884 885 886 887 888 889 890 891 892 893 894 895 896 897 898 899 900 901 902 903 904 905 906 907 908 909 910 911 912 913 914 915 916 917 918 919 920 921 922 923 924 925 926 927 928 929 930 931 932 933 934 935 936 937 938 939 940 941 942 943 944 945 946 947 948 949 950 951 952 953 954 955 956 957 958 959 960 961 962 963 964 965 966 967 968 969 970 971 972 973 974 975 976 977 978 979 980 981 982 983 984 985 986 987 988 989 990 991 992 993 994 995 996 997 998 999 1000 1001 1002 1003 1004 1005 1006 1007 1008 1009 1010 1011 1012 1013 1014 1015 1016 1017 1018 1019 1020 1021 1022 1023 1024 1025 1026 1027 1028 1029 1030 1031 1032 1033 1034 1035 1036 1037 1038 1039 1040 1041 1042 1043 1044 1045 1046 1047 1048 1049 1050 1051 1052 1053 1054 1055 1056 1057 1058 1059 1060 1061 1062 1063 1064 1065 1066 1067 1068 1069 1070 1071 1072 1073 1074 1075 1076 1077 1078 1079 1080 1081 1082 1083 1084 1085 1086 1087 1088 1089 1090 1091 1092 1093 1094 1095 1096 1097 1098 1099 1100 1101 1102 1103 1104 1105 1106 1107 1108 1109 1110 1111 1112 1113 1114 1115 1116 1117 1118 1119 1120 1121 1122 1123 1124 1125 1126 1127 1128 1129 1130 1131 1132 1133 1134 1135 1136 1137 1138 1139 1140 1141 1142 1143 1144 1145 1146 1147 1148 1149 1150 1151 1152 1153 1154 1155 1156 1157 1158 1159 1160 1161 1162 1163 1164 1165 1166 1167 1168 1169 1170 1171 1172 1173 1174 1175 1176 1177 1178 1179 1180 1181 1182 1183 1184 1185 1186 1187 1188 1189 1190 1191 1192 1193 1194 1195 1196 1197 1198 1199 1200 1201 1202 1203 1204 1205 1206 1207 1208 1209 1210 1211 1212 1213 1214 1215 1216 1217 1218 1219 1220 1221 1222 1223 1224 1225 1226 1227 1228 1229 1230 1231 1232 1233 1234 1235 1236 1237 1238 1239 1240 1241 1242 1243 1244 1245 1246 1247 1248 1249 1250 1251 1252 1253 1254 1255 1256 1257 1258 1259 1260 1261 1262 1263 1264 1265 1266 1267 1268 1269 1270 1271 1272 1273 1274 1275 1276 1277 1278 1279 1280 1281 1282 1283 1284 1285 1286 1287 1288 1289 1290 1291 1292 1293 1294 1295 1296 1297 1298 1299 1300 1301 1302 1303 1304 1305 1306 1307 1308 1309 1310 1311 1312 1313 1314 1315 1316 1317 1318 1319 1320 1321 1322 1323 1324 1325 1326 1327 1328 1329 1330 1331 1332 1333 1334 1335 1336 1337 1338 1339 1340 1341 1342 1343 1344 1345 1346 1347 1348 1349 1350 1351 1352 1353 1354 1355 1356 1357 1358 1359 1360 1361 1362 1363 1364 1365 1366 1367 1368 1369 1370 1371 1372 1373 1374 1375 1376 1377 1378 1379 1380 1381 1382 1383 1384 1385 1386 1387 1388 1389 1390 1391 1392 1393 1394 1395 1396 1397 1398 1399 1400 1401 1402 1403 1404 1405 1406 1407 1408 1409 1410 1411 1412 1413 1414 1415 1416 1417 1418 1419 1420 1421 1422 1423 1424 1425 1426 1427 1428 1429 1430 1431 1432 1433 1434 1435 1436 1437 1438 1439 1440 1441 1442 1443 1444 1445 1446 1447 1448 1449 1450 1451 1452 1453 1454 1455 1456 1457 1458 1459 1460 1461 1462 1463 1464 1465 1466 1467 1468 1469 1470 1471 1472 1473 1474 1475 1476 1477 1478 1479 1480 1481 1482 1483 1484 1485 1486 1487 1488 1489 1490 1491 1492 1493 1494 1495 1496 1497 1498 1499 1500 1501 1502 1503 1504 1505 1506 1507 1508 1509 1510 1511 1512 1513 1514 1515 1516 1517 1518 1519 1520 1521 1522 1523 1524 1525 1526 1527 1528 1529 1530 1531 1532 1533 1534 1535 1536 1537 1538 1539 1540 1541 1542 1543 1544 1545 1546 1547 1548 1549 1550 1551 1552 1553 1554 1555 1556 1557 1558 1559 1560 1561 1562 1563 1564 1565 1566 1567 1568 1569 1570 1571 1572 1573 1574 1575 1576 1577 1578 1579 1580 1581 1582 1583 1584 1585 1586 1587 1588 1589 1590 1591 1592 1593 1594 1595 1596 1597 1598 1599 1600 1601 1602 1603 1604 1605 1606 1607 1608 1609 1610 1611 1612 1613 1614 1615 1616 1617 1618 1619 1620 1621 1622 1623 1624 1625 1626 1627 1628 1629 1630 1631 1632 1633 1634 1635 1636 1637 1638 1639 1640 1641 1642 1643 1644 1645 1646 1647 1648 1649 1650 1651 1652 1653 1654 1655 1656 1657 1658 1659 1660 1661 1662 1663 1664 1665 1666 1667 1668 1669 1670 1671 1672 1673 1674 1675 1676 1677 1678 1679 1680 1681 1682 1683 1684 1685 1686 1687 1688 1689 1690 1691 1692 1693 1694 1695 1696 1697 1698 1699 1700 1701 1702 1703 1704 1705 1706 1707 1708 1709 1710 1711 1712 1713 1714 1715 1716 1717 1718 1719 1720 1721 1722 1723 1724 1725 1726 1727 1728 1729 1730 1731 1732 1733 1734 1735 1736 1737 1738 1739 1740 1741 1742 1743 1744 1745 1746 1747 1748 1749 1750 1751 1752 1753 1754 1755 1756 1757 1758 1759 1760 1761 1762 1763 1764 1765 1766 1767 1768 1769 1770 1771 1772 1773 1774 1775 1776 1777 1778 1779 1780 1781 1782 1783 1784 1785 1786 1787 1788 1789 1790 1791 1792 1793 1794 1795 1796 1797 1798 1799 1800 1801 1802 1803 1804 1805 1806 1807 1808 1809 1810 1811 1812 1813 1814 1815 1816 1817 1818 1819 1820 1821 1822 1823 1824 1825 1826 1827 1828 1829 1830 1831 1832 1833 1834 1835 1836 1837 1838 1839 1840 1841 1842 1843 1844 1845 1846 1847 1848 1849 1850 1851 1852 1853 1854 1855 1856 1857 1858 1859 1860 1861 1862 1863 1864 1865 1866 1867 1868 1869 1870 1871 1872 1873 1874 1875 1876 1877 1878 1879 1880 1881 1882 1883 1884 1885 1886 1887 1888 1889 1890 1891 1892 1893 1894 1895 1896 1897 1898 1899 1900 1901 1902 1903 1904 1905 1906 1907 1908 1909 1910 1911 1912 1913 1914 1915 1916 1917 1918 1919 1920 1921 1922 1923 1924 1925 1926 1927 1928 1929 1930 1931 1932 1933 1934 1935 1936 1937 1938 1939 1940 1941 1942 1943 1944 1945 1946 1947 1948 1949 1950 1951 1952 1953 1954 1955 1956 1957 1958 1959 1960 1961 1962 1963 1964 1965 1966 1967 1968 1969 1970 1971 1972 1973 1974 1975 1976 1977 1978 1979 1980 1981 1982 1983 1984 1985 1986 1987 1988 1989 1990 1991 1992 1993 1994 1995 1996 1997 1998 1999 2000 2001 2002 2003 2004 2005 2006 2007 2008 2009 2010 2011 2012 2013 2014 2015 2016 2017 2018 2019 2020 2021 2022 2023 2024 2025 2026 2027 2028 2029 2030 2031 2032 2033 2034 2035 2036 2037 2038 2039 2040 2041 2042 2043 2044 2045 2046 2047 2048 2049 2050 2051 2052 2053 2054 2055 2056 2057 2058 2059 2060 2061 2062 2063 2064 2065 2066 2067 2068 2069 2070 2071 2072 2073 2074 2075 2076 2077 2078 2079 2080 2081 2082 2083 2084 2085 2086 2087 2088 2089 2090 2091 2092 2093 2094 2095 2096 2097 2098 2099 2100 2101 2102 2103 2104 2105 2106 2107 2108 2109 2110 2111 2112 2113 2114 2115 2116 2117 2118 2119 2120 2121 2122 2123 2124 2125 2126 2127 2128 2129 2130 2131 2132 2133 2134 2135 2136 2137 2138 2139 2140 2141 2142 2143 2144 2145 2146 2147 2148 2149 2150 2151 2152 2153 2154 2155 2156 2157 2158 2159 2160 2161 2162 2163 2164 2165 2166 2167 2168 2169 2170 2171 2172 2173 2174 2175 2176 2177 2178 2179 2180 2181 2182 2183 2184 2185 2186 2187 2188 2189 2190 2191 2192 2193 2194 2195 2196 2197 2198 2199 2200 2201 2202 2203 2204 2205 2206 2207 2208 2209 2210 2211 2212 2213 2214 2215 2216 2217 2218 2219 2220 2221 2222 2223 2224 2225 2226 2227 2228 2229 2230 2231 2232 2233 2234 2235 2236 2237 2238 2239 2240 2241 2242 2243 2244 2245 2246 2247 2248 2249 2250 2251 2252 2253 2254 2255 2256 2257 2258 2259 2260 2261 2262 2263 2264 2265 2266 2267 2268 2269 2270 2271 2272 2273 2274 2275 2276 2277 2278 2279 2280 2281 2282 2283 2284 2285 2286 2287 2288 2289 2290 2291 2292 2293 2294 2295 2296 2297 2298 2299 2300 2301 2302 2303 2304 2305 2306 2307 2308 2309 2310 2311 2312 2313 2314 2315 2316 2317 2318 2319 2320 2321 2322 2323 2324 2325 2326 2327 2328 2329 2330 2331 2332 2333 2334 2335 2336 2337 2338 2339 2340 2341 2342 2343 2344 2345 2346 2347 2348 2349 2350 2351 2352 2353 2354 2355 2356 2357 2358 2359 2360 2361 2362 2363 2364 2365 2366 2367 2368 2369 2370 2371 2372 2373 2374 2375 2376 2377 2378 2379 2380 2381 2382 2383 2384 2385 2386 2387 2388 2389 2390 2391 2392 2393 2394 2395 2396 2397 2398 2399 2400 2401 2402 2403 2404 2405 2406 2407 2408 2409 2410 2411 2412 2413 2414 2415 2416 2417 2418 2419 2420 2421 2422 2423 2424 2425 2426 2427 2428 2429 2430 2431 2432 2433 2434 2435 2436 2437 2438 2439 2440 2441 2442 2443 2444 2445 2446 2447 2448 2449 2450 2451 2452 2453 2454 2455 2456 2457 2458 2459 2460 2461 2462 2463 2464 2465 2466 2467 2468 2469 2470 2471 2472 2473 2474 2475 2476 2477 2478 2479 2480 2481 2482 2483 2484 2485 2486 2487 2488 2489 2490 2491 2492 2493 2494 2495 2496 2497 2498 2499 2500 2501 2502 2503 2504 2505 2506 2507 2508 2509 2510 2511 2512 2513 2514 2515 2516 2517 2518 2519 2520 2521 2522 2523 2524 2525 2526 2527 2528 2529 2530 2531 2532 2533 2534 2535 2536 2537 2538 2539 2540 2541 2542 2543 2544 2545 2546 2547 2548 2549 2550 2551 2552 2553 2554 2555 2556 2557 2558 2559 2560 2561 2562 2563 2564 2565 2566 2567 2568 2569 2570 2571 2572 2573 2574 2575 2576 2577 2578 2579 2580 2581 2582 2583 2584 2585 2586 2587 2588 2589 2590 2591 2592 2593 2594 2595 2596 2597 2598 2599 2600 2601 2602 2603 2604 2605 2606 2607 2608 2609 2610 2611 2612 2613 2614 2615 2616 2617 261

tył on i nauczał w w. 6 przed Chr.), który dziś w Indiach niewiele słusunkowo wyróżnił. Zapomnieli ona natomiast na ob-
 brzydliwych obszarach Azji środkowej i wschodniej. Znaczną ilość
 hinduści szczególnie na pa-machodnie wyznaje mahometanizm.
 Chrześcijaństwo jest niewiele, u wielu niby stojących plemion poma-
 ją wierzenia pogańskie.

Braminizm uznaje trzech głównych bogów: stwórcę świata — Bra-
 mę (Brahmę), dobrego boga, który światem się opiekuje — Wisnę, i złe-
 go który go niszczy — Śiwę. Rozkolepsany wspaniałymi przejawami od
 przepady (złotywie deszcz, potężne wichry, polary tar słowny i t. d.),
 uwaga ludu przedstawia sobie swych bogów znacznie potężniejsi i wpa-
 niałej, niż młodziwec smutnych, jednolitych i potężnych tande poma-
 ny — szamanista. Wytworzy braminizm dzieli się na kasty, naczynje
 od najczystszych kast braminów (czyli kapłanów) i wojowników aż do
 najniższych („paria”), których sam widok jest nieczysty i którym nie wol-
 no nawet skłinać się do braminów białej, jak do sta braminów. Młodziwec
 naczynje kastami są wspaniałe.

Posiadłości angielskie bezpośrednie, razem z państwami
 i państewkami, poornie niezależnymi, obejmują w Indiach
 wraz z Birma, Białostanem i Cejlonem obszar niemal tak
 wielki jak połowa Europy. Jest to organizacja kolonialna naj-
 potężniejsza, jaką kiedykolwiek Europejcy zdołali wytwor-
 zyć. W całej historii powszechnej nie znamy podobnego faktu:
 setki milionów podległych słuchają rozkazów kraju i narodu,
 tykoroźnie mniejszego a oddalonego o setki mil i przegrodzone-
 go murem i oceanami od aliczej kolonii.

Anglików w Indiach tyle około 180 tysięcy. Są to przeważnie ofi-
 cery, urzędnicy i kapcy. Jako przedstawiciele cesarza Indji występują
 wielokroć Indji radzący państwu przy pomocy gubernatorów i naczel-
 ników prowincji.

Pierwszym radcą posiadłości jest radca bezpośredni przy angli-
 ckich urzędnikach, inne zaś tworzą male państewka (np. Hajderabad,
 Kasmir i t. d.), radzone przez miejscowych radców i maharadżów
 pod kontrolą angielskiego rezydenta przy dworze każdego radcy i pod-
 legają władzy wielokroć, do którego zgłaszał się cesarz na król, czyli t. zw.
 „darbar”, przy wstąpieniu nowego króla na tron angielski; król odpyta-
 ny z radcywładnym przysięgą, w rezydencji wielokroć w Delhi. Na
 zbiorach Hindujów lata najdalej od Anglii nowie państewka Nepal
 i waluty „pod opieką” Anglii król Bhutan.

Indje to kraj wybitnie rolny. Wspaniałe niziny są dosko-
 niałym terenem do uprawy ryżu, którego też tyle się tu rodzi,
 że, oprócz ogromnego zużycia na miejscu, stanowi główny przeb-

niósł wywóz. W miejscach suchszych uprawa pszenicy (w latach urodzaju wywożonej do Europy w znacznych ilościach) i prosa, któremu się karmi miejscowa ludność, maku opiumowego (na wywóz do Chin); dalej trzciny cukrowej i palmy kokosowej (wyrob kopy). Pod względem produkcji bawełny stała Indie na drugiem miejscu po Stanach Zjednoczonych. Wywóz do Anglii, części przetwarzana na miejscu. Bawełna ta i wywożona jest juta. Włókna tej rośliny służą jako materiał do pakowania towarów, wyrobu pospolitych mat, kotar, a zwłaszcza worków. Bengalia jest głównym ośrodkiem produkcji juty na ziemi. Fabryk przędzy juty (Kalkuta) i bawełny (Bomhaj) jest w Indiach kilkaset. Świetnie udaje się produkcja herbaty, które wywóz z roku na rok się powiększa, pobijając ilościowy wywóz z Chin i Japonii. Uprawiają również kawę i inne t. zw. rośliny kaskajalne (pieprz, goździki, cytamony i t. d.), a nadto dużo roślin dyniowatych, zwłaszcza ogórków i melonów. Charakterystyczne dla Indji są bambusowe murale (słodziona „krośna zwierząt“, tygrys bengalskiego). Na stojących wodach kwitnie piękny kwiat kokosa, popularny i ukochany, święty kwiat Indji (Symbol Buddy), służący jako motyw architektoniczny.

Bambus jest rośliną z rolniczy traw, woszczonnie zieloną. Młode pędy niektórych gatunków bambusa są spożywane jak spargi, a indyjsi używają włókna, z których plecą maty, kocy, lany okrętowe i t. d. Bambus, którego odłamek i gałązki jest materiałem, dochodzi do znacznej wysokości (30 m.) i służy jako użyteczny materiał budowlany; na elastycznych drągach z bambusa robią ławy.

Ponieważ uprawiają głąb, zbierają się głąb igły monony „awiah“ i w łódź spuszczają na małe deszczaki, od których głąb wzięły trójce łodzi, wstawiają na suchasnej wydziele Dekana. Zapobiegają temu, mają budują zbiorniki wody i popiera pracę nad powiększeniem nawadnianych pól.

Dzień hodują garbatego zebu, indyjskiego krowu oraz świnie. Młode i szlachetne to zwierzę służy do prowadzenia ludzi w palankinie na grabież, oraz do cięższych robót. Wozy wiozy w powóz i podmierną wędrowną duszę ludzką, która może się wnieść także w różne zwierzęta, zmięł wydoskonali się i wytworzył z węgów ciemnych, bycia na raz nie chowają i nie bój. Chów zwierząt kwitnie w pn. górskich krainach (Kaszmir, sławne „stanie kaszmirskie“).

Przemysł rozwija się coraz lepiej i zaczyna być niebezpiecznym rywalem angielskiego (induski robotnik). Najważniejsze

na fabryki przerobu bawełny, juty, jedwabiu, papieru i telaru. Niemniej Indje są dotychczas rynkiem zbytu dla fabryk angielskich bawełnianych i telarnych.

Mineralne bogactwa nie są wielkie: najważniejszem jest węgiel kamienny, mangan i rudy mineralne. Dawniej słynęły Indje ze swoich drogich kamieni (grzyśłowiowe skarby Gol-kondy).

Anglicy dbają o podniesienie dobrobytu i cywilizacji w kraju: budują dobre drogi bito i telarne, tak że Ród Koloi wynosi obecnie 60 tys. km. (Indje mają dzięki temu najgęstszy ród kolejowy na świecie Azji; zakładają dla miejscowej ludności szkoły elementarne i nawet wyższe (w Kalkucie i Bombaju uniwersytety). Jednakże ludność obciążona jest wysokiem podatkami i postimo urodzajności kraju i bogactw naturalnych, cierpi biedą. Stąd pochodzi emigracja na zarobki biednych hinduskich robotników czyli „kuł”.

Znajdź na mapie Kalkutę (1300 tys. mk.), dawną rezydencję wice-króla, położoną w dolinie Gangesu, największe miasto Indyj. Wobec równinowego klimatu podczas wielkich upałów angielska ludność przenosi się do różnych letnisk na szczytach Himalajów. Port handlowy, drugi co do wielkości na półwyspie (pierwsze miejsce zajmuje Bombaj). Duży ruch wywozowy do Chin.

Znajdź Bombaj (Bombay, 1200 tys. mk.) na wysepce przy zachodnim Malabarckim wybrzeżu, najlepszy port handlowy — najkrótszą odległość od Europy ¹⁾. Handel z Europą. O 80 km. od ujścia Indu leży Karacz (300 tys. mk.).

Na wschodnim (Koromandelskiem) wybrzeżu znajdź port Madras (przez 1/2 milj. mk.). Wszystkie trzy są połączone ze sobą siecią kolejową. Są to główne porty Indyj.

Nad Gangesem, w miejscu gdzie wpada doń prawy dopływ Dżamna, znajdź miasto Allahabad (170 tys. mk.). Wiodny węzeł kolejowy. Na wschód od niego, nad Gangesem, święte miasto Indusów Benares (200 tys. mk.).

Każdy Indus chce raz w życiu przegnać ujęcie to święte miasto i wykąpać się w świętej wodzie Gangesu, wyzyskującej wszystkie grzeszki. W dolinie malowniczo wśród lasów rzeki z pięknymi, ciemnymi ścianami i wielkimi świątyniami (w mieście jest wiele świątyni poświęconych bogu Szani

¹⁾ Z Bombaj w Italję do Bombaju 14 dni.

I stało się do polania zmarłych. Na dachach domów gruszą słońce, kłosa podługie nagle, po ciemnych ścieżkach miasta wiodących krąg „świętej krowy”, karawana trasa i przetrzymuje w kwiatach przez pokonanych patyków.

Na północach leży silna twierdza ang. Puszawar, brytyjska wstęga do Indji od strony Afganistanu i wyspa Kajber oraz stolica Pendżabu Leher (Lahore), Delhi (200 tys. mk.), dwór stołowy Wielkiego Mogoła, a obecnie rezydencja wielkiego angielskiego na położeniu centralne pomiędzy dwoma najważniejszymi krajami: północnym Pendżabem a Hindustanem, na wyznacznym obszarze oddzielającym.

W przeszłości i tradycji Indusów, reżymu mahometan, cesarstwa Wielkiego Mogoła uważano się za cesarstwo bogactwa i potęgi państwa Zjednoczonych Indji. Dlatego Anglii, chcąc swoje panowanie nawiązać do tradycji dawnych władców całych Indji, Delhi uczynili obecnie stolicą. W mieście są wspaniałe ruiny architektury z czasów wielkości dawnego państwa.

Na Dekanie duży miasto **Hajderabad** ($\frac{1}{2}$ milj. mk.); stolica maharadży Hajderabadu. W pobliżu przewoźna Golkonda, słynna ze wspaniałych skarbów (w pobliżu miasta są kopalnie diamentów, w samym mieście były dawniej szlifiernie drogich kamieni, stąd „skarby Golkondy”).

Zatoka Muzar i płytki cieśnina Fark, w których połowią perły, oddzielają od lądu bogaty Cejlon, tę perłę kolonij angielskich. Słynne są tutaj plantacje herbaty, palmy kokosowej (kilkadziesiąt milionów drzew), kauruku i cytrynowa. Kolombo, stacja parowozów na drodze do Azji wschodniej i do Australji.

Zaludniony przez czerwono-brązowych Szagaleń i młotki ciemnozielonej ludości Wodki, pęknięcia, bajeczne przepływy i rozświetlenie widoków Cejlonu przewyższa nawet sroczę Indji. Słynne miejsce podgryzek — góra Adama (2240 m.). Zapiętnienie w skałę tej góry rzeźbą Buddyści tutaj jako odcisk stopy Buddy, Bramhiny — jako odcisk nogi Bliwa, a mahometanie — jako ślad stopy Adama, który stąd po raz ostatni się oglądał.

Przemysł i wydobycie z Indji i o literaturze hinduskiej! — Wydobycie znaczących granitów hinduskiej Himalajów i porcelany Tybetu i Indji? — Wydobycie najważniejszych produktów Indji kolonialnych i azjatyckich! — Które z tych produktów sprzedaje się z nas w handlach „towarów kolonialnych”? — Co to są t. zw. „krowy”? — Dlaczego Indji są najważniejszym kolonią Wielkiej Brytanji? — Co słyszeć i słyszeć Anglików stać z Indji?

AZJA POLUDNIOWO-ZACHODNIA.

Jakie jest ukształtowanie powierzchni Azji poł.-zachodniej? — Z mapki kontynentu i opadów powieś, jakie panuje w niej klimat? — Z mapki ros i mapki religij powieś, jakie tu żyją rosy i jakie panują religie? — Wytnij pastylkę Afryki poł., Azji poł.-zachodniej i Azji środkowej? — Czem wyróżniają się i różnią pawa pastylki w tych częściach świata?

Azja południowo-zachodnia stanowi przejście pomiędzy Azją środkową a Saharą tak pod względem ukształtowania powierzchni, jak i klimatu, gleby, flory i fauny, oraz zaludnienia.

Wszystkie kraje Azji poł.-zachodniej — to **płaskowyzę**, otoczona górami, z klimatem przechodzącym od suchego i ciepłego na wytyśnię Iranu do suchego i gorącego w południowej do Sahary Arabii. Zewnętrzne strome góry posiadają od strony morza deszcze wzniesieniowe, wewnątrz zaś kraje są pozbawione deszczów (por. mapkę opadów na str. 80), i mają tylko niewielkie, przeważnie wewnętrzne, rzeki.

W półdnie gór rzeki te są obfite w wodę i napowiadają kanałów i sztucznego nawodnienia, można potrzebnywał nawet budzą roślinność, toteż kraje te kiedyś niegdyś były ludno i dzięki wspomnianemu urządzeniu nawadniania pól. W starożytności były to kraje o wysokiej cywilizacji: Asyria, Chaldaea i Persja. Ponieważ kanały i sztuczne nawodnienie mogły być stracone tylko w czasach pokoju, przy wytyśnieniu obywateli pracy rolniczych kulturalnie narodził, więc najazdy ludów barbarzyńskich i liczne wojny niszczyły dawną cywilizację, i doprowadziły do upadku kwitnące niegdyś kraje; następne płaskowyzę rolny wspomnianych dawnych rólak wykazy, na nielona dolina przeszła, i dziś na tych ogromnych obszarach żyje jedynie niewielka, ciepłowa ludność wiejska, a przeważnie bezowolna ludność.

PŁASKOWYZĘ IRANU.

Znajdź na mapie płaskowyzę Iranu! Wyznakaj wytyśnię Pami, góry Hindukusz, góry Afganistanu i góry Selmendzie! Góry Hindukusz (najwyższy szczyt Tiristanie 7760 m.) i ich przedłużone, coraz niższe aż do morza Kaspijskiego dochodzące, łańcuchy, oddzielają wytyśnię Irańskie od krajów Turkiestanu i Turanu. Wysokie pasmo Elburus (Darmawnd 5670) stoi jak wysoki północny mur graniczny od południa morza Kaspijskiego, leżącego w depresji, na 26 m. głębokości; na zachodzie zaś strome łańcuchy gór Zagros i gór Luristanu opadają ku nizinie Mesopotamii.

Góry odgraniczają Iran od wschodu, po i zachodu są wysokie i niedostępne, przebiegają nie wiele: na pół Tarakijski przebiega dolinami rzek Heri-rud lub Margabek; przebiegającym i rozpościera Raza Kedi z Morwa do Herat; do Indji prowadzi wąski, niedostępny wyłom rzeki Kabul i morze od niego przebiega Kajbarskie.

Wielką część wykrasy Iranu jest stepem lub piaszczystą pustynią, urozmaiconą górami niegdzie tafią słonego, częstokroć prawie wyschlągo jeziora. Trochę więcej deszczów pada tylko w górach na pół-zachodzie lub na pół-wschodzie, skąd też spływają potoki, gńące w piaszczach wnętrza, lub tworzące benedygłowne, a więc przeważnie słone jeziora, jak np. rzeka Hiłmend, tworząca błotniste jezioro **Hamun**.

Pod względem politycznym zachodnią część piaszczystu zajmuje potężne niegdyś i kwitnące państwo Persja, znajdujące się obecnie w stanie upadku i gospodarczo, a częściowo i politycznie oddzielne od Anglii, na pół-wschodzie leży niedostępna kraina Afganistanu, pół-wschód zajmuje **Beludystan**, należący do cesarstwa Indyjskiego.

PERSJA.

1,6 milj. km.², 9 milj. ludności, około sam gęstość zaludnienia?

Nieznaczna ludność — Persowie — należący do rasy bladej, na pół-wschodzie ulegli częściowemu zmieszaniu z rasą mongolską (Tudżikowie).

Persowie prowadzą życie przeważnie osiadłe, zajmując się, prócz warunków gleby i klimatu na to pozwalają, rolnictwem i ogrodnictwem. Najurodzajniejszą częścią kraju, mającą więcej opadów lub korzystającą ze sztucznego nawadniania, to pobraża rzecza Kaspjskiego lub osy u stóp zachodnich gór.

Kwitnie tam uprawa ryżu, pszenicy, kaszki, palmu daktylowej, opium, drzew owocowych oraz hodowia wielbłądów, owiec, koni i chów jedwabników. Pola persji w zatoce Parakiej. W pół-zachodniej części kraju znajdują się wielkie kopalnie ropy naftowej. Produkcja naftowa w Persji zajmuje obecnie jedno z pierwszych miejsc w produkcji światowej (po Stanach Zjedn., Meksyku, Rosji i Wenezueli).

Przemysł domowy i rzemieślni są od dawna dobrze rozwinięte; słynne perskie dywany szale, wyroby ze skóry i t. d. Ludność ma niemałe zdolności do handlu i wielu Persów wydruje z towarami do krajów sąsiednich. Rozwojowi handlu stoi na

przeszkadzie zupełny brak środków komunikacyjnych, bo nie ma w kraju ani dróg wodnych, ani bitych, ani żelaznych. Przewóz towarów odbywa się na wielbłądach (handel karawanowy).

Perсія była niegdyś potęgą wschodu, zajmującą w 6-ym wieku przed Chr. całą wyżynę Iraku, Azję Mniejszą, Mesopotamję i Egipt; zwłastą w niej wspaniałe miasta — Susa, Persepolis, Ekbatana i t. d. Państwo to zwyciężył podbój Cyrusa i wojsy Dariusza z Grecją.

Obecnie Perсія znajduje się w upadku: brakuje środków utrzymania poddańców; niedużo jest pracy ziemskiej, czyli królów, samowładztwa (pozwala kształcenia medycyna, t. j. parlamentu), i obywateli; praca umysłowa. Po świetnej dawniej przeszłości pozostały tylko ruiny miast i zabytki architektury oraz poezja, stanowiąca najwspanialszy pokarm duchowy i przedmiot namiętności. Północniemi częściami Perсії władają „sufery wpływu” Anglii.

Religią panującą jest mahometanizm. Mahometanizm Perśów, jest jednak „nieprawowierczy”. Nie uznają oni Szary czyli tradycji, tylko jedynie Koran, i nie odbywają pielgrzymek do Mekki. Mahometanie „Sunici” (Turcy, Afganiecy i inni) nazywają Perśów „szajtanami”.

Miast w Perсії niewiele: dawne wielkie stolica leży w ruinach, nowych niema kto badać. Bieżącą stolicą jest stolica Teheran (300 tys. mk.) w dolinie, a stóp gór Elburs i Dżużend. Znajdź Isfahan (80 tys. mk.) i Sziraz (50 tys. mk.), słynące z słynnego poleśnictwa w dolinach o zdrowym klimacie, obfitujących w owoce i kwiaty (wyrób oleju roślinnego); nadto na pn.-wschodzie Hamed (70 tys. mk.) ważne miasto dla handlu z Turkestanem i Bucharą, a na pn.-zachodzie Tebris (200 tys. mk.) na starożytnym szlaku karawanowym z Teheranu w stronę morza Czarnego.

Poleśnictwo dalej ku pn.-zachodowi Armenia jest krajem rozległych wyżyn, wśród których wznoszą się niske i wysokie łańcuchy i góry górskie (Ararat 5000 m.). W kotlinach otoczonych górami leżą bezodpływowe jeziora (Urmia, Wan). Węzłem wyżyn jest sucha, w górach natomiast są obfite opady (śródlądowe obszary Eufratu i Tygrysu). Wyżynowe pastwiska obszary na północiu (Kurdystan, „Stan” po persku — kraj) mają mahometanicy Kurdowie koczownicy, prześiadający w padami i rezydentami chrześcijańskich Armeniacyków (Ormian) pastwicy i rolników, zamieszkujących niżej położone i lepiej nawodnione okolice kraju. Armenia, położona między Perśią, Turcją i Rosją nigdy po wojnie światowej uzyskała niepodległości.

Jednakże tylko część kraju należy obecnie jako państwo państewko (stodca Ertwan) do związku zakaukaskich republik, będących częścią Sowieckiej Rosji.

AFGANISTAN.

Ok. 640 tys. km², 6½ milj. mk., oblicz gęstość zaludnienia!

Niedostępna ta górska kraina leży w górach Hindukusz i na wytyńce wschodniego, pustynnego Iranu. Ludność rzadka, wojownicza, po miastach osiadła, zajmuje się rzemiosłem i pasterstwem. Rzemiosło i handel w rękę osiadłych po miastach Tadžików.

Do granic Afganistanu dochodzą koleje od strony angielskiej (Indus-Paszawar na granicy Indji) i od strony rosyjskiej (z Mawra), wewnątrz jednak kraju leżącej jedynie górskie ścieżki, tak że Afganistan pracując w ten sposób na krótko połączony pomiędzy Europą a Indjami. (Lądą Orenburg — Taszkent albo koleją transkaspjską do Mawra i do granicy Afganistanu). Z obawy przed zabójczymi politycznymi szkodami, Anglii i Rosji, Afganiecy utrudniają dostęp do swej krainy Europejczykom.

Znajdź miasta: Herat, położony w symskiej dolinie rzeki Herat, na drodze do Mawra, i Kandahar, leżący na południe.

Kraj rządzony przez niezależnego króla (emira), mającego rezydencję w stołecznym mieście Kabulu (150 tys. mk.) nad rzeką tegoż nazwiska, dopływem Indu, w wysokiej górskiej dolinie.

MEZOPOTAMIA czyli MIĘDZYRZECZE.

Obszar 370 tys. km², 2,8 milj. mk., oblicz gęstość zaludnienia!

Znajdź wypływające z gór Armenji dwie rzeki: wartki Tygrys i leniwy Eufkrat! Tworzą one pomiędzy swemi korytami obszarowo Międzyrzecze z grecka zwane Mezopotamją, i łączą się w dolnym biegu w jedno szerokie koryto Sant-el-araba.

Kraina ta posiada podobne warunki, jak Egipt, mianowicie gorący klimat przy bardzo małej ilości opadów i rzeki, nawadniające niziny podczas tajania śniegów w górach. Podobnie też, jak w Egipcie (por. wyżej), powstały tu 4 tys. lat przed Chrystusem ogniska prastarej cywilizacji Chaldei i Asyryj.

O wielkości i znaczeniu tych państw dowiadujemy się z rabin smut, palmów, świątyń, obokowanych z ogień, na których płonęły t. zw. kłowne były kreślone opisy wielkości państwa, wyprawy wojenne królów i t. d.

Wyparła stłema Chaldei, około miliona mieszkańców Syrii, Babilonu, przy dobiegu biegu Eufratu i stałem Asyrii, Niniwa, leżą od tysięcy lat w gruzach, żelazeczne = minionej potęgę i wielkość kraju. Cała zaś niedługo uprzedem, dzięki sztuczemu nawodnieniu, Mezopotamja ledwie mała wykryła katedrę koczowniczą arabskiego pochodzenia.

Mezopotamja należała do Turcji. Obecnie oklaną została pod protektorem Anglii (t. zw. „Królestwo Iraku”).

Budowana obecnie z Konstantynopola do Bagdadu (150 tys. mk.), kolej ożywi te obumierające kraje. Bagdad za czasów kalifów arabskich był wielkiem miastem handlowem, pełnem bogactw i blasku (Harun-al-Raszyd w wieku 8. — Opowieści „Tysiąca i jednej nocy”). Kolej bagdadzka umożliwi wywiezienie, która w dolnej Mezopotamji upalnej a bagnistej ma doskonałe warunki uprawy, Anglii projektują zagospodarowanie Mezopotamji na wóz Egiptu. Narazie wywiez z Mezopotamji jest bardzo niewielki (wełna, daktyle, nieco zboża), obficie w ropę naftową, której nie są dotąd wyzyskane. Toczy się o nią spór między Anglią a Turcją. Przez Bagdad ważniejszymi miastami są: Mossul i Basra ważny port dla handlu morskiego ze Wschodem.

A R A B I A.

2½ milj. km.², przeszło 2 milj. mł., obłok gęstość zaludnienia!

Jakże marza i zafoki otaczają Arabiję? — Jakże jest ukształtowanie powierzchni półwyspu? — Dlaczego półwysp jest mało dostępny pomimo bardzo długiej linii wybrzeży, dlaczego trudna jest dostać się do jego wnętrza? — Jaki jest klimat? — Półwysp jest najsuchszą krainą Azji. Dlaczego? — Gdzie pozostawia już wielkie obszary suche, z kępami rzecznymi bez wody, z kamienistymi lub piaszczystymi pustyniami i pogrążeni wpię? — Do których części półwyspu dochodzą podziemne monsuny? — Największą na ziemi półwysp arabski stanowi przelisk od pół-zachodniej Azji do poł. Afryki. — Którą z tych brzois więcej przypominia? — W czym widzieć podobieństwo?

Znaczna wysokość wykony, wypełniające cały półwysp półgęstość natężenie upałów, a zupełny brak stałe płynących rzek utrudnia pracę nad sztucznym nawadnianiem trzęsawiskich obszarów. Mieszkańcy nauczyli się jednak odławia gromadzić wodę na zapas w cysternach i chronić ją przed wyschnięciem

(Sumer). Rzeki okresową i źródła umożliwiają pracę na roli na wytworach zachodnich i na okazach wybitny średkowej (kra-
iny Sumer, Nadd). Pastwiska i upadła Arabja, będąca wy-
bitnym, ale szerokim pomostem między Azją a Afryką, po-
mógł krajami o starożytnej i wielkiej cywilizacji (Egipt —
Chadka — Persja) przeważnie **działa** dwa te światy, najmniej je
być. Tam większe znaczenie zyskała dla pochodni nabywców
i kultury wojaka, które jednak do przeszłości, łamiącowa
Syria. Różnorodnie pastwiska uchroniły Arabję od zajątków, za-
trzymując nawet pochodni zdobywczy Rzymian.

Ludność dzisiejsza, Arabowie, beduin, gęściej skupieni
tylko wśród wybrzeży zachodnich, zresztą rozproszeni po o-
kazach, dzielą się na małe twory wrogich sobie i wojujących ze sobą
plemion. Wnętrze Arabji zajmują niezakończona podstawa, z któ-
rych najważniejszą jest państwo Wahabidów (stolica Er-
Riad). Wahabidzi nie uznają przesadnej czci proroka Mahometa,
która szkodzi cioci Alaha i podobnie jak szyle tworzą odrębne
wymiarze mahometanizmu. Reszta Arabji otrzymała po wojnie
światowej niezakończona (zuznisko panowanie Turcji). Najważ-
niejszą z arabskich państw jest Królestwo Hedżasa. Na pół-
wyschodzie leży sułtanat Oman (ze stolicą Maskat). Jednakże
tak to, jak i inne sułtanaty i państwa arabskie (Asir, Jemen,
Nadżd i t. d.) faktycznie są pod protektorem W. Brytanji.

Arabowie, naród rasz blaski, grupy semickiej, dość wysokiego wro-
sta, ciemni, ciemni, odznaczają się malowaniem włosów, nakładaniem
i fardach. W Tyne wielu po Chrystusie powstała wśród nich religia ma-
hometńska, która jest w świętej księdze Koranie, ogólny i różnorodny
mistrzem na praktyczny wiarę, islam, gwarów, czyli niecierpiących. Rok
622 rozpoczął się (rachunek czasu) mahometanizm. Postronni Karmeni
Arabowie podbili całą północną Afrykę, północny Północny i domili w
swoim zwycięstwie pochodnie aż do połowy Francji, gdzie zostali wyparci
(w 732 r.). Jedną z ich państw czyli kultury mahometanizm utrzymywało się
w Hiszpanji aż do końca 15-go wieku.

Mając wrodzone skłonności i zamiłowanie do sztuki, nauki i poezji,
stworzył Arabowie wiele wspaniałych pomników architektury, piękno-
wał nauki, szczególnie matematykę i poezję ogólnego obalania się kul-
tury europejskiej we wspaniałym średniowieczu pochodni barzko budzą
i wspaniałą cywilizację. Tak się żywność oblała jednak z błogiem
czasu wymierzenia, państwa upadły, kultura zanadła. Późniejszą po-
tęgą państw arabskich jest wielkie do dziś dnia reprezentowanie się ja-
zika arabskiego w Afryce i Azji.

Najbogatszą krajną Arabji jest Jemen („Arabja Socygii-
...

wa"). Tu najwęższoj stosowali Arabowie słabość sposobu zawiadnienia pól (owoc, jarzyny, daktyl, kawa). Tu na pł. kady Mekka, słynna z produkcji i handlu wybornej kawy, ulubionego narodowego napoju Arabów. Na pograniczu kraju Asir i Hedżas leży miasto Mekka (70 tys. mł.), święte miasto mahometan, miejsce urodzenia Proroka, i Medyna (Medina), gdzie się znajduje grób jego. Port Diżda jest portem Mekki i głównym portem zachodniej Arabji (wywóz gumy arabskiej, perł, a z wnętrza kraju słynących rasowych koni arabskich).

Styma jest w Mecie świętynia Kaaba, z największą świętością mahometan, całonocnym czczeniem kamieniem, „który bóg Allah spalił na ziemię”. Miejsce pielgrzymek całego świata mahometanickiego.

Na brzegach zatoki Adenkiej port angielski i ważna stacja węglowa Aden, brzołący wraz z ufortyfikowaną wyspą Perim, przepływa przez niebezpieczną dla okrętów cieśninę Bab el Mandeb (— brama bez) na drodze z kanału Sueskiego do Indji i Azji wschodniej. Pod względem klimatu jest to jedna z najgorętszych w świecie szkół.

SYRIA I PALESTYNA.

Syria i Palestyna tworzą niewysokie wyżyny na brzegu morza Śródziemnego. Góry Libanon na zachodzie, wyższe (ponad 3 tys. m.) i na wschodzie Antilibanon, niższe i skaliste, rozdzielone są zapadliskową wgłębioną doliną, którą płyną rzeki Nar el Asz (Orontes) i na pł. Jordan. Jordan przepływa depresyjną jeziorą Genezaret (— 208) i wpada do jeziora, zwanego morzem Martwym, na/głębokości depresji na powierzchni całej ziemi (— 394).

Znane z historii świętej morze Martwe jest bezodpływowem jeziorem, leżącym prawie 400 m. niżej poziomu wody w oceanie. Woda w niem wskutek silnego parowania w tym gorącym i suchym klimacie, ma 23 kg. soli na 100 kg. wody; wobec tego nie może w niem żyć ani rośliny, ani zwierzęta i temu zawdzięcza oną nazwę.

Wąska, a spalona od słońca wyżyna, pomiędzy morzem Martwem a Śródziemnem, nosi nazwę Palestyny. Klimat tu wybitnie lądowy, w lecie upały, w zime nierniekie mrozy. W naturalnej pękliwości była to zaludniona i bogata krajina; została też ona podbita i zdobyta przez koczownicze plemiona żydowskie, które założyły tu swoją „ziemię obiecaną”; obecnie tylko w zagłębieniach dolin i w miejscach lepiej nawodnionych jest

uprawna (oliwki, orzechy, wino, bardzo rozwinięte jedwabnictwo). Główne miasto *Jeruzalima* (50 tys. mk.), położone kością z portem nad morzem Śródziemnym *Jaffa* (30 tys. mk.).

W pobliżu *Jaffy* słudowana obecnie nowoczesne miasto *Tel-Awiv* (= miasto wiosny), jako *środek kolonizacji żydowskiej*.

Jeruzalima (po hebrajsku *Urussalaim*) jest to święte miasto chrześcijan. Dla wydania go z rąk muzułmańskich długie lata wysyłała Europa skrajne wyprawy krzyżowe. Za czasów żydowskich wałęs było miasto, spalone i zniszczone została przez rzymskiego cesarza *Tytusa* w 70 r. po Chr. a mieszkańcy jej — Żydzi — rozprzestrzeni po Świecie. Anglik i Amerykanie powzięli w końcu myślonej wojny zamiar odbudowania państwa żydowskiego w Palestynie i 28 kwietnia 1920 r. Rada Najwyższa państw sprzymierzonych i sąsiednich państw powierzyła na konferencji w San-Remo Wielkiej Brytanji mandat nad Palestyną dla „zabudowa w niej ojczyzny dla narodu żydowskiego”. Od tam w Palestynie 3 języki urzędowe, równoprawne: angielski, arabski i żydowski. Miejscowa ludność arabska (liczona ok. 600,000 t. m. mająca stanowcy większość), jest wręcz niechętna wobec napływu Żydów i kolonizacji żydowskiej.

Głównie *Jeruzalima* jest to kruche i niewielkie miasto, założone przez Żydów, muzułmanów i chrześcijan. Liczne pątryzmy do grobu Chrystusa. Wiele jest w Palestynie miejscowości, związanych z historią świętej Rodziny, Nazaret, Jaskra Genezaret i t. d.

Syrya t. j. cała reszta kraju od Eufratu po półwysep Syński, stanowi również kraj o wielkiej, lecz minionej przeszłości. Bogałe w starożytności handlowe porty Fenicjani Tyr i Sydon dzieli są zamulone i bez znaczenia; ludność pustynnego wnętrza krajów przeważnie koczownicza.

Ludność osiadłą posiada tylko wybrzeże morza Śródziemnego, oraz wschodnie zbocza Antilibanu, gdzie wśród oazy leży *Damasek* (180 tys. mk.), tonący w zieloności bujnych ogrodów.

Dam., nowoczesne miasto z miastem sułtanów (250) i wodotrysków, z obfitością wody, sprowadzanej z gór. Wąwozami hamry i kamieniołomów, kłopotem syryjczyków i ludnością różnorodną wschodu. Półki wyjechał kłód do Medyny i Mekki.

Portem *Damasku* i stołeczną krajów jest *Bejrut* (100 tys. mk.), dalej na pn. leży ważne handlowe miasto *Aleppo* (120 tys. mk.). Syryja po wojnie światowej pozostaje pod protektoratem Francji.

AZJA MNIEJSZA czyli ANATOLJA.

$\frac{1}{2}$ milj. km.², 9 milj. mk., długość gęstość zaludnienia!

Zauważ i wgnień, według mapy, granicę morską półwyspu Azji Mniejszej! Z której strony ma ona najbardziej rozwiniętą linię brzegową?

Półwysp Azji Mniejszej stanowi, jak to widzimy z mapy, pomost, po którym ludy Azji mogły się przedostać do Europy. Cieśnina Dardaneelska ma $1\frac{1}{2}$ km. szerokości, Bosfor zaś zaledwie $\frac{1}{2}$ km. Rozwinięta linia brzegowa na zachodzie i ustanie miłoścom wyspok morze Egejskie (dwa archipelagi) sprzyja zbliżeniu się ludów cywilizacji Wschodu i Zachodu.

Azja mniejsza jest to wylizna do tysiąca metrów wysoka, okryta łańcuchami gór, ciągnącymi się przeważnie w kierunku równoleżnikowym. Wyższe części dawnych gór, zalane przez morze, stanowią wyspy archipelagu, leżące pomiędzy półwyspem Azji Mniejszej i Bałkańskimi w Europie.

Pod względem przyrody Azja Mniejsza przypomina całkiem całą Azję: wnętrza jej stanowi suchy bezwzględnie płaskowyż, (por. rys. 30) pokryty stepami i pastwiskami, opadające zaś ku morzu wybrzeża mają więcej spadków, są urodzajne, dolina zalesiona, i na zachodzie otwierają się w bezwzględne doliny, a nad morzem w doskonałe uprawne niziny o klimacie i roślinności śródziemnomorskiej (pomarańcze, owoce, zwłaszcza figi, śliwki, winogrona, na wybrzeżu ps.: palmy daktylowe, chleb świętojeński, barwina, na północnym wybrzeżu tytoń).

Zauważ największą rzekę Azji Mniejszej Kizyl-irmak, wpadającą do morza Czarnego!

Azja Mniejsza ma również piękną i wielką przeszłość, o czem świadczą liczne ruiny dawnych miast, świątyń, grobowców i t. d. Na wybrzeżach kwitły tu kolonie greckie, rozciągał się handel, bogactwo rozkwitało sztuka i nauka.

Turecy są pochodzenia mongolskiego, podobnie, jako maoi, łamiący zdobywcę, mieszanin z koczowniczymi i wielką ludnością białą, stracił część map mongolskiej, pozostał im tylko odrębny język.

Obecnie kraj ten jest słabo zaludniony, ludność grecką z zachodnich półwyspu przymusowo wysiedlono do Grecji. Państwo tureckie wraz z krainami, sprowadzającymi z Azji Mniejszą zajmuje obszar przeszło 700 tys. km.² z ludnością około 18 milj.

Od skazania ostatniej wielkiej wyprawy tureckiej na Europę, w bitwie pod Wiedeńem (odłamek wiedeński króla Jana III w 1683 r.), przez wiek 18 i 19 państwa otomańskie szybko upadło i trafile kraje na narodach chrześcijańskich zdobyte, od zakończenia wojny bałkańskiej 1912 roku podległa Turków prawie wszystkie posiadłości w Europie. Wojna światowa, w której Turcy stanęli po stronie Niemiec i Austro-Węgier, przyniosła ostatniemu upadek Turcji. Odebrano jej Syryję (protokół francuski), Arabię (państwo arabskie), Mesopotamię (protokół angielski), Armenję (według międzynarod. traktatów, państwo arabskie) i wybrania wschodnie Azji Mniejszej za Smyrą (na rzecz Grecji).

Rys. 34. Obszary uprawy w Azji Mniejszej.

Jedyną pozostałość Turków Konstantynopol w Europie. Straciła narodowość w Turcji rósł zniszczenia traktatów, ułożonych w Europie. Armenia turecka pod wodzą Kemala Paszy podlega Grotów (w 1912 i 1913 roku), odebrała im posiadłości w Azji Mniejszej wraz ze Smyrą, a nad narodowość, najpierw siłą w Angora, nakładł nadto zwrota Turcji w Europie i wycofała wojsk europejskich z nad Dardaneli.

Azja Mniejsza, znaczna część Armenji i część Tracji w Europie są w rękach Turków. Turcja jest obecnie niepodległa. Stolicą jest położona wśród suchych wyżynowych obszarów wschodnia kraju, Angora (30 tys. mk.).

Stan gospodarczy Anatolji nie jest najgorzej. Ludność zajmuje się w krajach nadbrzeżnych rolnictwem, na wewnętrznych wyżynach hodowlą owiec i cielkowatych kóz (kozy angorskie).

Miasta skupione na wybrzeżach. Największe z nich Smyrna (100 tys. mk.) najruchliwsze po Konstantynopolu ognisko handlu (ewangelickiego czyli wschodniego) (wywóz fig, rodzynek, tytanu, jedwabiu, dywanów i t. d.) na linii kolejowej od wybrzeża w głąb lądu; linja ta idzie od Sztari nad Bosforem aż do Bagdadu; wykończona jest do miasta Mossulu nad Tygrysem. Nad brzegiem morza Czarnego znajdzi port Trapezunt. Na wschodzie, w pogranicznej z Persją Armenii, znajdzi forteczny Erzurum.

Łącząca z wybrzeży wyspa Cypr należy do Anglików. Stacja węglowa.

Wyróżń narody Azji pół-zachodniej, które w przeszłości odegrały wielką historyczną rolę, a dziś są w mroczu lub opadku! — Wyróżń państwa europejskie, mające największą pośledność i największe znaczenie w Azji pół-zachodniej! — Które z tych państw ma tutaj stanowisko najniebezpieczniej? — Rosję! — Wyróżń produkty i wyroby, sprowadzane z tych stron Azji do Europy! — Wskaz najwzajemniejszą relata handlową, porty wyprawowe i najeżdżające w wielkiem znaczeniu komercyjnym i strategicznym! — Wskaz najeżdżające pielgrzymek i „święte miasta”: Tybeta, Indj, Irana, Arabji i Syrii!

K A U K A Z.

Znajdzi łańcuch gór Kaukaskich na mapie! — W którą stronę opada Kaukaz łagodniej, w którą stronę? — Jakże rozciągnę się po północnej, a jakże po południowej stronie Kaukazu?

Kaukaz zajmuje przeciętyk pomiędzy dwoma morzami: Czarnem i łączącym z 26 m. niżej morzem Kaspijskiem.

Kaukaz obejmuje łańcuch gór Kaukaskich, 1100 km. długości, ciągnący się od półwyspu Anatońskiego, wchodzącego w morze Kaspijskie, aż do półwyspu Tatarskiego, oddzielającego morze Azowskie od Czarnego, łączącego już w Europie.

Północna zbocza gór Kaukaskich opadają łagodniej i stopniowo w niżynę, południowe łączą się z krainą Armenii łańcuchem gór Inzerotyńskich, i opadają strasznie w zapadłość doliny rzecznej Elisu na zachodzie i Kury na wschodzie.

Góry Kaukaskie są dzikie i niebezpieczne, szczególnie skaliste, bezludne gruzety Dagiestanu (Kaukaz Wschodni). Pokryte śniegiem i lodowcami ich szczyty wznoszą się do wysokości 6630 m. (Elbrus), tworząc straszne i przepaściste urwiska skalne.

Z północnego zbocza gór spływa Terek, wpadający do morza

rze Kaspijskiego. Doliny Tereku z północy i Araswy z południa wznoszą się głęboko w masyw górski, tworząc jedynie przejście, którego składowana jest Gruzińska Droga Wojskowa; wspina się ona od wysokości 2¼ tys. m. i łączy ze sobą dwa duże miasta Władykaukaz na po. z Tyflisem na pd.

Klimat Kaukazu jest bardzo różnorodny w zależności od wzniesienia, kierunku łańcuchów górskich, kierunku wiatrów i t. d. Naogół jest on łagodny, o wysokiej temperaturze lata (spec. małej laterny), na wyższych obszarach — górski. Od zachodu wleją wilgotne wiatry morskie, ściągane w lecie przez nagrzany ląd i coadując obfite deszcze wzniesieniowe na zachodnich zboczach, które dlatego mają znacznie więcej opadów, niż wschodnie. Okolice po północnej stronie Kaukazu mają średnią roczną temperaturę 8,5°, po południowej 15°.

Najważniejszą pod względem klimatu i roślinności jest dolina Rionu, leżąca na południowych, a więc ciepłych zboczach Kaukazu, otwierająca się na zachodnie wilgotnych wiatrów, a górami Iberotyfańskimi osłoniętą od wschodu. Klimat tu ciepły, podnoszący wilgotnych wiatrów utrzymywane z trzech stron przez góry, roślinność podzwrotnikowa tuja i bukszpan. Wpłynęło na to tak spitytne wywołanie się roślinności, zwierząt, chwastów i wiatru, że wyrost przesłonił się przez nie bez reszty nieboskim. Uprawa bawełny, traw, kukurydzy, ryżu i wina.

Góry Kaukaskie stanowią, wybitną granicę klimatyczną, a co zatem idzie i granicę flory, fauny a nadto i narodowości.

Kaukaz jest rejonem drobnych ludów. Wysokie góry dają mieszkańcom możliwość łatwiejszej obrony. Niejeden lud, ukryty w górach, mógł żyjąc w odosobnieniu zachować przez wieki cechy sobie właściwe. Żadne góry świata nie były w tym stopniu co Kaukaz „ucieczką wolności i szkołą niepodległości”. Uchronił on liczne ludy przed zatarciem odrębnych właściwości rasowych, a długie broził je także od utraty niepodległości.

Z liczących ludów kaukaskich bliższych najważniejszym są muzułmańskie ludy Czeczeńców w Kaukazie zachodnim, Czeczeńców w środkowym i Lesginów we wschodnim. W Transkaukazji zaś — chrześcijańskich Mingrełów w zachodniej i o wiele liczniejszych Gruzinów w środkowej części kraju zakaspiskiej. Przed wielo ludów kaukaskich mieszkają tutaj w znaczącej liczbie: Rosjanie (ok. 3 mil.), Tatarzy (ok. 2 mil.) i Ormianie (około 1 mil.).

Ludność Kaukazu stoi na bardzo różnych stopniach rozwoju, żywiącym handlowym, rolniczym i przemysłowym. Osiadanie, opasowujący handel i przemysł Kaukazu; żywioł rolniczy, kulturalniejszy od innych, stanowią Gruzini, najbiedszy zaś i najbarbariejsi barbarszyński żywioł, to Tatarzy. Niewątpliwie ględzenie łączy się z kłótnią, a kłótnie okrutne, nie łagodzące liczących przeciwników wiodąc mścicieli, straszące kraj, tak bojaźnie od natury wyposażony, w bielsie i ciemnościach.

Pomimo bogactwa i urodzajności gleby, wobec słych rządów i ciągłych prawie niepokoїв, Kaukaz produkuje bardzo mało, niewiele ponad własne potrzeby.

Wydobywa się, tytuł, wino, lawendę, ale w ilościach stosunkowo niewielkich. Robione próby plantowania krzewów herbacianych (w Czarkwie), dotąd jeszcze nie są uwieńczone powodzeniem. Za to bogactwa mineralne Kaukazu, bardzo wielkie, umiano dość wesoło wyzyskać, a mianowicie nafty i manganu. Słynne źródła naftowe na półwyspie Apaszowskim należą do najbogatych na ziemi. Słynne były również kopalnie rudy manganu (metal służący do aluminów z żelazem i stali).

Pod względem produkcji nafty Kaukaz zajmuje obecnie drugie miejsce w świecie (pierwsze miejsce zajmują Stany Zjednoczone Ameryki Północnej, drugie miał do niedawna Meksyk). Dla użytkowego transportu nafty, skończono rurociąg z Baku wzdłuż kolei kaspickiej do Batumi, długości 886 km. Naftę pompowano na parowce, t. zw. tanki naftowe, na morze Czarnem.

Po upadku caratu w Rosji udało się Gruzinom stworzyć własną republikę Gruzicką ze stołecznym miastem Tyflis (326 tys. mk.). Tyflis połączony jest koleją z portem na morzu Czarnem — Batumi — oraz przez przełęcz Derbentkłę z Baku (246 tys. mk.) ośrodkiem przemysłu naftowego, należącym do republikę Azerbejdżanu. Obecnie Gruzja (stolica Tyflis), Azerbejdżan (stol. Baku) i Armenja (stolica Eriwan) tworzą zwizek kaspickich sowieckich republik, odizolowanych i utrzymywanych w zależności od Rosji cęgiem.

Znajdź w północnym Kaukazie miasto Władykaukaz, kędy przechodzi linja kolejowa z Rosji do Baku. Z Władykaukazu ciągnie się słynna droga „Wojevano-Gruzicką” poprzez gęry wprost na pd. do Tyflisu.

1. Jakże są produkty rolnicze Azji? — Co uprawia się w krajach muzułmańskich, a co w innych rolniczych obszarach Azji? — Co to są plantacje? — Co uprawiają „Awarami ko

„szlachetny”? — Wymień produkty roślinne, wprowadzane do Europy: a) zboża, b) owocowe, c) l. zw. „herbata”, d) inne rośliny spożywcze i napojowe, e) surowce tkanicze f) pozostałe rośliny użytkowe.

2. Które okolice Azji mają najłatwiejszą glebę i klimat najkorzystniejszy dla wielkiej produkcji plantacyjnej i wytwórczej? — Czy to są okolice rzadko czy gęsto zaludnione? — Czy kraje te mogą znaczący udział w swoich płodach rolniczych oddawać Europie, czy również wiele jak (w stosunku do obszaru produkcyjnego) Australia lub Afryka?

3. Wymień najważniejsze gminy zwierzęce Azji (przeznaczając te, które mają zastosowanie w przemyśle tkaniczym).

4. Wymień te bogactwa mineralne, które znajdują się w Azji, w bardzo wielkich ilościach? — Wskaz kraje mogące rozwijać górnictwo, zwłaszcza te, które posiadają: a) naftę, b) opał, c) żelazo, d) węgiel kamienny, e) węglen, f) inne płody mineralne.

5. Wymień kraje i ludy, które znajdują się na najważniejszej stopnia rozwoju, a) ludy rybackie i łowieckie, b) łowczynie, pasterskie, c) ludy rolnicze, azjatyckie, o rozwiniętym rzemiośle i przemyśle domowym, d) ludy o własnej, starożytniej cywilizacji z wyrobionym oddziaływaniem przemysłem i handlem (wymini wyrobki azjatyckie, wprowadzane do Europy) i te, które wprowadziły a siebie nowożytnie urządzenia i ulepszenia techniczne?

6. Na podstawie tego zestawienia odpowiadaj, czy Azja brzośce ma swoje surowce, czy jest częścią świata o rozwiniętym przemyśle fabrycznym?

7. Co nam zatem Azja sprzedaje, a co Azjaci od Europejczyków muszą kupić?

8. Których odbywa się ruch handlowy między Azją a Europą? — Wymień i krótko opisz dwie wielkie linie kolejowe: a) gotową, najłatwiejszą, transkontynentalną ku oceanowi Wschodniemu, b) projektowaną i częściowo wybudowaną ku oceanowi Indyjskiemu. — Wskaz najważniejszą linię drogi morskiej w Azji między Europą, Ameryką, Australią a Azją? — Wymień porty na drodze Port Said — Jekateryn — Wskaz najważniejsze miasta handlowe i porty wytwórcze Azji.

9. Wymień kraje Azji, w których podobnie jak w Afryce Pn. przeważa handel karawanowy.

10. Dlaczego w wielu krajach Azji nie ma dróg bitych i kolei kolejowych? — Jakiej przeszkody napotykną białosi
i utrzymywanie gościniec w Azji pn. (np. w obszarze tundr),
w Azji środkowej (stepowo-pustynnej), w krajach monso-
nowych, wilgotnych (np. w Indjach)? — Które kraje mają naj-
dłuższe drogi wodne, rzeczne? — Które mają najwięcej kolei ko-
lejszych? ¹⁾

Rys. 31. Mapka komunikacji Azji.

wych, wilgotnych (np. w Indjach)? — Które kraje mają naj-
dłuższe drogi wodne, rzeczne? — Które mają najwięcej kolei ko-
lejszych? ¹⁾

¹⁾ Liczba kolejowych linii Azji bliska 120 tys. km. Rozwinię-
ta sieć dróg Azji Azji nie ma sobie równych w Ameryce Pn. i Europie.
Jednym z powodów jest brak „wielkich” dróg i „wielkich” dróg
Azji kolejskiej? Pierwszą wielką drogą koleji w Azji i w
Azji.

11. Które z państw europejskich nie jest już wyłącznie „rynkiem zbytu” dla państw europejskich, ale posiada własny rozwinięty przemysł, handel i wielką flotę handlową (i wojenną) i może być poważnym konkurentem w handlu na wschodzie? — Które kraje są gospodarczo bierne i najwięcej zależne od Europy?

12. Które państwo nieeuropejskie stara się nawiązywać z Azją wschodnią łączne stosunki handlowe?

13. Które państwo europejskie ma największe posiadłości w Azji i najwięcej z Azją prowadzi handel?

14. Wymień trzy polski dywulawa, mające ze sobą styczność w handlu wschodnio-azjatyckim.

15. Które kraje w Azji dostarczają dla europejskiej kolonizacji, a w których Europejczycy osiedlić się nie mogą? — Do którego kraja Azji wysłano największą liczbę Europejczyków?

16. Azja jest najwięcej i najbiedniejszą częścią świata. — Czy pod względem gospodarczym i w rozwoju kultury materialnej przyswajamy jej takie pierwszorzędne?

AMERYKA.

(Stara Ameryka pochodzi od imienia słynnego wikinga, który nazwał się: Amerigo Vesputti).

Obszar 42 milj. km.² (wraz z archipelagiem Arktycznym): 235 milj. mk., Ameryka Półn. 160 milj., Połudn. 75 milj. mk.; oblicz gęstość zaludnienia.

Jakie oceany oblewają Amerykę ze wschodu, z zachodu i z północy? — Znajdź morze Beringa i cieśninę Beringa, oddzielającą Amerykę od Azji na pn.-zachodzie! — Znajdź morze Baffina, oraz wyspy Grenlandję i Islandję między Ameryką i Europą na pn.-wschodzie! — Znajdź pas lądu oraz pasmo wysp, łączących ląd Ameryki Północnej z lądem Ameryki Południowej: jest to tak zwana Ameryka Środkowa. — Znajdź cieśninę Meksykańską, wylęgającą się w ląd Ameryki Północnej od pd.-wschodu! — Znajdź morze Antylek (czyli Karibskie) pomiędzy Ameryką Południową i Ameryką Środkową, oraz wyspy Wielkie i Małe Antyle! — Jak daleko sięga na pn. archipelag Arktyczny? — Znajdź przylądek Mierzeja (Mar-tiusa), ostatni północny kraniec lądu Ameryki Północnej i ob-

llec jego szerokość pa. i odległość od równika w stopniach i w km. — Znajdź przylądek Froward na połacie i wyspę Ziemi Ogniowej z przylądkiem Horn, ostatnie brzocho Ameryki Południowej na pd., oblicz ich szerokość pd. i odległość od równika w stopniach i w km. — Oblicz szerokość łądu Ameryki z pa. na pd. w stopniach i w km. — Przez jakie strefy klimatyczne przechodzi się łąd amerykański? — Omów drogę geogr. przylądka Branca na wschodnim wybrzeżu Ameryki Południowej i przylądka Kałpea Walji and okolicę Beringa. — Na jakiej półkuli leży Ameryka, zachodniej czy wschodniej? północnej czy południowej? — Znajdź przebieg Panamskiej, łączącej łąd Ameryki Pa. i Pd. oraz kanał Panamski!

Ameryka rozpadła się na dwa ogromne łądy Ameryki Północnej i Ameryki Południowej. Łąd i wyspy, łączące te dwa łądy, noszą nazwę Ameryki Środkowej.

Pierwymi Anglikami, którzy z Europy przybyli do Ameryki, byli Normanowie w w. 10-ym po Chr. Kraje przez nich odkryte (prawdopodobnie dołko Nowej Szkocji) nie zostały jednak dookończowane i z po dwóch Normanów i odkrytym przez nich kraju w Europie później zapomniano.

Od czasu podróży Marka Polo w 13-ym wieku (1271 — 1296) do Azji południowej i wschodniej, wyznaczenie drogi morskiej do Indji stało się marzeniem żeglarzy i władch krajów w Europie. Handel handlem z Azją przynosił ogromne zyski. Utrudniał jednak odkrycie drogi do Indji przewożenie towarów lądami Anglikami oraz ciemność i ogólnie rozpowszechnienie przekonań o płaskim kształcie ziemi.

Dopiero po upływie 200 lat, Krzysztof Kolumb, młody Anglik, rodem z Genów, w przedsięwzięciu podległemu w królestwie Hiszpanji, odłożył się na niesłychane śledzi pomyśl odważnie się na zachód, Indji objechał całą ładzi ziemną i dojechał do wysep Indji drogą „zawsze zachód od wschodu”.

Z tym pomysłem wyruszał się w podróż, ale bezskutecznie, gdyż ośm lat stał się rybnikiem kontener wypawy, tak sprzeciwiał z ówczesnymi porządkami. Na rybnikowsy ten kraj zdecydowała się jednak królowa Hiszpanji, Izabella, i na okrętach, na planie królowej zbudowanych, wyruszył Krzysztof Kolumb 3 sierpnia 1492 r. z hiszpańskiego portu Palos, skąd po kilkuletnich trudach dotrwał dnia 12 października do wyspy Gwatemali w archipelagu Bahamańskim.

Udobro i silna kultura hiszpańskich rezerwowali Kolumba, który odkrył jeszcze 3 razy połacie do Ameryki, lecz wcale nie się domyślał, że odkrył całkiem nieznaną część świata, i zmarł w 1496 r., przekonany, że dookoła odkrycia Indji Wschodnich.

Trzeci synowie Kolumba, odkryte przez niego wyspy noszą nazwę Indji Zachodnich, a krajowej zowią się Indjanami. Nazwę tę otrzymała

nowa część świata od Ameryka Wschodniej (Amerigo Vesputti) widem z Florencji (zobacz w Italji), który pierwszy wydał mapę i opis nowych ziem, jako nowej części świata.

Zeglarski portugalski, Magellan, pierwszy odkrył Amerykę z południa, poszukując drogi do Indji Wschodnich, i odkrył cieśninę, noszącą jego nazwisko, pomiędzy przepłdkiem Froward i wyspą Ziemia Ognista, w 1520 roku.

Odkrył Amerykę Północną z północy i znalazł w ten sposób drogę handlową do Indji starając się wiele marynarzy, przeważnie angielskich. Ich nazwiskami nazwane są zatoka i rzeka Hudson, brzoła Davis, morze Baffina i t. d.

Przed Kolumbem nawiedzano z Europy tylko północną, najniższą porcinęjącą okolice Ameryki. I tak Polak Jan z Kolba (dziś Chłobucki) zeglarski polski, odkrył z polecenia króla duńskiego, Chrystjana II-go, port w stronę Grenlandji, w czasie której odkrył ziemię Pn. Ameryki (Labrador, kraj Baffina) już w roku 1476. Jedynym z pierwszych uczonych w Europie, który o odkryciu Ameryki przez Kolumba pisał, był prof. uniwersytetu krakowskiego, Jan ze Stobnicy. Do dzieła tego naszego Polaka z roku 1512 dołączona już była mapa Ameryki z oznaczeniem Ameryki lądowego między Pn. a Pd. Ameryka, który odkryła i opisano doświadczeni dopiero w rok po wydaniu tej książki (1512 r.). Mapa ta i dzieło Jana ze Stobnicy okazało się wielką o ówczesnym stanie nauki i kultury w Polsce.

AMERYKA POŁUDNIOWA.

Obszar 18 milj. km.² (porównaj z wielkością Europy), 75 milj. mk.

Jakie jest położenie Ameryki Południowej na kuli ziemskiej? — Jak rozciągniętość na północ i na południe od równika? — Jak rozciągniętość jest linja brzegowa? — Znajdź przepłdki Gallias na północy, określ jego szerokość północną i odległość od przepłdka Froward w stopniach i km.!

Linja brzegowa Ameryki Południowej, rozciągnięta jest słabo, podobnie jak i w Afryce. To też w przeciwieństwie do Azji, a podobnie jak w Australji i Afryce, ląd ten nie wydał i nie wychował ludów zeglarskich. Na północy znajdzi tuż obok przepłdka Gallias zatokę Marakaibo połączoną cieśninowym przepływem z wielkimi jeziorami tej samej nazwy! (Obszar jeziora jest niemal tak wielki jak obecne województwo Krakowskie).

Na zachodnim wybrzeżu znajdzi płytko wchodzącą w ląd zatokę Guajakil (Guayaquil), oraz zatokę Arica (Arica), przypominającą położeniem wobec lądu amerykańskiego zatokę Gwi-

najszą w Afryce. Położony brzeg zachodni jest zupełnie nierozwinięty, i dopiero na południu od 42 stopnia szerokości wybrzeże jest doskonale rozczłonkowane i obfite w raje wyspów i liczne zatoki (fiordy).

Całe wybrzeże wschodnie jest słabo rozwinięte, posiada jednakże to, czego brak Afryce, mianowicie liczne głębokie bieżące ujścia olbrzymich rzek, stanowiących wybrzeże drogi wodnej w głąb lądu. Wybrzeże posiada też dużo dobrych portów.

Najwyjś kność Ameryki Pł. i Ameryki wschodnie wyszczególnione przybłki i zatoki! — Pierwszą Nają brzegów Ameryki, Azji i Afryki i do-
 łożność tych lądów! — Ktore wybrzeże jest dostępniejsze, wschodnie,
 czy zachodnie? — Na której części świata obito się najwięcej Ameryka
 Pł. swoim wpływem wschodnim? — Do których portów Afryki odległość
 jest najkrótsza? — Odkaz ja w km!

Jakie jest ukształtowanie powierzchni Ameryki Południo-
 wej? — Różnicaj trzy typy krań: zachodnie wschodnie wybrzeż
 Pacyfiku, środkowe, i dwie wielkie krańce wschodnie! — Gdzie
 są góry, gdzie wypływy, a gdzie sitying? — Znajdź na mapie
 w Ameryce Południowej olbrzymi kątach górski Andów, by-
 dący przedłużeniem wielkiego systemu górskiego, zwanego Kor-
 dyliery, biegnącego wschodnie wybrzeżiem oceanu Wiatki przez
 obie Ameryki Pł. i Pł. — Czy południowo-amerykańskie ma-
 ją około 8 tys. km. długości (odległość taka jak z Moskwy do
 wybrzeży wschodnio-azjatyckich wschodni Napi kółci syberyjskiej),
 w najniższych miejscach dochodzą do 800 km. szerokości
 a średnio ich wysokość przekracza 3 tys. m.

Oprócz tego olbrzymiego waleu górskiego na zachodzie
 Ameryki, znajdują dwie stare, obrócone przez sity niszczone wybrze-
 ży, z ciągnącymi się na nich pastwiskami niskich gór: wybrzeże Gu-
 jany i Brazylii — o średnim wyznawczym wzniesieniu do
 1000 m.

Porządkaj Kordyliery, stanowiącą jakby kręgosłup tyłu,
 i górni Gajany i Brazylii rozciągają się olbrzymie nizinny, cha-
 rakterystyczne dla tej części świata, mianowicie pod nazwami: Llanos
 (llanos), selvas (selvas), czako (Gran Chaco) i pampy (pam-
 pas).

Krań Gajany (wielkie Gajany) na wschodzie gór masywów
 i jest przeważnie wzniesiona, a nie krępa górska. To samo powtarza się
 o Brazylii, choć tam wznoszą się wyjątkowo dwa wielkie góry

do 300 m. — łańka, wynalazki — słowem odzieniam farby brązowej od jasnego, zmieniając obłoki co 1,000 m., do ciemnego! — Południowej Ameryki i Afryki, Azji i Australii pod względem kształtowania powierzchni!

Sierota, znacznie większa część Ameryki Południowej leży w paśmie wilgotnozwrotnikowym, znajdują zaś w paśmie porównawczonym południowym.

Zasadniczo więc można Am.-Pd. podzielić pod względem klimatu na zwrotnikową z klimatem gorącym i wilgotnym ze zmianą pór suchej i deszczowej i deszczami zenitowymi, i ciepłą

Rys. 22. Mapa izotermi stopnia i stopnia.

południową, o klimacie umiarkowanym, gdzie 4 pory roku następują po sobie kolejno, a temperatura zmienia się w miarę oddalenia od równika. Oczywiście, przebiega to już stopniowo i nie da się zauważyć na małych odległościach.

Jak widzimy z mapki temperatur, w Ameryce Południowej nigdzie nie spotykamy temperatur tak wysokich, jak np. w Saharze, gdyż pasaty wieją tu od oceanu, nie od lądów; rozmaite wahania temperatury są nieznaczne, natomiast obfitość opadów wytwarza tu na wielkich obszarach duży, ciepłotną sferę, sprzyjającą rozwojowi roślin, lecz nie odpowiednią dla człowieka.

Ameryka Południowa leży w strofie, gdzie więcej pasaty od pn.-wschodu i pd.-wschodu. Pasaty te, nie spotykają na swej drodze nadbrzeżnych gór, tak jak w Australji lub w Afryce, mogą przenikać daleko w głąb lądu i wspaniale osadzają na wysokościach deszcze wzniesieniowe tak, że nawet Kordyliery, tak daleko od wschodniego oceanu polecają, ma wschodnie zbocza zraszone obfitymi deszczami (por. rys. 34).

Ameryka Południowa ma więc aż do 30°, a po stronie wschodniej nawet do 40° szerokości południowej, to jest na obszarach, gdzie panują pasaty, znaczą obfite opady na przestrzeni od oceanu Atlantyckiego aż do wschodnich stoków Andów ze zmienną prędkością deszczowej i suchej na północ od równika. Ilość opadów przewyższa miejscami 200 cm. (por. rys. 34).

W strofie, gdzie pasaty już nie wieją, czyli w strofie wiatrów zmiennych, w zupełnej części kontynentu, południowo-wschodnia część lądu jest pozbawiona opadów (niżej 20 cm.), ma więc klimat suchy; natomiast wilgotne wiatry morskie, wiejące z zachodu, od oceanu Wielkiego, osadzają bardzo obfite deszcze wzniesieniowe na zachodnich zboczach Kordyliery, począwszy od 40° mniej więcej szerokości pd. do przyłądka Horn. Ameryka Południowa jest więc jedynym lądem półkuli południowej, który wybiega na południe aż w strofę zachodnich wiatrów strefy umiarkowanej południowej. W górach są tu ogromne lodowce, a ilość opadów przewyższa 200 cm. rocznie.

Gdy, idąc od południa ku północy, przekroczywszy 30° szerokości pd., to posuwając się po zachodniej stronie Kordyliery, znajdujemy się w tej części Ameryki Pd., która leży w strefie pasatów, wciągających stale od wschodu. Tutaj w pasie nadzwyczajnym spotykamy na zachodnich zboczach gór, widok oceanu Spokojnego bardzo wybitne obniżenie (łódź deszczowa (poziłość 20 cm. rocznie), i klimat suchy i gorący, a wybrzeża morskie tak suche, że zgromadziły się tu złoża solitry cypryjskiej oraz płaskiego piasku czyli guma, które w klimacie mniej suchym (poć. rzepkę opadów) uległyby splukaniu.

Suchotliwy zachodni wybrzeża na pn. od 30° szer. pd. potęgają jeszcze silny prąd Perujski (tak, jak w Afryce Benguelski). Leży tu południe Atakama.

A więc Andy stanowią bardzo wybitną granicę klimatyczną, dzielącą Amerykę na części: wschodnią i zachodnią. Na południu stroną deszczową są zachodnie stoki Andów, na północy — stoki wschodnie. Na południu natrymania Andy wilgoć wiatrów zachodnich — na północy wschodnich pasatów.

W Andach panuje klimat górski, z wysokimi temperaturami w dzień, bardzo niskimi w nocy i w nocy, i opadami zmniejsz. deszczu.

Klimat miedzy w Ameryce Południowej są najgorętszy? gdzie najzimniejszy? — Południowy rzepkę latem styczniowych Ameryki i Afryki i zimna, gdzie jest gorętszy? — Ile jest pór deszczowych z deszczami uśrednionymi na równiku i kiedy wypadają? — Kiedy przypada pór deszczowy na pn. od równika, a kiedy na pd. od równika? — W których stronach Ameryki Południowej Europejczyń najłatwiej polować do afrykańskich trudności klimatyczne, a w których znalazłby warunki klimatyczne, zbliżone do europejskich?

Tętem wielkich obszarów nizinnych Ameryki Pd., odpowiadają trzy wielkie rzeki. — Wybieg w porządku wielkości nizin i odpowiadające im rzeki? — Jakie znaczenie mogą mieć te niesamowicie wielkie rzeki, płynące przez obszary nizin?

Ukształtowanie powierzchni lądu Ameryki Południowej i wilgotny klimat jej równikowej części sprawia, że jest to krajem obfitych rzek i wielkich deszczów na wschodzie i w środku lądu.

Rzeki te biorą początek w śnieżnych szczytach Andów i wpływają ku wschodowi, wlewuje się do oceanu Atlantyckiego poprzez przerwy pomiędzy wyżynami i górami; po drodze przetr-

nią one dopływają z gór Gajany i Brazylii i mają w średnim rzecym i dolnym biegu niemały spadek, dlatego też tworzą wspaniałe drogi wodne.

Przeciwnie zaś, rzeki, wpadające do oc. Wielkiego z natury rzeczyszą krótkie, o silnym spadku i licznych wodospadach, a wobec tego nie mają znaczenia dla komunikacji.

Królową rzek Ameryki Płd. i całego świata jest Amazonka (właściwie rzeka Amazonka — „Amazonas”) o największym w świecie dorzeczu, 7 milj. km.², w którym znikieliby się cały prawie ląd Australji.

Poł wzięciem długości Amazonka (6,900 km.) ustępuje jedynie Missisipi i Missisipi (4,300 km.) i Nilowi (6,500 km.). Źródła jej leżą na wysokości 3,000 m., to też ona ma bardzo spadzisty bieg góry (w górnym biegu nazywana jest rzeka Marañon), w biegu zaś średnim i dolnym ma bardzo mały spadek (240 m.) i płynie często kilkoma równoległymi korytami, przejmując obywatelskie dopływy: z pł. Rio-Madajra i z ps. Rio-Negro. Rzeka ma koryta w średnim biegu rozłożone na kilkanaście km. szeroko, w dolnym zaś rozlewa się w ujściu na kilkanaście kilometrów szeroko; wsiad ona taku masę wód do oceanu, że jej wodę warty na 100 km. od ujścia posłać rzesze wódł wódłających do Atlantyka. Jej delta wsiad i ostatnie dopływem, płynącym z gór Brazylijskich, tworzy z ujściu wyspę Marajon (Marajon). Spławem na przestrzeni 1,200 km. (od ujściu Rio-Negro do wielkich wódł oceanu), jest nieprzekraczalną drogą wodną na ziemi.

Amazonka przepływa obywatelskie obszary nizine, zawsze lasami pierwotnymi, zwanymi po brazylijsku „Silar”), które tak rozciągłe na ogromnych przestrzeniach takowa od wsiadła do morza, podczas pory deszczowej, nadlatującej woda pokada to półkoma dopływają, to młot pokalawa.

Rzeka Orinoko płynie pomiędzy górami Gajany i Kordyljerą Wenezueli, wśród obywatelskich nizine, zwanych Rana, które podczas pory deszczowej częstotowo zalawa. Długość wodny Amazonki i Orinoko na ps. pomiędzy Rio-Negro, a Orinoko mały jest ze zjawiska bifurkacji rzecznej, t. zn. rozdwojenia się biegu

DŁUGOŚĆ RZEKI DORZECZE
w km. w km.²

2,250 ORINOKO 900,000

4,300

La Plata 2,300,000

6,900 AMAZONKA 7,000,000

Rys. 35. Porównanie rzek Ameryki Południowej

*) Jest to popatek Nizpachaka słowa „silar”, (wymawiane silar, lub silar), wsiad w słowie „silar”.

rzeeki i odpywa wód do dwóch doradczy. Mianowicie rzeka Ori-noko w górnym swym biegu małym odgałęzieniem Kaszkjara (Cassiquiare) odcyła część swoich wód do Rio-Negro.

Zo wzniesień wybitny Bolwijskiej i z gór Brazylijskich spływają wody trzeciego olbrzymiego systemu rzeczno-go Ameryki Pół. La-platy, zajmującego obszar 3,1 milj. km.² Narwa La-plata odnosi się właściwie do całego olbrzymiego lejkowatego ujścia składających ją rzek: Parana, Paragwaj i Urugwaj.

Rys. 34. Dorzecze Amazonki. Północną wieńców dorzeczy Amazonki i Wiaty.

Lewy dopływ Parany, płynący od wschodnich gór nadbrzeżnych ku zachodniej wieńcy 30 kilometrów—rzeka Igwasu (Yguazu), przepływa-jąc w górnym swym biegu przez kolonje polskie Szosa Brazylijskiego Parana, tworzy najwęższy w świecie wodospad Igwasu. Po nim dopiero idą: wodospad Wiktorja na rzece Zambesi (najwyższy, mający 120 m. wy-sokości) i najwięcej masy wodospad Niagara.

Na południe od Parany i La-platy rozciąga się step, zwany *pampa*, bo suchszy klimat nie sprzyja roślinności leśnej (por. naszą opadów).

Z rzek naleśających do tych 3 systemów, wymienimy wpadającą do morza Karibskiego, płynącą ku pół. pomiędzy rozciągającą się łańcuchem Kordyljery, rzekę Magdalena.

Otoczony górami bezodpływowy płaskowyż Bolwijskiej i pół.

zachodniego Peru, są to wyłyny, należące do najwyższej pokole-
nych obszarów na ziemi (do 4000 m.). Są to podobnie jak
w Azji Środkowej rzeki, uchodzące do bezodpływowych jezior.
Największe z nich Titikaka, na granicy Peru i Boliwii, leży na
wysokości 3600 m.

Wykreślił poprzedzoną tabelkę rzek: Wiaty, odrywańskich, sąsiady-
nich i Ameryki Południowej.

Świat roślinny równikowej części Ameryki Pł., gdzie
klimat jest wilgotny, jest wspaniale rozwinięty. Weber bardzo
wielkiej wilgotności dorzecza Amazonki (2 — 3 m. deszczu ro-
cznie) i jego równikowego pokładania, cały prawie obszar dorze-
cza rozciągnięty jest obfitymi lasami dzierzewnymi, równymi po
brazyljską siłwą.

Jest to prawdziwie królestwo roślin. W dzumach, ciepłarnianem po-
wietrzu, w ciągłej wilgoci, pod gąszczem, przestapadkiem promieniami słoń-
ca, różnorodnie paszaz przedstawiają splątany chaos obfitych drzew,
papugi i t. d. Na dole ciemno, ciemno, gorąco i wilgotno; wszystkie te
warunki, w walce z przeciwnymi słońcu, pają się na góry. Podróżnicy pory do-
szkowej, od wierzchołka do dna (przez to w miarę przemieszczania się do-
szkowej wierzchołka, dołki z lewej strony wznoszą się, gdy poziom
wód dopływa z prawej strony dolga dolina) widać jak Amazonki
rozciągają niezliczone obszary, porośnięte dzierzewnymi lasami. Dotychczas
nie było nikomu wniknąć w ruchy rzeki, na północ. Światy drzew,
wspaniałe krzewy pokryte, sterczą z dol potopu; wśród nich plaskają się
wesołe ryby, a wyżej wznoszą się papugi, poszczególnie przedstawiające pierw-
szego świata, który przeważnie wspaniałym z tej wielkiej paucy.

„A tak to rośliny podługajęcych wielki światu zielonki, gdzie sa-
mych tylko roślin nasyconych były się do tyłu gąszczu gąszczu. Mamy tu
22 gatunki palm, użytecznych ze względu na swe owoce, nasiona lub ko-
ry. Dalej drzewo kakaowe, kawałki, oliwek, brzojsze (które dają na-
szą kakaowę), a oprócz nich całe setki innych, równie użytecznych, do wy-
tworzenia i leczenia człowieka, do wyrobu tkanin, do wyrobu innych
soków i innych słodkich soków potrafią przetrwać”. (Hodges-Lagunasowski).

Płynąc Amazonką, nie spotyka się nigdzie osad ludzkich; należało
głazie przepłynąć między Kół Indyjczyków lub pojedynczymi chłopa wśród lasów
otwartych. Wiele wody jest wspaniałe, nawet kraje sąby nadzwyczajnie
stają się dostępne dla cywilizacji i kultury.

Najważniejszą rośliną, uprawianą tutaj przez człowieka, jest ma-
iś, najgłupsze ps. w gospodarstwie Brazylijskiej takie znaczenie, jakie po-
siada ziemniak u nas, i bataty.

Na północ od tego pasa paszcz leżą na lewym brzegu Ori-
noko obfitymi stepowe obszary o typie sawann afrykańskich,

zwane tu *llano*. Oczywiście, przepiękie z krajiny pustyń w llano odlaywa się stopniowo, znikając od ilości opadów.

W czasie pory deszczowej natopiane, podobnie, jak puszczę nad Amazonką, mają jednak llano porę suchą, podczas której nawet trawa od spalenia w pył się zamienia, a step — prawie w pustynię, na której żmudka rośnie palma kaktusowa. Rozpokożone po porze deszczowej, llano wygląda, jak jeden wspaniały kołnierz traw i przepysznych kwiatów. Ryzykowanie jest wtedy we wspaniałym rowoju; zmienia ona z nastaniem pory suchszej, gdyż transderna zwierzęta wydają głośniej na pozostawione pasty, tyjąc na podnoszących się dźwiękach juczary i ziemiowców natopiają się w wodę i śpią, wtem zimowym, dopóki nie nastanie pora deszczowa i nie powróci snów ich pasowania.

Na płaskowyżu Brazylii, w miejscach mniej nawodnionych, stepowe, trawiaste llano zarosłe obszary zwą się **kampo** (kampo znaczy pole); nadają się one najlepiej pod uprawę. Na płaskinach pustynie zwolna przechodzą w trawiaste obłężymie stepy, zwane **pampa** (po hiszpańsku step), pomiędzy 35° i 40° szer. pd., następnie zaś w coraz chłodniejszą i pustynniejszą, w której zmniejszenia się ilości opadów, krajną stepową patagofską.

Pampy to nieogrodzone okłosa, rozległe równiny, porosłe trawą, porośnięte „nieboga przestrzeń otwiera”. Stepowe to przestrzenie mają jednak twardą glebę i wytwór mogą być pastą nieudolną stała bycia. Kultura hodowlana, która wkłada coraz więcej w głąb tych obszarów, uprawia, że obszary te mają ogromne przychody. Z postępującej kultury, pampy stały się coraz najwspanialszym na ziemi terenem produkcyjnym i wysoce gospodarką hodowlaną. Na tychże grunty trawy dochodzą do takiej wysokości, że jednemu wron z koniem schował się w nich może. Żyje tu nasładowo refektarz, rano jolente (głaz — jolente pampy — bardzo młodego warstka), przykobiłogie strusia (odmiana amerykańska, ma, czyli morda, bez ogona, a z piórami a nieg: młodziakcy biały i Indjanie tępą je bezpółką: wybijano do młodego do 100 tys. sztuk rocznie) i ich przodków, wół, delfin psy pampy i puma, czyli jaguar (jaguar, często w szkodach Indjów Ameryki, na pampach już niemal wylęgł).

Kolonizator europejscy wprowadzili tu na obszarach skalą hodowli krow i bydła rogatego. Pasterstwo są mleczarki biały i Indjanie, zwani „Gauchos”. Dzięki temu stała się, moży z koniem, na którym cały dzień wędruje się na stadach, stanowi już milojący tryb, natopiający miejsce nowoczesnemu hodowcy i rolnikowi.

Świat rolniczy Andów jest całkiem inny; mały on od wysokości nad poziomem oceanu. Wschodnie zbiora gór, mając wilgoć, przyniesioną przez pasaty, stwarzają powolne przepiękie od lasów zarośnikowych do stepów, zajmujących wyżynę. W Am

dach strefy równikowej rozciągają się wieloletnie lasy gorące, najniższe (tierra caliente) od 900 m. wysokości, z roślinnością bardzo bujną, umiarkowane (tierra templada), gdzie już nastaje uprawa roślin plantacyjnych a z drzew panują zawsze zielone dęby, i zimne (tierra fría), w których już nie można uprawiać kawy, yams'u lub bananów (od 2000 m. w górę). Tutaj rosną zarzucające liście dęby i drzewa iglikowe.

Wzdłuż stery zachodnich od 20° do 28° szer. pł. roślinność niemal zanika na obszarze pustyni Atakama.

Na pł. od 40° szer. pł., gdzie wpływ piosłów już nie sięga, zachodnie stoki Andów okrywane są przez zachodnie wiatry, które wciągając na chłodne w tych szerokościach stoczną (przez Peruwijski to już jest ciepłszy od chłodnych gór), pokryte lodowcami, wywołują obfite opady (ok. 2 — 3 metrów), stoki gór pokryte są wspaniałymi lasami, wśród których spotykamy różnolite jodły i lubiące klimat morski buki. Lasy te ciągną się po zachodnich zboczach aż do cieśniny Magellana (54° szer. pł.).

Z wybitnych roślin Ameryki Południowej wyliczymy liczne gatunki drzew, dostarczających kauczuku, drzewa chłasse na zboczach wschodnich Andów, palmy Muzrycja, drzewa herbaciane Mate (w Paragwaju), różnolite ananasy, oraz roślinę koka, z której liści otrzymuje się środek lekarski znieszlający — kokainę. Nadto mają większe znaczenie, oprócz europejskich roślin zbożowych rośliny uprawne: jama (yams), bataty, ziemniaki, maniok, kaszowa, tytuł, a z daleko rosnących leśne drzewa „atolariki” (mehotłowa, różana, greenheart). Kakuryda, ziemniaki, fasola, bataty i inne pożyteczne rośliny, uprawiane były w Ameryce Południowej na długo przed przybyciem Europejczyków.

Świat zwierzęcy posiada formy przeważnie sobie tylko właściwe, a więc z drapieżników: jaguara i pumę, z kopytowych tapiry i różne gatunki kuny (kijące dźwięk wiganie i gwałt), i udomowione oddawne kuny i alpaki; oprócz tych charakterystyczne są koniara, pancerziki, małpy diademoniaste, małolejady, różnolite sępy kaszory, z gadów ogromne kłose i kajmany. Świat owadów słoniowo bogaty. Zwracają uwagę najciemniejsze, największe i najświeższe co do starzenia

motyle, jakie wogóle znamy. Ryb mnóstwo. Rzeki dorzecza Amazonki mkną do najrybniejszych na świecie.

Wypień mapkę roślinności i pokoloruj pancerz na kolor ciemnoczerwony, kora i pąki — na jasno-czerwony, roślinność górna — na jasno-żółty! — Połączaj mapki temperatur, opadów i roślinności i spróbuj znaleźć związek między nimi! — Wypień politycznie zwiercieta główne Am. i Ameryki! — Połączaj rośliny i zwiercieta Ameryki Pł. z zwiercietałami afrykańskimi i australijskimi!

Które okolice Ameryki Pł. nie mogą być gęsto zaludnione? — Wypień trzy typy takich okolic, w związku z budową pionową i kształt roślinną Ameryki!

Zarówno pod względem ilości ogólnej ludności, jak i jej gęstości (mniej niż 4 ludzi na 1 km.²), zajmuje Ameryka przedostatnie miejsce w szeregu lądów przed jeszcze słabiej zaludnioną Australją (Antarktyda jest zupełnie bezludna).

Ludność Ameryki Południowej należy do 3 ras: pierwotnie tu osiedlił rasę indyjskiej, czerwono-skórej, której ilość nie jest dokładnie znana, oraz 2 ras napływowych, które przybyły po odkryciu Ameryki przez Kolumba, rasę białą, przybyłą z Europy i rasę czarnej murzyńskiej, wprowadzoną przez białych kolonistów z Afryki. Wskutek długiego współżycia tych 3 ras na lądzie Ameryki Południowej, wytworzyła się dość odłupna ludność mieszana czyli metys, t. j. mieszanicy białych z Indianami, którzy stanowią największą część ludności (20 milj.), oraz mulci — mieszanicy białych z murzynami.

Z ludów rasę białą najdawniej przybyli tu Hiszpanie i Portugalczycy, którzy w 16 wieku zagarnęli całą prawie Amerykę Południową, później Niemcy, Anglicy, Francuzi i Holendrzy, mający tu swe niewielkie kolonie, w ostatnich czasach zaś napływają Włosi (2 milj.), Niemcy i Polacy.

Przed najciemn Hiszpanów, Indj. indyjskie, zwłaszcza Purujanie, na wytychach Kordyliery, gdzie klimat sprzyjał pracy, osiągnęli dość wysoki stopień kultury, rozwijający pasterstwo, rolnictwo, gólnictwo i przemysł, budując miasta, drogi bito, fortece i twierdze pod panowaniem Indjów. Ich administracja i uroczona praca¹⁾. Hiszpanie pasterstwa to podobnie (Francisco Pizarro), kulturę indyjską z Indj. wolał niewolników i zabili ich w kolonje, które potem, wskutek wojny i wygnania ze strony

¹⁾ W braku planu, wyidealizowana ta i wprowadzona w życie idea wywołała panującą postać zapomnianego wpływu na barwne umysłach, wspaniałych na długim czasie popołudniowym. Znaki te panujące wspaniale (Quipa) nazwano niekiedy wspaniałe „planem wywołanym“.

metropolii, wyrzuciły się i stworzyły samodzielne państwa. Kraje te są: Rjão de Janeiro, Portugalizyja.

Indianie, podzieleni na liczne plemiona, stanowią większość w dorzeczu Amazonki, i tu i owadzie w Andach. W Paragwaju i Brazylii żyją liczne dawniejsze plemiona: Tupi i Tapaja (lub Ges). Z nich znani są jako najdalsi **Botokudzi**, prowadzą koczowniczy tryb życia w południowo-wschodniej Brazylii.

Jest to najdzikszy, lecz również najczystszy lud Ameryki Światła łaciny — trafiają na sto kochów straszą ludźmi zwierzęcy. Chodzą nagi, mają skóry, mają barwy ciemno-zielonawą, włosy długie i ciemne. Dla ozdoby, noszą „botokudy”, przedzierając uszy i zakładając w nie kawałki specjalnego gatunku drewna, lekkiego, jak berek. Ale najpiękniejszą ozdobą jest, bez wątpienia, przedzierany język drewniany („botokudy” znaczy po portugalsku nityczka, wąpse; stąd nazwa plemienia), w ten sam sposób wbiły w dolną wargę, która obrotu nawleczono aż do końca języka. Osoby te wprowadzają Botokudzi w ten sposób, że jak od 7-go roku życia przecinają obłędem wargi i uszy i wkładają co raz to większe kawałki drewna, tak, że dorosły mężczyzna ośkrocony jest kłębami o 18 cm. średnicy.

Widząc się koczować po lasach i bezdrożach Brazylii. Opowiadano dawniej, że Botokudzi niepodobni jest dozwolony trybowy, bo, o ile nie będzie ich piękniejszego na jednego biłoga, to chowają się aż przed nim starannie, bojąc się jego broni ogólnie; jeżeli zaś uważają, że jest ich dopięć, to zabijają napadniętego, nawet zdoła im się przysięść.

Na północy w dorzeczu Orinoko żyją plemiona Karaiów które z dorzecza dolnej Amazonki rozszedły się wzdłuż wybrzeża daleko aż po Wenezuelę i na rzekę Antyle, jako groźni ogół nabywców i Indoborcy, jedyny lud Ameryki Południowej, który wykazał pewne zdolności leśniarskie; na zachodnich zboczach Andów — w Chile — żyją Araukanie, bardzo dzicy, wojowniczy lud koczowniczy, dotąd prawie nieujarzmionych. Do grupy Indian-Paragwajczyków należą Tehuelczowie i tak zwani Indianie Pampy, wreszcie sami Patagowie, znani ze strasznego wysokiego wzrostu (średni wzrost 177 cm.). Wszystkie te plemiona stoją na niskim stopniu rozwoju. Świetni jeźdźcy, z łowami, po mistrzowsku używają drutów i łasa wśród ciągłych polowań na stepowego zwierza. W bardzo pierwotny sposób żyją także mieszkańcy Ziemi Ognistej, prawie wyłącznie rybołówcy. Ryby i muszle są niemal całym ich pożywieniem, jako broni używają jeszcze łuków, harpunów i noży; pomimo chłodniejszego klimatu chodzą pół-nago, bogaci tylko ubierają się w futra i skóry.

Znajdź na mapie politycznej Ameryki Południowej wszystkie państwa! Ile ich jest?

Pod względem układu politycznego terytorjum Ameryki Południowej mającej trzy kolonie europejskie Guajany (czyli Gujana), 2 republiki, oraz Stary Zjednoczony Brzyljskie.

Na Pn.-wschodniem wybrzeżu leżą 3 jedyne w Ameryce Południowej kolonie europejskie: Gajana Francuska (głównie miasto Kajenna, miejsce zesłania przestępców), Holenderska (z m. Paramaribo) i Angielska (z gł. m. Georgetown, (czyt. Dżordżtown). Wszędzie klimat gorący, wilgotny, równy.

Temperatura w dzień w ciągu całego roku nigdy nie jest wyższą, niż 29°C., ale też nigdy nie spada poniżej 27°C. To wielkie ciepło, panujące bez przerwy przez cały rok, oraz ogromna wilgotność powietrza bardzo niekorzystnie dla Europejczyków: trąca syp, męczelica, zdrowie i prawie zawsze padają ofiarą zabijającej febrы.

W przyrodzie Gujany zwracają uwagę: obrazy najwęższy z żyjących na ziemi wąż anakonda, dochodzący do 12 m. długości (znajdy także w krajach sąpiednich, zwłaszcza w Brzylji), i najwyższa w swoim rodzaju roślina wodna: Victoria regia o liściach 2-metrowej średnicy. Są tu kopalnie złota (w Gajanie francuskiej). Na plantacjach pracuje przywlekana ludność murzyńska. Europejczyków bardzo mało.

Dalej od północy na południe:

1) Republika Wenezuela w dorzeczu Orinoko. Główne miasto Karakas (Caracas). Chów bydła na łąkach; plantacje kawy, trzciny cukrowej, bananów, kakao. Mieszkańcy przewadnie mieszańcy, mityd i mabeł 2¼ milj., na obszarze blisko 1 miliona km². Wenezuela dostarcza dla handlu światowego najlepszych gatunków kakao. Kopalnie ropy naftowej należą obecnie do największych w świecie.

2) Republika Kolumbia w Andach północnych w dorzeczu rzeki Magdalena i w łąkach produkuje bardzo wiele kawy; główne miasto Bogota.

3) Republika Ekwador (znaczy po hiszpańsku — równi) z głównem miastem Kito (Quito), leżącym wysoko w górach, prawie na samym równiku. Największem miastem i obecnie właściwą stolicą jest Gwajakil (100 tys. mk.). Ekwador produkuje dużo wyborowego kakao.

W Ekwadorze wznosi się do 6100 m. wspaniały szczyt

Chimborazo (czytaj Caimborazo), który przez długi czas uchodził za najwyższy szczyt w Ameryce Południowej, a nawet na ziemi. W szeregu podróżników, którzy wspinali się na szczyt Chimborazo, był także Polak, znakomity botanik, badacz pasmo tropikalnej Ameryki, Józef Warszewicz, twórca ogrodu botanicznego w Krakowie (Podróż po Ameryce 1844 — 1853).

4) Republika Peru, z gł. m. Limą (220 tys. m.), portem Limy Kallao (Callao), i starym stolicą Inków, miastem Cuzco (Cuzco) w górach.

5) Republika Boliwja (gł. miasto La Paz, 120 tys. mk.), jedyne obok Paragwaju państwo Ameryki Południowej, nie mające dostępu do morza.

Republiki te bardzo rozległe (najmniejsza z nich Ekwador jest nieco większa od Polski, największa — Peru — jest blisko 4 razy większa), ich zagospodarowanie, mają duże bogactwa naturalne mineralów. Wydobywa się tam: złoto (Peru, Kolumbia, Gajana), srebro (Peru i Boliwja), miedź (Peru), cynę i bismut (Boliwja). Z wysypisk peruwiańskich Czincza (Chincha) wywożone do niedawna znaczne ilości gumy (nowemu plasnemu, zagrożonego w suchym tamtejszym klimacie w całych pokładach — obecnie wyczerpanych). Wilgotne składowiska wschodnich słodów andyjskich i doroczną Amazonki dostarczają kaczmarek, kary chinowej, wanilii, liści koka (z nich się otrzymuje środek leczniczy znieczulający — kokainę) i wiele innych roślin użytkowych. Ludność pochodzenia hiszpańskiego, Kresowicie, Indianie i mieszańcy — niekiedy pracowita i kulturalnie dość słabo rozwinięta, powoli dąży się z zarobkowania i zastoju. Przemysłu własnego prawie nie ma. Handel w rękach obcych, na usługach Europy, zwłaszcza Wielkiej Brytanji. Rolnictwo rozwija się do brzo (jamszka, jęczmień, a nadewszystko kukurydza, przystosowana do klimatu i ziemi i wyłyna, są najważniejszymi roślinami uprawnymi).

Kresowicie są to Hiszpanie z pochodzenia, urodzeni już w Ameryce; są oni trudem dokończonego wzrostu i umiarkowanej cery. Ludzi i władzy jeszcze, nie dawał robot nie dawa, eksploatacja w sposób nieszkodliwy polowańek sobie tłumaczy.

Indianie traktowani są narodził z byciem robotniczym; w miastach pracują, jako tragarze, noszą wodę, wyrażony nasza lara, używany jako opał, i wszelkie towary. Bóg, okrył łachmanami, są napelnia na łazni swego pana, będąc całkowicie w niewoli, choć prawnie jest ona już dawno

minutowa. Jako przewodnicy karbowe, przewożą z miasta do miasta całe stada lam, obciążonych towarem, mając obok skromnego tapasa lubiej tywanki, tylko warok z kłoci „boka”, które mogą siedzieć. Lamy też mają kopyt rzeźby twarzy, spotykane po drodze, i w ten sposób, mając bezsilność, i przewodnik i jego ciędo, potrafią zatrzymać wyprzedzających i jednego kalesa krążyć w druzi. Przechodzą, udając się, też doły i mały.

Jedną z głównych trudności w rozwoju tych krajów stanowi brak środków komunikacyjnych. Od brzegów oceanu i przystani, niechcąc awantur dołowych, do wnętrza kraju, a tam bardziej do leżących na wschodzie rzek, dostać się bardzo trudno, wobec niedostępności Andów. Dlatego też wybudowane linje kolejowe, łączące porty ze z wysekiar na 3—4 tys. m. wnętrzem kraju.

Są to arcydzieła porępowości i sztuki inżynierskiej, najwyższe linje kolejowe na świecie. Najwyższą linję Lima — Oroya¹⁾ na wysokości najwyższego w Europie szczytu Mont-Blanc (czytaj Majblanc) 4.750 m.

Linje gładkowicie iściekniejące nad poziom miasta, powietrze jest tu bardzo rzadkie, a słoneczne światło pada w dzień nieświeżość; po dniu upalnym następuje zimna noc, tak, że wahania temperatury w ciągu kilkunastu godzin wynoszą 40° — 50°, od 30 tysięcy stopni gorąca do kilkunastu stopni mrozu, gępi w nocach i rzadkiem powietrzem śniegu zupełnie nie widać, nie małygo przez dzień ciepła.

Woda płynąca i stojąca w nocy zamraża. Powietrze przesycone jest elektrycznością i bardzo często zdarzają się burze z piorunami, podczas których spada gęsty śnieg lub grad. Po burzy śniegowej, śniegający śnieg śnieży na śniegach śniegów powoduje niebezpieczną chorobę oczu, zwana „arumpu”, bardzo niebezpieczną. Rzeki śniegów powietrze jest przesycone górną chorobą, zwanej „arumpu” (Korowu). Wywołuje ona kaszel i osłabienie, wiele oczu, krowość.

Otwarcie kanału Panamskiego pozwoli zbliżyć te kraje do Europy i wpłynęło dodatnio na ich rozwój.

Przepręta i wypisze o klimacie Andów, górnym świecie i podróżowaniu w Andach! — Przepręta i wypisze o klimacie Peru polskiego podróżnika Jana Sztolmana, p. 1. „Peru” (2 tom)! — Ameryka Południowa ma w porównaniu z Afryką i Australią niewiele obszaru pustyni. Dlaczego? — Klimat pustyń rolni i zwierząt słabiej starodawnym mieszkańcom Ameryki Południowej stworzenie znaczącej kultury. Która to kultura rolni i zwierząt? — Podróżuj po tym świecie Ameryki Południowej z Afryką i Australią! — W dawnych czasach pustyń była, widać Peru, że rola zwierząt słabiej pierwotny natura do

¹⁾ Kolej tę budował Polacy, inżynierowie: Ernest Malinowski, Władysław Foltkierski i Władysław Knapik. Ten ostatni obior, wyprzedzając w Peru, dawował Krakowiczom Akademii Umiejętności.

tem pługiem. O czym to świadczy? — W których częściach świata poznaliśmy już koczujące, w których niekiedy jest koczowniczo koleja belkane? — Wyśmienite połacie Azji, Afryki i Ameryki Południowej, nie posiadające dostępu do morza? — Dlaczego opisane powyżej kraje stały na tak niskim stopniu rozwoju gospodarczego?

REPUBLIKA CZILE (CHILE).

Obszar 750 tys. km², ludność 4 milj., obszar gęstość zaludn.:

Znajdź na mapie republikę Chile i oblicz rozciągłość jej z pn. na pd., w słupkach i w km! — Oznacz w kilonastkach rozciągłość Chile z zachodu na wschód! — Czy wąski korytarz kraju jest korzystny dla jego wzrastaającego gospodarczego rozwoju? — Jakim klimatem ma ten kraj na pn. i na pd.?

Republika Chile zajmuje wąski pas nadbrzeżny i zachodnie zbocza Kordyljerów od miasta Arica do pd. krańców łądn. Niekorzystnymi warunkami geograficznymi kraju są: kształt niezwykle wąski i wydłużony i ogromna odległość od Europy, (przez Atlantyk), i od Azji (przez Pacyfik; oblicz te odległości na mapie). Natomiast ukształtowanie wybrzeża i dostępność kraju są bardzo dogodne.

Pod względem klimatu i charakteru kraju Chile dzieli się na 3 części, któreimi są: gorąca i sucha część północna o charakterze pustynnym (pustynia Atakama) i niemal zupełnie braku opadów (0—20 cm.), środkowa część, umiarkowanie wilgotna i ciepła, gospodarczo najlepiej rozwinięta, wreszcie południowa część o klimacie morskim stosunkowo dość chłodnym, o wybrzeżach, porośniętych fiordami (por. mapkę opadów i isotherm).

Część północna najrzadziej zaludniona i pustynna, posiada skarby mineralne: solitry czajłjską i bardzo bogate złoża miedzi. Ludność bardzo rzadka, przeważa element indyjski. Język, jak w całej republice hiszpański, religja katolicka. Część środkowa ma grunt żyzny — kocznie tu uprawa zbóż (wywóz panewki) i hodowla bydła. Tu się skupiły najczystsze miasta kraju. Miasto Santiago (500 tysięcy mk.), główny port Valparaiso (Val paraiso — znaczą dolina raj), 180 tys. mk., na linii kolejowej, idącej wzdłuż kraju z pn. na pd.; miasto połączone jest jedyną Trans-andyjską koleją Ameryki Południowej z oceanem Atlantycznym (Valparaiso — Buenos-Aires).

Valparaiso leży u stóp Andów, wśród których wznosi się

porząd całą okolicę najwyższy szczyt Ameryki Południowej Akonkagua. Na północy od tej góry leży przełęcz Uspallita (5900 m.), najważniejsze przejście w całym łańcuchu Kordyliery; tędy biegnie najbliższej oświecena droga handlowa między Zachodem a Wschodem.

Ciśło jest w stosunku do obszaru najbliższej przemysłowym krajem Ameryki Połudn. (cukrownie, browary, młyny, kopalnia okrzemów, garbarnie, fabryki mydła, baweł, fabryki cygar i t. p.).

W odległości kilkuset kilometrów na zachód od Valparaiso leży archipelag Juan Fernandez, (czyli Juan F., nazwisko odkrywcy, 1595); należący do Chile. Na najbliższej wschodniej wyspie (Isla mas a tierra — najbliższa ląd), o wielkości 35 km², bawił na dobrowolnym wygnaniu 1790 — 1799 młody marynarz Aleksander Selkirk. Ośrodek jego przągił miał naczelnik Dufur (czyli Duff) oraz opiekunowie o imionach Robinson i Cruso.

Część południowa kraju — a wybrzeży fiordowa — częściowo porośła jest ograniczoną leśną, częściowo przedstawia trawiaste stopy, gdzie angi pasły się stada guanaków, stanowiące bogactwo miejscowych plemion indyjskich (wełno i skóra), chociaż zaś pasą się stada owiec. W lasach rośnie polityczne drzewo Kwilaja (którego kora służy do prania niektórych tkanin) i dużo wybornych drzew budowlanych.

Wielkie usługi przy badaniu kraju, a zwłaszcza jego skarłów mineralnych, położył „Ojciec chilijskiego górnictwa”, Polak Ignacy Domeyko, wychowanek uniwersytetu wileńskiego, filozofa, uczony, jako uczeń iśk powstania 1840 r., do emigracji z kraju. Bawił w Chile od roku 1850 do 1884, był profesorem uniwersytetu (fizyki i chemii), opracował staranną mapę kraju (1:500,000), a o powrocie do Ameryki napisał bardzo cenną pracę.

Jakże znaczenie ma kulej Trans-andyjska, łącząca Valparaiso z Buenos-Aires? — O ile skraca ona drogę do Europy? — W których stronach Andy znajdują się i jak nazywa się wąwóz, który osiągnął porównał a przejściem Uspallita?

REPUBLIKA ARGENTYŃSKA.

Obszar blisko 3 milj. km², ludność 10 milj. mł.

Znajdź na mapie granice Argentyny! — Zauważ jej rozciągłość z pn. na poł. w stepach i w km! — Jakli bliżej wstępnego Ameryki Poł?

Na wschodnich zboczach Andów, od km oceanowi Atlantyckiemu, leży ogromna Republika Argentyńska, znacznie mniejsza

od Brazylii i obszarem i liczbą ludności, lecz gospodarczo najlepiej rozwinięta z państw Ameryki Południowej.

Części kraju na północy, jak Gran-činła, a Patagonia na pd. są bardzo mało zaludnione.

Argentyna posiada różne formy powierzchni: wschodnie stocza Andów, góry Kordoby (porównaj rys. 83), równinne zwrotnikowe lasy na pn. i pampy na pd. Klimat od gorącego na pn. powoli przechodzi w umiarkowany i nawet chłodny na pd. Izoterma roczna na pn. najwyższa — 14° , na pd., w Ziemi Ogniastej najniższa — 4° . Rzeka Colorado jest granicą obszaru klimatycznego pn. i pd. Na pn. ilość opadów rośnie ku pn.-wschodowi, na pd. ku zachodowi. (Dla czego? Porównaj mapkę opadów!). Wschodnie jednak wybrzeże Ameryki jest cieplejsze od zachodniego, bo tu płynie ciepły prąd Brazylijski od pn., a tam zimny prąd Peruwjański z pd. Na pd.-wschodzie i w środku kraju opadów jest za mało, około 40 tys. mm^2 , ziemi musi być nawadniana. Ziemi dobrej pod uprawę jest przeszło milion km^2 . Część tylko tego ogromnego obszaru jest zagospodarowana. Gospodarczo Argentyna, podobnie jak Chile, dzieli się na 3 krainy: północna — najcieplejsza (ryż, bawełna, trzcina cukrowa), środkowa — pastersko rolnicza, południowa — stepowa. Lądność pierwotna wyniosła, napływowa zaś szybko warasta, dzięki imigracji. Między rokiem 1857 a 1914 przybyło do „starego świata” $4\frac{1}{2}$ miliona Włochów, $1\frac{1}{2}$ miliona Hiszpanów. Liczba przybyszów słowiańskich, a między nimi i polskich znacznie skromiejsza.

Narwój Argentyny pod względem gospodarczym idzie szybko naprzód: olbrzymie jej obszary są przecięte szosami i gęstą siecią kolejową od Buenos-Aires ku zachodowi i północy (są to wykończone już części projektowanej kolei międzykontynentalnej z Buenos-Aires przez Boliwię, Peru, Ekwador, Kolumbię, Panamę i Meksyk do Nowego-Jorku, ogólnej długości 16,700 km., t. j. odległość taka jak z Paryża do Pekinu).

Głównym bogactwem Argentyny jest rolnictwo: wywosi ona znaczne ilości pszenicy i kukurydzy do Europy, trzcinę do Chile, a flaków bydła wyróżnia się tak, że należy do najbogatszych pod tym względem krajów świata.

Pod względem wywozu zboża Argentyna należy do najwładniejszych obszarów produkcyjnych na ziemi. Wobec małej ilości

zabudowania, w miarę wzrostu obszarów uprawnych, Argentyna będzie w przyszłości stała się coraz ważniejszą dostawcą cukru dla Europy. Na północy uprawiają trzcinę cukrową, ryż i kawę. Przemysł rolniczy, a szczególnie rybnictwo i cukrownictwo, rozwija się doskonale.

Na drugim miejscu stoi hodowla bydła. Dawniej bardzo pierwotnie przez Indyjczyków „ganczo” uprawiana, obecnie ustępuje miejsca hodowli więcej postępowej i zawodowej. Na pierwszym planie stoi chów owiec, których łączą (45 milj. sztuk) Argentyna ustępuje tylko Australji, potem bydło rasiste (27 milj. sztuk). Dawniej natycia i wywozu mięsa nie umiano zorganizować. Szczęśliwie na skutek, potem wprowadzono wyrób białej (Lietnag), obecnie mięso skutecznie zamrożone wywożą do Europy. Hodowla, podobnie jak w Australji, pod gosem niemiernym.

Podam okazytę niekół.

Stolicą państwa jest Buenos-Aires (= „dobre powietrze”) w najbogatszej prowincji kraju, największe miasto Ameryki południowej (przeszło 2 milj. mk.), a zarazem główny port wywozowy i przywwozowy, ważny węzeł kolejowy i końcowy punkt wielkiej drogi wodnej La Platy. Miasto piękne, po europejsku urządzone. Uniwersytet, muzea. Połączony z czyljskim Santjago koleją Trans-andyjską.

Rosario (Rosario 400 tys. m.), ważne portowe, handlowe i przemysłowe miasto. Cukrownictwo.

W Argentynie mieszka i pracuje na roli i po miastach ok. 50.000 Polaków.

PARAGWAJ I URUGWAJ.

Mala w porównaniu do innych amerykańskich krajów, bo tylko 1/4 milj., kraj obszaru licząca republika Paragwaj (1 milj. mk.) zajmuje terytorjum w śródlądzie rzecznym Parany. Paragwaj i Pilkomaje (Pilcomayo), zaludnione przez Indian, mieszczków i półkoczowniczych Indian. Rolnictwo i hodowla bydła są głównym zajęciem mieszkańców. Przemysł zaczyna się dopiero rozwijać. Najważniejszym produktem kraju jest uprawa t. zw. herbaty paragwajskiej, t. j. drzewka zw. Yerba mate. „Herbata” ta jest codziennym napojem Indian w krajach sąsiednich.

Główne miasto Asuncjon (100 tys. mk.), port w miejscu, gdzie rzeka Pilkomaje wpada do Paragwaju.

Republika Urugwaj, mniejsza od Paragwaju, ale gęściej zaludniona (przeszło 1½ milj. mk., a więc najgęściej zaludniona w całej południowej Ameryce) w klimie północny z południem Urugwajem a morzem. Hodowla bydła rozwinięta podobnie jak w Argentynie (711 sztuk bydła rogatego i blisko 2 tysiące owiec na 100 mieszkańców, najwięcej na ziemi). Kraj żywny, znaczna uprawa pszenicy i kukurydzy. Główne miasto i port **Montevideo** (Montevideo), 450 tysięcy mieszkańców.

Obie te republiki stanowią przejście od stepowej Argentyny do zwrotnikowej Brazylii.

Oznac na mapie republiki Argentynską, Paragwaj i Urugwaj i pokoloruj różnemi kolorami! — Zamień na mapie wszystkie wymienione miasta! — Przyprowadź znane ci kaje kolejowe! — Pokoloruj Argentynę z Afryką Pd. i z Australją!

STANY ZJEDNOCZONE BRAZYLJSKIE (ESTADOS UNIDOS DO BRAZIL).

Obszar 8,5 milj. km.², ludność 24 milj. mieszkańców.

Znajdź na mapie granice Brazylii! — Z jakimi państwami graniczy Brazylija! — Z wieżatkami południowo-amerykańskimi, przez jednego. Którego? — Co umiemy powiedzieć o ukształtowaniu powierzchni i klimacie Brazylii? O ilości roślinności i zwierzęcych? O ludności? — Gdzie powstać zaludnienia Brazylii? — Czy Brazylija ma naturalne drogi wodne? Jakich?

Stany Zjednoczone Brazylijskie zajmują obszar większy od Australji, a mało co mniejszy od Europy; jest to jedno z największych państw na świecie; zajmuje ono całe dorzecze środkowego i dolnego biegu Amazonki oraz północnego biegu Paragwaju i Parany. Całą wschodnią i poł.-wschodnią część kraju zajmuje wyłyna Brazylijska i położone wśród niej góry, dochodzące do największej wysokości w tych stronach Brazylii, w których znajduje się stolica kraju (grupa Itatiaia w północnym Rio de Janeiro — Rio de Janeiro). Na pn. rozciągają się niezamierzone pustynie, na wybrzeżach wnętrza — suchsze kampa.

Brazylija była kolonią portugalską, potem od r. 1822 samodzielną cesarstwem a w 1889 r. przekształciła się w Stany Zjednoczone Brazylii: 20 Stanów, jedno terytorjum prawie bezludne, oraz 2 obwody zwyczajowe.

Brzazylję zamieszkuje: Indianie (ludy Tupi i Gao), których liczba nie da się ściśle określić, gdyż obok osiedlonych, wielu Brazylczych, dużo jest jeszcze plemion żyjących w głębi kraju w rozproszeniu i w zupełnej niemal niewiaściwości. Marazyl, sprowadzeni niegdyś jako niewolnicy, a w 1888 roku ostatecznie wyzwoleni, mieszańcy (zwłaszcza mulaci) i biali. Ludność Brazylii wzrosła, dzięki imigracji. Najwięcej przyjeżdża tu Włochów, Portugalczyków, Hiszpanów i Niemców. Przychodźstwo przed rokiem 1914 oceniane na ogół 100 tys. rocznie. Obecnie znacznie się zmniejsza.

Łódź Polaków, którzy wyemigrowali do Brazylii i obecnie tam mieszkają wynosi ponad 100 tysięcy.

Językiem panującym jest w Brazylii język portugalski.

W stosunku do swego obszaru nie produkuje jeszcze Brazylija i setnej części tego, coby produkować mogła, wobec słabego zaludnienia wnętrza (zaledwie 1 człowiek na 10 km²). Nawet najbardziej zaludnione Stany Wschodnie nie mają więcej nad 15 ludzi na km². Obszar środkowej nadmorskiej części produkuje kaczmarek. Nie są to jednak plantacje, lecz rabunkowa gospodarka zbierania drzew i wyniszczania lasów. Lasy brazylijskie dostarczają i innych roślin, jak wanilia, koka, herbata mate, drzewa stolarskie i barwne (np. malbony, palisandrowe, drzewo czerwone z Pernambuco i Bahji).

Obszar kulturalny, zajmujący głównie wschodnią północną dostarcza wszelkich podprzemysłowych produktów rolniczych. Najważniejszemi są: ryż, bawełna, trzcina cukrowa, tytoń, mąka (na wywóz jako tapioka), a także kukurudza i brazylijska czarna fasola i białą. Ale pierwsze miejsce w handlu światowym zajmuje kawa, której sprawa daje świetne rezultaty tak, że Brazylija dostarcza więcej niż 1/2 produkcji światowej (kawa Santos, Rio, Bahia — nazwy od portów wywozu). Poza rolnictwem hodowla bydła w stepach wnętrza i półdnia wolać się zwiększa.

Brazylija posiada bogactwa mineralne: diamenty, złoto, żelazo, węgiel kamizary, mangan, drogie kamienie, jednak brak dobrych dróg i gęstszej sieci kolejowej sprawia, że mimo obfitych dróg wodnych, bogactwa te nie są dotąd należycie wyzyskane.

Przemysł (młynarski, cukrowniczy, gorzelniany, mięsny,

w Rio Grande do Sul, tutekci, a zwłaszcza bawelsiani) i handel rozwija się coraz lepiej, ale nie w stosunku do ogromu bogactw kraju i są przeważnie w rękach obcych przybyszów. Brazylja należy do krajów o t. zw. czynnym bilansie handlowym, t. zn. wartość wywozu jest większa niż przywozu. Oświata stoi bardzo nisko. Religja katolicka.

Głównymi portami wywozowymi są: Rio de Janeiro (Rio de Janeiro — 1,7 miliona mk.), w przedlicznem położeniu nad ogromną zatoką, wewnątrz której stoi ogromny sztuczny kształt („głowa cukru”), Santos, Bahia, Pernambuco. Ruchliwie i przemysłowe miasto San Paulo (900 tys. mk.) jest połączone koleją z wnętrzem kraju i z portem Santos. Przy ujściu Amazonki — Para (375 tys. mk.) wywóz kawy.

Kurytyba w stanie Parana, 80 tys. mk., centrum polskich kolonii i jej port Paranaguá (Paranaguá).

Emigracja polska do Brazylii nie jest w zbyt znaczącym położeniu. Ciężki i nieurodzaj, bez kapitału, nie umożliwia emigracji przystosowanej do warunków innych, niż w kraju, warunków. W stanie Parana ludność polska stanowi 1/4 ludności stanu. Główną rzeką tego stanu jest rzeka Iguaçu. Jest ona na znacznej przestrzeni opłazona, lecz wodogospody straszą śniegi. Z przeprowadzeniem linii kolejowej do San-Paulo położenie kolonistów polskich poprawiło się, dzięki obrotowi dyktu produktów. Głównym ich bogactwem jest sprasad kruszawy miedzi, otrzymywanej z maszynowych kłód daleko rosnących drzewek. Oprawiają, miedzi żelaza, węgla i wosku. Bariskiej szlifowali do piasku na roli od Włochów, Polacy kłój stają od Niemców, doskonale zorganizowanych i pomagających sobie nawzajem; są oni, wobec rosnącego braku myśli do handlu i przedsiębiorczości, szczególnie w pomaganiu, w fatalnem położeniu.

Czasem, dzięki ogromnej wytrzymałości i niezwykłej mądrym postępowaniu, potrafią przebić się w najcięższych latach. Niektórzy nawet dorobili się wcale znacznego majątku. Z racji tej wytrzymałości i odporności, niektórzy winni w tych polskich koloniach przywodzi, o ile będą one dobrze zorganizowane i wytworzą własną przedsiębiorczość i racjonalność. Dotychczas brak jej jest zupełny, a oświata stoi bardzo nisko. O ile powołanie w Stanach Zjednoczonych Ameryki Pa. lub w Kanadzie można uważać za wyjątek, choćby i przy pomocy przedsiębiorców dla emigrantów, może nawet polską, o ileby zwrócił z tej szkoły student i wrócił do kraju, o tyle emigracja do Brazylii nawet tych dodatnich stron nie posiada.

Naturzyści nie rozpruwają się oni tak, jak w Stanach Zjednoczonych, gdzie nieporozumienia ludności, lecz zachowują swoje polskie tradycje, tęsknotę do Ojczyzny i w podobnych warunkach mogłyby się stać znaczącym czynnikiem kolonii Rzeczypospolitej Polskiej.

Wykreśli mapę Brazylii i smacznie walczyć miasta i punkty! —

Fig. 17. Mapa Gospodarcza Arctyd Poludniowej.

Praczysta! sobie z wypiów o Amazonce, nadamazońskich otworach, o dachach białasach i Benokadach! — Praczysta! o kolonizacji półkuli w Ameryce z wypiów! — Wywieś najważniejsze produkty mineralne, roślinne i zwierzęce Ameryki Południowej? — Co Ameryka Południowa wywieź, a co sprowadza? — Które państwa Ameryki Pł. są najbiedniej, a które najbogaciej zagospodarowane? — Ułóżmy sobie półmiejscowe określenie, że najważniejszemi państwami Ameryki Pł., występującymi równo wspólnie w okresie interesów całej Ameryki Pł., są t. zw. państwa A. B. C. Które to są państwa? — Które narody europejskie skolonizowały i podbiły lądy Ameryki Pł.? — Jakich języków europejskich musieli być się nauczyć przed podróżą do najważniejszych krajów Ameryki Pł.? — Dlaczego Ameryka Pł. nazywa się czasem „Ameryką romańską”? — Jaka różnica występuje względem mieszkańców Ameryki Południowej?

Przegląd krajów południowo-amerykańskich przekonad nas, że obstar tej części świata wyposażony jest niewzrusznie obficie w bogactwa świata roślinnego i zwierzęcego, oraz w niektóre produkty górnicze. Jednakże, pomimo czterech wieków kolonizacyjnej pracy Europejczyków, kultura Ameryki Południowej rozwija się bardzo powoli, wskutek tego, że tamtejsze kolonie były w rękach narodów, zagroźnie strzegących swojego panowania, nie mało przedsiębiorczych i na europejskim terenie pracy drągarzów (Hiszpanie, Portugalczacy). Ponadtoże mań młodośćwa ludność nie okazała się zdolną do gospodarowania na sposób europejski, los Ameryki Południowej był tem więcej zależny od energii i zdolności do pracy przybyszów. Dzięki, w miarę, jak skutkiem imigracji, coraz więcej przybywa obcych, gospodarczy stan Ameryki Południowej coraz szybciej się podnosi.

Ameryka Pł. posiada plody, którech brak krajom europejskim. Tak więc Europa i Ameryka Pł. prowadzić mogą i istotnie utrzymują ze sobą żywy handel: Europa sprowadza z Ameryki Pł. jej produkty (między innymi coraz więcej zboża), a zaopatruje Amerykę Pł. w towary swego wielkiego przemysłu Zjednoczone), która posiada prawie wszystkie te plody, które ma Ameryka Pł. (a na nawet niedmiar zboża), mniej ogląda się na przywóz z Ameryki Pł., a więcej szuka w niej najbliższego „rynku zbytu” dla swego przemysłu. Narazie gospodarstwo i finansowo Ameryka Pł. silniej jest związana z Europą, niż z bliźnią sobie „siostrzą północną”.

Ameryka Pł. nie jest więc tak, jak Afryka, Australia i w (przedwzrostkiem Wielka Brytania). Ameryka Pł. (Stany

znacznej części Azji, kolosalnym obszarem Europy (oprócz Gajany, wszystkie kraje południowo-amerykańskie są państwami umiarkowanymi), ale gospodarczo z Europą związana i zależna od Europy zaleźna.

AMERYKA POŁNOČNA.

Obszar 24 milj. km.² (wraz z archipelagiem Arktycznym) 160 milj. mk., oblicz gęstość zaludnienia.

KRAJE POŁUDNIOWE t. zw. AMERYKA ŚRODKOWA.

Znajdź przemyłk Paranański i półwysp Handwerz, Jukatan, oraz przemyłk Tehuantepek! — Znajdź morze Karibskie (część Antylskie) i zatokę Meksykańską! — Znajdź wyspy Małe Antyle, oddzielające się na wschodzie morze Antylskie od oc. Atlantyckiego! — Znajdź wyspy Wielkie Antyle: Kuby, Jamajkę, Portoryko i Haiti, oraz wyspami San-Domingo! — Znajdź wyspy Bahamańskie na pół-wschodzie na szczytniku Raku pomiędzy półwyspami Florydy, należącymi do Ameryki Północnej, i Antylami.

Cala ta część lądu stałego od przemyłku Paranańskiego do Tehuantepeku oraz archipelagi powyżej wymienionych wysp, objętych ogólną nazwą Indyj Zachodnich, stanowi Amerykę Środkową.

Morze Karibskie, głęboko miejscami na przeszło 5 tys. m. (na pół od Kuby nawet 6500 m.), oddziela archipelagi Wielkich i Małych Antyli od Ameryki Północnej.

Zatoka Meksykańska (miejscami ponad 1,5 tys. m. głęb.) łączy pomiędzy półwyspami: Jukatanem, Florydą oraz wyspą Kubą, największą z Antyli.

Pod względem ukształtowania powierzchni Ameryka Środkowa jest w części lądowej szeregiem wyżyn, przeciętych t. zw. Górami Antylskimi. Są to łańcuchy górskie w kierunku wschodnio-zachodnim lub pół-wschodnim — pół-zachodnim. Łańcuchy te i na lądzie, i na sąsiednich wyspach są częścią większego systemu górskiego, który uległ częściowemu rozcięciu i zaburzeniu, a części w tych stronach trzęsienia ziemi wskazują na to, że w skorupie ziemskiej i dziś jeszcze odbywają się tutaj usterzenia i drgania mas skalnych. Liczne czynne wulkany (około 27) roz-

siane są wodną wybrzożą na łądnie i na wyspach. Wyniosłe stożki wulkanów czynnych i wygasłych są najwyższymi wzniesieniami górskimi całego obszaru (Fuego w Gwatemali 3800 m.). Pomiędzy wyższymi znajduje się kilka wyższych szczytów wśród długiego, najszerszego na ziemi międzymornia środkowo-amerykańskiego. I tak: obniżenie na przesmyku panamskim (poniżej 100 m.), obniżenie Nikaragwy (Nikaragua) (około 30 m., jezioro 55 m. nad poziomem morza) i obniżenie przesmyku Tehuantepec (nieco ponad 200 m.). Najważniejsze — panamskie — wyrysowane na budowę słynnego Kanału Panamskiego.

Klimat wilgotny, gorący z dwiema porami roku, dżdżystą i suchą. Pasady, wiejące od wschodu, spadają deszczowe wzniesieniom na wschodnich zboczach gór, zachodnie zbocza wobec tego są znacznie suchsze. Wielkie bardzo upały łagodzone są przez wpływ morza, lecz atmosfera jest duszna, ciepłota, odpowiednia bardzo dla podwrotnikowych roślin, lecz nie dla białego człowieka. Gleba bardzo żarna. To też świat roślinny, jest bardzo bogaty, podwrotnikowy.

Trzecia część obszaru nadaje się, zwłaszcza na wyspach, do uprawy roli ale załatwie jedną trzecią jest nakryta zagospodarowana. Po wschodniej, wilgotniejszej stronie udają się znakomicie banany, po zachodniej, suchszej — kawa. Rośliny plantacyjne, wprowadzone tutaj, rozpowszechniły się ogromnie, głównie trzcina cukrowa (Kuba, Jamajka i kraje międzymornia), tytuł (Kuba), kawa (Haiti i kraje międzymornia, zwłaszcza Gwatemala i Salwador), kakao (zwłaszcza Honduras), ananasy (wys. Bahama), krowia. Z roślin uprawnych, najważniejszych dla wyżywienia ludności, pierwsze miejsce zajmuje kukurydza i fasola. Oświk tego Ameryka środkowa dostarcza wiele gatunków cennego drzewa (stolarskie, np. mahoe i barwnikowe, np. „drzewo błękitne” do barwienia wełny i t. d.).

Jak wiemy z historii odkrycia Ameryki (por. str. 145), Krzysztof Kolumb przybył na jedną z wysp Bahamskich (Guanahani) w 1492 roku i został w całej tej części Nowego Świata czerwienokórą ludność, którą nazywał Indianami sądząc, że odkrył Indje.

Pierwsi kolonizatorzy byli Hiszpanie; wypędzali oni Indian, łupili ich dobytki, poszukiwali tylko złota i nie dbali o rolnictwo i podniesienie dobrobytu kraju. Potem dokonaliwali niektóre wyprawy Francuzi oraz An-

głowy. Do czarnej i białej ludności przyszyła trzecia z kolei — czarna mroczny z Afryki, wprowadzony jako robotnicy na plantacje. Z Anglią oraz Hiszpanią, jako niezmierzający kolonizatorzy, stworzyli swoje kolonie i na ich miejscu powstała pięć małych republik: Niderogwa, Gwatemala, Salwador, Honduras i Kostaryka. Ostatnio powstała mała republika Panamska, na której obszarze znajduje się wybiegający przez Stany Zjednoczone Ameryki Pa. terytoryjny kanał Panamskiego.

Obecnie ludność Ameryki Środkowej jest wciąż gęsta. Właścicielami plantacji są bardzo często Europejczycy, robotnikami wyłącznie ludność miejscowa, mogąca w gorącym klimacie pracować: Indianie, krukowie, murzyni, mulaci, metysy, pozostali chłodzi kuli.

Obecnie sześć republik na lądzie stałym istnieją jeszcze dwie na wyspach Haiti, zachodnia (Haiti) czysto murzyńska i wschodnia (San-Domingo — Republika Dominikana) z ludnością czarną, białą i mulacką; w zachodniej ludność mówi separatym językiem francuskim, we wschodniej — hiszpańskim. Niemalże jest także największa z wysp Kuba (Republika — obszar 114 tys. km.², około 5½ milj. ludności), zależna gospodarczo od Stanów Zjedn. Ameryki Pa.

Z kolonii najważniejsze są angielskie: Jamajka, wyspy Bahama i przeważna część Małych Antyli; francuskie (wchodzący Martynika i Gwadelupa w Małych Antylach) i Stany Zjedn. Ameryki Pa. (Portoryko). Mniej ważne niderlandzkie Curaçao (czyt. Kurasao).

Przemysł (fabryki cukru, cygar, rumu) i handel w rękach obcych. Ludność bowiem miejscowa jest dość leniwa i apatyczna. Zbyt wiele zajmuje się ciągłym wędrownym polityczniami i wojennymi domowami, za mało garnie się do pracy. Największe rynki z handlu mają Amerykanie (Jankosi) i Anglicy. Kultura mieszkańców bardzo niska. Częste trzęsienia ziemi i wybuchy wulkanów (Mont-Perlé w r. 1902 na Martynice, coś blisko St. Pierre z 30-000 mk. padło ofiarą wybuchu) utrudniały pracę kulturalną.

Najważniejsze miasta i porty: Hawana (500 tys. mk.) na Kubie (cygara hawajskie), Kingston (czytaj Kingsta) na Jamajce, port na Prince (czyt. Port + Prpa) w republice Haiti (120 tys. mk.), Panama i Colon (Kolon) w Panamie.

Kanał Panamski. W 1903 z. Stany Zjedn. Ameryki Pa. podjęły pracę nad przekopaniem przełomu panamskiego. Inżynierowie zaczęli od ustro-

wotajenia niejednokrotnie. Fundował kółko dobrej rolniczej muszki, wypowiadając im wizer widno, oświecając bogno i nalewając wszystkie necessary regu andronu. Nalegając oficerzyli szlachetno jednemu Gatum, zapomniał tam, że 20 m. wyskoki, że truchliło ich od kopania kanału na dalszej przestrzeni, przewiłał przepięt Kachory, że 44 m. wysoko, kanałera, której łpny się z mierzem trzema piętami szła, wysokości 28 m. Kanał ten 80 km. długości, 12 — 14 m. głębokości. Szłyby na 3-piętrowy i podwójny, tak, że jednokrotnie jeden okręt może się podnieść od poziomu oceanu do poziomu jeziora Gatun, a drugi — opuszczać. Kanał został skończony 16 października 1913 r. Łączy on obecnie atlantycki port Caba z portem Panamą, nad Pacyfikiem.

Znaczenie jego jest ogromne. Zbliża on Europę do Azji i wybrzeży Ameryki zachodniej, Azję — do wschodnich wybrzeży Ameryki Pn. i daje możność omijać w ruchu handlowym drogi i długie koleje Stanów Zjednoczonych, łącząc wschodnie wybrzeża amerykańskie z zachodnimi drogą morską. Obecnie aforyfikowano kanał, który w dalszym wypadku umożliwi przejazd okrętów statków bez porzucenia Stanów Zjednoczonych Ameryki Północnej.

Wykreślił mapkę przemyśleń i kanałów — Wytknęła znaczenie kanału Panamskiego! — Porównaj kanały Sueski i Panamski! — Dlaczego Europejczycy chętniej omijają do Ameryki Północnej, niż środkowej? — Na której z wysp archipelagu środkowo-amerykańskiego znajdują się groby kilku tysięcy kolonizatorów polskich latami? — Wyśledź szlaki do tychże kraje z bliższymi dla Europejczyków miastami (w Afryce, Azji i Ameryce)?

KRAJE WŁASCIWEJ AMERYKI PÓŁNOCNEJ.

Znajdź półwysp Buntja (*Bontia*) i przylądek Murchisona (*Murchison*), na pn. cypis tego półwyspu i przemyśleń Tchuan-tepek na pd., który na tym cypis poludniowy; określ ich szerokość północną i odległość od siebie w stopniach i km.! — Jak jest rozciągłość Ameryki Północnej z pn. na pd. w km.? — Znajdź przylądek księcia Walji w cieśninie Beringa na pn.-zachodzie i określ jego długość geograficzną. — Znajdź półwysp Labrador oraz wyspę Nową Fundlandję (*New Fundland* — nowo zasiedlona ziemia) na wschodzie i określ ich długość geograficzną! — Na jakiej półkuli leży Ameryka Północna? wschodniej czy zachodniej? — Znajdź wszystkie morza otaczające Amerykę Północną: ocean Wielki z zatoką Kalifornijską, morze i cieśnina Beringa, morze Arktyczne i zatokę Baffina, ocean Atlantycki i zatokę Meksykańską! — Znajdź półwyspy, które tworzą ląd Ameryki Północnej: Kalifornię, Alaskę, Labrador, Nową Szkocję i Florydę! — Znajdź wyspy: Alanty na pn.-zachodzie,

archipelag Arktyczny na pn., ziemię Baffina, Grenlandję i Nową Fundlandję na wschodzie.

Łąd Ameryki Północnej na kształt trójkąta, podstawę opartego o morze Arktyczne i Atlantyck, a wierzchołkiem wspartego o przesmyk Tehasntepek. Wąska cieśnina Beringa oddziela łąd Ameryki od Azji, po stronie wschodniej zaś wyspy: Grenlandja, Islandja i Far-ow, czyli Owce, lejące pomiędzy Ameryką Pn. a Europą mogły ułatwić przekroczenie się morzem z jednej części świata do drugiej.

Jak to widzimy z mapy Ameryka Północna ma linję brzegową więcej rozwiniętą, niż Południowa, Australia lub Afryka. Najwięcej urozmaiconem jest ukształtowanie wybrzeży na północy, gdzie ocean tworzy mnóstwo zatok, półwyspów oraz szereg wysp, pomiędzy łądem, a wyspą Grenlandję. Jest to tak zwany archipelag Arktyczny. Z zatok — największa Hudsonska, z półwyspów — Labrador oraz Bafja (Boothia) z przylądkiem Murchyson (Murchison). Dobrze jest rozwinięte wybrzeże wschodnie: widzimy tu lejkowate ujście rzeki świętego Wawrzycja, zagrodzone przez oborną wyspą Nową Fundlandję, z olbrzymią lawicą. Dalej na południe ciągnie się szereg mniejszych, ale tworzących wyborne przystanie zatok: ujście rzeki Hudson stanowiące port Nowego Jorku, zatoka Meksykańska, wchodząca pomiędzy półwyspy Florydę i Jukatana.

Zachodnie wybrzeża są mniej rozwinięte od wschodnich. Widzimy tu długi półwysp Kalifornję, odznaczający zatoką Kalifornijską. Na północ od 48° szerokości północnej rozpoczyna się poszerzona linja brzegowa (podobnie jak w Południowej Ameryce na pd. od 42° szer. pd.), w miejscu, gdzie ciepły prąd Kuro-sio obiega brzozi, a wiatry z ogromnego morza przynoszą obfite deszcze. Najbardziej na zachód sięgają krawce półwyspu Alaska, przedłużające się w szereg wysp Aleuckich ciągnących się półkolem aż do wybrzeży azjatyckich.

Najmniej kształtowany Ameryki Północnej i ostrzy na niej wypiękione półwyspy i zatoki! — Południwą linję brzegową Ameryki Północnej, Południowej, Afryki i Australji! — Dlaczego obfitość Ameryki do Azji w cieśninie Beringa nie odegrała większej roli w dziejach tych części świata? — Która wybrzeża jest dostępniejsza: wschodnie, czy zachodnie? — Czy rozwinięte linje brzegowe na pn. ma znaczenie dla człowieka?

Jakie jest ukształtowanie powierzchni Ameryki Północnej? Porównaj ją pod tym względem z Ameryką Południową!

Wzdłuż całego łańd Ameryki Północnej ciągnie się pasmo gór Kordyljery w kierunku z północy na południe, od krainy półwyspu Alaski do przemyku Tehuantepek, tworząc, jak i w Ameryce Południowej, jakby kość pasierzową łańd. Kordyljera dzieli się na wiele łańcuchów, znanych pod rozmaitymi nazwami (wymień najważniejsze!). Najwyższy szczyt Meksycki (Mts Kinley) 6.200 m. i Logan, 5.950 m. Góry te ciągną się wzdłuż wybrzeża, ograniczając z zachodu wielką fałdą wyżyną, częściowo bezodpływową, z ogromnem jeziorem Salarem. Na wschodzie wyżynę tę ograniczają ogromny łańcuch gór Skalistych. Liczne ich szczyty przekraczają 4 tys. m.

Na południu wznosi się rozległa wyżyna Meksykańska zamknięta (podobnie jak wielka wyżyna północna) z dwóch stron łańcuchami gór, rozciągnięta w części swej południowej tam, gdzie

Rys. 28. Przekrój Ameryki Północnej wzdłuż 28 równoleżnika.

łańd się zwęży i góry do siebie się zbliżają, pozbawieni środkami wulkanów (Orizaba 5650 m., Popocatepetl 5440 m.).

Niski przemyk Tehuantepek dzieli łańcuch Kordyljery od gór Antyjskich, dlatego uważany go za granicę pomiędzy Ameryką Północną i środkową.

W Kordyljerze Ameryki Północnej, podobnie jak i w Południowej, spotykamy wiele wulkanów czynnych i wygasłych, stanowiących wraz z wulkanami przeciwległej Azji łańcuch wulkaniczny dookoła oceanu Włokiego. Szereg ich, poprzez wyspy Alaski, przechodzi na łańd Azji.

Niezależnie od tych gór, po drugiej stronie kontynentu (podobnie jak w Ameryce Południowej) wznoszą się na wschodzie łańd niewysokie (2 tys. m.) góry Apallachy (mające również nazwę Allegany), słynące z najbliższych na ziemi kopaliń węgla, żelaza i siłty, stanowiących podstawę bogactwa kraju.

Caly pozostały obszar łańd Ameryki Północnej stanowią olbrzymie wyżynowe i nizinne równiny, t. j. wielka wyżyna na zachodzie i prairie na wschodzie, pochyłające się zlekka ku pół-

nomenu morza Arktycznemu od 48° równoleżnika, i ku zatocie Meksykańskiej w kierunku południowym. Nadto równiny te obniżają się stopniowo od gór Skalistych ku dolinie Missisipi i pomiędzy górami Apalachami i półwyspem Labradorem ku wschodowi. Wschodni obszar równin to krajina proryj. Południowy i pół-wschodni to gorące nizinę nad zatoką Meksykańską.

Narysuj mapę schematyczną gór Ameryki Północnej! — Zrób przekrój równoleżnikowy na każdym 10-ym równoleżniku! — Czy zauważyłeś linję bezgowej na wschodzie, łącząc z istnieniem rzeka nadbrzożowych i bogatych w węgiel i żelazo gór, nie odlegając roli w rozwoju Ameryki Pn.? — Typ właśnie wschodnim charakterem Ameryka Pn. wyróżnia jest ku tej części świata, która na Amerykę południową świata oddziela. — Przeprowadź pas równoleżnikowy 25-stopniowy od 40° do 60° szer. pn. w stronę Europy! — Które kraje w Europie napotkasz? — To właśnie kraje wywarły największy wpływ na losy Ameryki.

W jaki sposób oddzielił od nas wielka rozciągłość Ameryki z pn. na pd. na zjawiska klimatyczne? — Jaki klimat mają okolice zatoki meksykańskiej, a jaki wybrzeża nad morzem Arktycznem na pn.? — Sprawdź, jakie kraje (i klimaty) spotkasz w Azji i Afryce między 17° szerk. pn. (Teksas) i między 75° szer. pn. (Meksyk) w Ameryce i Azji! — Jaki wpływ wywarł nasz na klimat Ameryki wielkie rozszerzenie lądu ku pn.? — Umieszczenie podrobnego listeczka bardzo wysokiach gór między wybrzeżem oceanu Wielkiego nasz oddzielił od klimatu Ameryki. W jaki sposób?

Ameryka Północna rozciąga się przez wszystkie pasy klimatyczne, począwszy od zerołnikowego na wybrzeżu Meksykańskiej, aż do podbiegunowego; przeto, dzięki braku gór o kierunku równoleżnikowym, których tworzyłyby granicę klimatyczną pomiędzy pd. i pn., zmiany temperatury występują często nagle i gwałtownie, gdyż nie ma wstrzymuje nas powietrze napływających z północy na południe lub odwrotnie.

To tak fale mroźnego powietrza wschodnie przedstawiają się z obszarów podbiegunowych daleko ku południowi, ochładzając znacząco równiny Ameryki Pn., a ciepłe i nieznacznie gwałtowne wiatry pd.-wschodnie od Zatoki Meksykańskiej przenikają daleko na północ.

Zimny prąd podbiegunowy Labradoru obiega północno-wschodnie i wschodnie wybrzeże lądu, ochładzając klimat wschod-

niej ciepłej lądu, który wskutek tego jest znacznie chłodniejszy, niż klimat na zachodzie.

Wiatry, wiejące od zimnych mórz i zimnych prądów, nie przynoszą wilgoci; wilgotne są natomiast wiatry wiejące od strony ciepłego Golfstronu (prądu zatokowego), na Florydzie, pobrzeżach zatoki Meksykańskiej i w krainie leżącej pomiędzy Apalachami a oceanem. Cały natomiast wewnętrzny obszar rozległego lądu jest pozbawiony wilgoci, płynącej od zatoki Meksykańskiej.

Rys. 38. Mapki izoterm stycznia i lipca.

Od strony oceanu Wielkiego wysokie góry nadbrzeżne skupiają na swych zboczach zachodnich opady w postaci deszczów wzniesieńowych nad wąskim pasem nadbrzeżnym, wewnątrz zaś wyłyna, leżących pomiędzy łańcuchami gór, nie otrzymując wilgoci ani z zachodu, ani ze wschodu, są suche do tego stopnia, że tworzą gdzieś niezliczone bezwodne pustynie (por. mapkę opadów, rys. 40). Z tej samej przyczyny nie otrzymują deszczów krainy wielkiej wyłyny na wschód od gór Skalistych. Stąd znaczną część lądu Ameryki Północnej, jak widać na mapce opadów, posiada klimat suchy. Drugą wybitną cechą przeważnej części obszarów jest łagodność klimatu Ameryki Pn.

Wyjątek tworzy ów wąski pas nadbrzeżny na zachodzie

Kordyliery, zwłaszcza w miejscach, gdzie Amerykę oddawa ciepły prąd japoński Kuro-sio; wzdłuż całego Pacyfiku panuje klimat typowo oceaniczny, łagodny, ciepły i wilgotny. Ciepłym i wilgotnym jest również niższy obszar południowy nad silnie ogrzewaną przez słońce wodą Meksykańską.

Klimat odrazymiej węższego lądu jest kontynentalny i suchy. Zimy bywają mroźne, lata bardzo upalne. Im dalej od morza, tem mniej jest opadów. Silnie ogrzane wnętrza Ameryki Pn.

Rys. 48. Mapa opadów i izoterm temperatur.

wciąga w lecie masy wilgotnego powietrza z nad oceanu Atlantyckiego. Deszcze obficie zroszające wschodnie obszary, do środka lądu już nie dochodzą (per. tajfuny, monsuny?). Południowe nadatlantyckie kraje wzdłuż wybrzeży wschodnich mają (jak widzieć na mapie opadów) znaczną ilość opadów — to na zachód od południka 100° opad wynosi tylko 25 — 30 cm., a na poł. lądu i na pół-zachodzie (na pół. od zatoki Kalifornijskiej), na obszarach zalesionych górami mniej niż 25 cm.

Przewodna ciepło Ameryki Pn., będąca pośrednią strefą między obszarami północy (klimat polarny), a gorącym krainami południa (nad zatoką Meksykańską) i zwrotnikowym klimatem Meksyku — ma klimat nacechowany wielkimi przeciwieństwami zimna i upału. W tych samych składowych w gnie umierają ludzie ze zmarznięcia, w lecie ze uder słońca. Wiatry ciepłe z pd. lub lodowe podmuchy z pn. rozchodzą się niezwykle szybko i niezwykle daleko w głąb lądu (np. w Galvestonie nad zatoką Meksykańską mnożono raz — 18°). „Fale gorące“ i „fale zimne“ wędrują w pd. lub pn. i przynoszą gwałtowną zmianę temperatury w ciągu kilku godzin. Przy zmianach wiatru lub natężeniu się „fal“ przeciwnych powstają często straszne cyklony, lub zjawiają się niezmierznie niszczące gwałtowne wiatry, np. straszliwy z pd. wiejący Tornado.

Charakterystyczne są ogromne różnice porównywej temperatury lata i zimy: tak np. w lecie na wydmie Meksykańskiej i dalej, aż do 40° szer. pn. panują upały, jak na Saharze, w zimie zaś — dość silne mrozy. Jeżeliby jednakiej wstępną część klimatu Ameryki Północnej, gdy ją porównamy z Europą. Tak np. półwysep Labrador, leżący na tej samej szerokości północnej, co Warszawa, ma średnią temperaturę stycznia od — 15° do — 25° C., podczas gdy Warszawa — 4°.

Porządku ku zatocie Meksykańskiej najmniej ogromna, bo 31½ milj. km² mająco dorzecze Missisipi i Missuri. Razem stanowią one najdłuższą w świecie rzekę (por. Nil i Amazonkę).

System Missisipi (znany po indyjsku „ojciec wód“) wraz z dopływami Ohio (Ohio ze wschodu i Missuri z zachodu tworzą wybitną drogę wodną. Wzrostła to rzeka z sphaerze, bez przepływu, z wybitnie urządzoną żeglowną. Missisipi tworzy przy ujściu obfitym, mając 16 tys. km², deltę, większą od delty Nilu lub Nigru, zasypującą roczną morze w pn. część zatoki Meksykańskiej. Delta więc postępuje powoli w głąb zatoki.

Drugi ważny systemat wodny Ameryki Północnej to rzeka św. Wawrzycja i „morze słodkich wód“, czyli z obfitych jezior, zajmujących obszar blisko 250 tys. km². Jeziorami temi są jezioro Górne (22,5 tys. km², największe na świecie), Michigan, Huron, Eri (po ang. Erie) i Ontario. Między jeziorami Eri i Ontario słynny wodospad Niagara.

Zlewisko oceanu Łódowego z powodu swego północnego położenia jest najmniej ważne. Należy tu największe rzeka Meksyki (Blackenzie) z jeziorami: Wielkimi Niedźwiedziem i Niedźwiedziem, i rzeka Nelson, odpływ jeziora Winnipeg, do którego

wpada rzeka Saskatchewan. Do morza Beringa wpada Jukon, wielka rzeka północnego Alaski.

Rzeki, wpadające do oceanu Wielkiego, są krótsze i mniej ważne (długości?). Do zatoki Kalifornijskiej wpada duża rzeka Kolorado, której wody wyleły się w wydług tej samej nazwy (Kolorado) głębokim (do 2000 m.), słynnym na cały świat kanjonem (przykład erozji rzecznej).

Na wydługowej Wielkiej Kotlinie, położonej pomiędzy górami Sierra Nevada i Skalistymi leży Wielkie Jezioro Słone.

Oznaki na mapie słowiska 3-ech oceanów w Ameryce Pał — Które jest największe? — Wielki chłab wiel pomiędzy domkami Missisipi a krainą Wielkich Jezior! — Czy dźwił ten łatwo było wyrywać dla starożytnych konfederacji? — Opłót bóg Missisipi i Missouri! — Wyśmiał ten dopływ! — Wspaniałe Rio Grande del Norte, wpadające do zatoki Meksykańskiej! — Jakże potężna ta rzeka oddziela? — Wyśmiał największe moki Azji, Afryki i Ameryki!

Na północy Ameryki Pa. leżą obszerne tundry o charakterystycznej leśnodrowej roślinności. Dalej rozciągają się olbrzymie lasy iglaste, złożone z licznych gatunków świerków, jodeł, sosn i modrzewi. Lasy te przechodzą z wolna w liściaste, złożone z dębów, lip, orzechów, tulipanów, topoli i t. d. Lasy trzymają się głównie między, gdzie opadów jest więcej, a więc na wschodzie i na zachodzie lądu, tracą zaś część suchego wnętrza Ameryki Północnej zajęta jest przez olbrzymie stopy, t. zw. prairie. Prairie to przechodzą też w pustynie, jaką jest np. bezwodna pustynia o gliniastym spękany gruncie, na zachód od Starego jeziora lub na wyłynie Meksykańskiej.

Odpowiednie do swej południkowej rozciągłości, Ameryka Pa. posiada rośliny oraz zwierzęta wszelkich stref klimatycznych, począwszy od mechów i porostów, oraz właściwej tundry karłowatej roślinności, a kończąc na olbrzymich kaktusach wyłyny Meksykańskiej i wspaniałych podrzewotajkowych lasach Florydy.

Słynne są olbrzymie światła roślinnego, tysiące lat rosnące sekwoje w lasach zachodniego wybrzeża, chronione dziś ustawowo przed zniszczeniem.

Z pomiędzy charakterystyczniejszych zwierząt wykazujemy wolę pływacza z obszarów arktycznych, bizona, ongi swobodnie pasącego się na bezkresnych prairiach kontynentu, duży żółty kaczka, podobnie, jak i jego krewniak białobielski. W lasach

w dużej ilości znajdują się wilki, jelenie, losie, czarne niedźwiedzie, na północy zaś sobole, gronostaje, bobry, trzeźdzone ogromnie przez łoboznych na ich futra myśliwych. Niedźwiedzia szarego, niebezpiecznego grzbi, najstraszniejszego nieprzyjaciela myśliwego, spotyka się jeszcze w górach Ameryki Północnej. Z drapieżców dość rozpowszechnioną jest jeszcze kuguar (puma). W rzekach żyją aligatory. Z wędłów największy znany jest jadowny grzechotnik. Z ptaków najcharakterystyczniejsze, Ameryce jedynie właściwe, kolibry.

Na rozległych wyłyznach z powodu suchego klimatu, roślinność nie może się dobrze rozwijać. Spotykamy tu wśród stepów także kępy jukki, kaktusy, a na wyżynie Meksyku agawy.

Z roślin, uprawianych przez człowieka, kilka jest amerykańskiego pochodzenia: kukurydza, tytuł, ziemniaki, inne zaś, jak np. pszenica oraz bawełna, grająca tak ważną rolę w przemyśle, są przywiezione ze wschodu.

Wykreśl mapkę roślinności, oznaczając: Juncus, kolosow, ziemniak perwy, ziemniaczyn — lasp. słotowy — pastylki i t. d. — Wskaz, które obszary w Ameryce Pn. nadają się do rolnictwa, zakładania plantacji lub „okrywania stepu” przez nasadzenie gęst.

Które części Ameryki Pn. są najgorzej, a które najlepiej nadają się do osiedlenia i pracy człowieka? — Gdzie może być jeszcze gęstość zaludnienia? Gdzie osiedlenie musi być rzadkie, a gdzie najmniejszą obszar niemal bezkulturowy?

Ameryka Północna posiada stosunkowo niewiele ludności, wskutek tego, że obszary aktywne są prawie niezamieszkałe wobec ostrości klimatu. Ogółem liczy Ameryka Pn. wraz ze środkową ok. 150 milj. ludności i ma bardzo nierównomierną gęstość zaludnienia.

Pierwotną ludność Ameryki stanowią czerwono-skórzcy Indianie. Przed odkryciem Ameryki przez Kolumba (1492 r.) ludność ta zamieszkiwała nieregularne obszary prerijskie północno-amerykańskich, prowadząc koczowniczy rodzaj życia i polując na stadach bizonów, swobodnie pasących się na preriach. Obok koczowniców były także ludy rolnicze, osiadłe, o kulturze wcale wysoko rozwiniętej. Niezmiernie liczne ślady ciekawej kultury tych ludów rozsiane są po całej Ameryce Pn. w formie t. zw. „moundów” t. zn. sztucznych budowli ziemnych, najmniejszego kształtu, a liczne wykopaliska stwierdzają, że te dawne wyznacze

ludy mały i wielki, równość, budownictwo, sztuczne nawadnianie pól, obwoływanie rak i t. p.

Najwyżej rozwinęła się cywilizacja z ludów grupy południowej Maya i Nahu. Od nich to przejęli kulturę Teotihuacan i Aztekowie, z którymi po odkryciu Ameryki zetknęli się Hiszpanie. Biali słabywcy zwyciężyli krwawo i doszczętnie naród amerykański. Ludność czerwona wyginęła lub zmniejsza się z biegiem czasu ze zwycięzcami, tworząc nową mieszaninę ras.

Koczownicze ludy czerwoności, wypędzone po całym terytorjum Ameryki Północnej, również zostały zwyciężone ogniem i mieczem przez słabywce białych („białe twarze”), częściowo wyginęły we wzajemnych walkach jednego plemienia z drugim. W ten sposób liczba ich zmniejszyła się raptem i wynosi obecnie niewiele ponad $\frac{1}{4}$ miliona. Żyją oni w przeznaczonych sobie przez „białych” terytorjach, t. zw. rezerwach.

Zgubiono, ale silnie studiowano, warstwa włosów, niż średniego, ciemny Indjanie do pleśni, obecnie szybko ginącej rasy. Narzędy skóry mają brązową z różnymi odzieniami, nos wydłużony, orli, bardzo słaby narząd na wysoki i krótkie ciemne uszy i twarz, grube włosy na głowie i wybitne kości policzkowe. Narzędy „czerwoności” uwidacznają się ciemniej nasierwota skóry czerwoności, farby.

Koczując po niezmiernych stepach łąki, byli z myśliwstwa i rybactwa, mieszkał w prostych namiotach ze skóry „wężowate”, używając jako broni, łuku i strzał oraz strzelby („kaczki”). Makulatura, zmieniająca wysokość swą godność i dane słowa, odnosiła się do słychanej pogardy Indian i chłopów, do swojego chłopów lub jako i narodziła przed przywykającą młodych od wieku chłopięcego, to też dochodził on do niezbytnej wytrzymałości.

Przez całe 18-te i 19-te stulecie walczący Indianie uciekali i krwawo z „białymi twarzami” o wodność i życie. Ulegli lepszej organizacji i ukształtowanej broni palnej „białych”. Obecnie cała Indian jest się napięciem wywołanym: mieszka w przeznaczonych dla siebie terytorjach i zabiera się rolnictwem.

Na archipelagu Arktycznym, Grenlandji i na północy żyje inny niejęzyczny naród, Eskimowie, z trudem walczący z twardej warunkami życia wśród podbiegunowej przyrody. Żyją z myślistwa i rybactwa.

Niektóre warstwa, kępi, przywodził, o pleśni, twarz, skłaniają się włosów, niż Indianie, do typu mongolskiego. Długa ciemna i nos palcem, wyduka w budowanych z lodu, łożu i kłosa ciemnych, gdzie brązowe

plonie traw, w lasach, uprawiając i oświetlając wnętrza chaty — strasząc dziesięć i goręcej. Kształci, nigdy się nie wyjeżdża, maratają tłumami i brudem. Ubierają się w skóry i futra; na brach chodzą bez kuli i harpuny.

Świetał pływacy i nieustraszeni łegłarni, od dzieciństwa uczą się łogrować po morzu na wiatrych kajakach, polując na łabie, morsy, niedźwiedzie i t. d. Obłączyli słony kajak, łódki i zwoziny, stanowią jakby jedną wielką i słodkąym wewnątrz słodką Eskimosa. Ciągł ich przyjeżdża chrześcijaństwo.

Ani Indianie, ani Eskimosie nie grają obecnie żadnej roli w życiu Ameryki Północnej. Panami tej części świata są ludzie biali, przybyli z Europy jako koloniści. Kilka dróg prowadziło w głąb lądu: jedna — to rzeka Missisipi, prowadząca od zatoki Meksykańskiej z południa; tędy szła kolonizacja hiszpańska, potem francuska. Drugą drogą stanowiła rzeka św. Wawrzyńca dla kolonizacji francuskiej i angielskiej. Dłuższą jednak rozwinęła linia brzegowa na wschodzie, obie te kolonizacje przewyższyła linia brzoza, idąca wprost od morskich wybrzeży Atlantyku: szeroka fala szła ona ku zachodowi i w końcu 19-go stulecia dotarła do oceanu Spokojnego. Brzegi obu oceanów słęzono wówczas liniami kolejowemi (transkontynentalnemi).

Wśród imigrantów: najdalejbiejszymi okazali się Angliści i ich też język zapawał niepodzielnie na całym terytorjum, tak że wszystkie inne ludy szybko i dobrowolnie przyjmują ten język prócz mieszkańców Meksyka, gdzie przewagę mają hiszpańskie i mieszaniny ich z miejscowemi ludami. Liczba białych wciąż szybko wzrasta dzięki imigracji.

Oprócz białych posiada jeszcze Ameryka i rasę czarną, amerykańską. Przywiezieni początkowo w charakterze niewolników z Afryki, obecnie jako ludzie wolni mieszają przeważnie w okolicach zatoki Meksykańskiej, w połacie, gdzie klimat jest wilgotny i gorący. Ogólna ich liczba wynosi kilkanaście milionów.

Choć niby to zupełnie równoprawność, są jednak różnicy traktowania jako potomkowie dawnych niewolników. Niechcąc, a często nieświadomie parzyć podstępny białym i czarnym — ogólniejszym obywatelom Ameryki Północnej. Maratonowi, a nawet małżeństwu, np. nie wolno wejść do przedziału w wagonie lub tramwaju, gdzie siedzą biali. Musi on stać do specjalnych przedziałów czarnych. Na każdym kroku biali dają im od czuwać swoją wyższość.

REKUPOLITA ZWIĄZKOWA MEKSYKU.

(Mejico, czyt. Mechiko).

2 milj. km², 15 milj. mk., oblicz gęstość zaludnienia!

Zupełni wypływ i góry Meksyku na mapie! — Jakże jest położenie tego kraju wobec Ameryki Pa i Środkowej? — Jak ukształtowanie są wybrzeża Meksyku, jaka jest budowa powierzchni, jaki klimat? — Jaki wśród podził sięgłpi Meksyk i zawiązał go na zęć kolonij?

Południową część lądu Ameryki Północnej zajmuje Meksyk. Raziąga się on równo na wchód od przemyku Tehuantepek, zajmując w ten sposób część ziem Ameryki Środkowej.

Pod względem ukształtowania powierzchni, Meksyk zajmuje wyżynę Meksykańską; rozciąga się ona i staje się coraz wyższą ku południowi; stoczona jest z obu stron łańcuchami gór, Zachodnią i Wschodnią Sierra Madre.

Na południu, na zwędnin łańcuchów górskich, wznoszą się olbrzymie szczyty wulkaniczne ponad 5½ tys. m. (Orizaba). Do Meksyku należy również półwysep Kalifornia, oddzielony od lądu stałego młoką Kalifornijską. Góry kręplizowe, zamykające wysoką kotłinę meksykańską, opadają ku morzu stronie, zostawiając tylko od wchodu wąskie niziny nadbrzeżne, półkoliste otaczające zatokę Meksykańską.

Średnia wysokość wyżyny na północy wynosi około 1000 m. i podnosi się zwolna aż do 2500 m. i wyżej.

Wyżyna Meksykańska stanowi suchą bezwiedną krainę. Na północy spływa ku wchodowi rzeka Rio Grande del Norte, to jest Wielka Rzeka Północy, stanowiąca granicę Meksyku i Stanów Zjednoczonych Ameryki Północnej (nawet tę oznaczamy przez skrócenie literami U. S. A.).

Pod względem klimatycznym kraj ten należy podzielić na 3 części: pas nizinny — ziemię gorącą, wznoszącą się od poziomu morza do 600 — 1000 m. wysokości: jest to kraina o klimacie zwrotnikowym i białej zwrotnikowej roślinności. Ziemię tę z trzaskiem mogą być kokinizowane przez ludzi białych, bo panują tam wspaniałnie mokoty rozmazujące-błgą febrę. Są tu plantacje kawy, trzcin cukrowej, ryżu. Handel drogowym drze-

wem kolonizowem z lasów zarośniętych (mahoele, hebany, pa-
Eandry i t. d.), wanilię (strączki rośliny rosnącej daleko w la-
sach lub uprawianej plantacyjnie). Temperatura tu wysoka,
w lipcu $+22^{\circ}$ do $+30^{\circ}$; w styczniu zaś $+18^{\circ}$ do $+25^{\circ}$. Zdarniają
się jednak masowo wlejące z pñ. zimne wiatry północne, zwane
Nortes (w Ameryce Pn. Northern); częste nagleśnie i niepo-
dobnie obniżają one temperaturę nieznacz plantacje. Przewalają
dosyć lekko zentaine i wzniesienia, przynosząc przez
wchodnie pasaty.

Na zboczach gór, powyżej 1000 aż do 2000 m., następuje
pas ziem umiarkowanie ciepłych. Klimat tu jest znacznie zdro-
wszy. Uprawa kukurydzy, pszenicy i ryżu. Temperatura zimy
 10° — 20° i lato do 25° umiarkowała polaty biały kolonizator. Na
wysokości powyżej 2000 m. leżą t. zw. ziemie zimne (do 3200 m.
temperatura roczna: 10° do 15° C.).

Uprawa kukurydzy i pszenicy, bawełny, tytanu, winogron.
Kopalnie złota i srebra. Srebro wydobywa się tu najwięcej na
świat. Liczne i obfite kopalnie ołowia i miedzi. W Światowej pro-
dukcji ropy Meksyk zajmuje obecnie jedno z pierwszych miejsc
po Stanach Zjednoczonych, Węgrod i Rosji.

Wobec suchego klimatu roślinność wyłyna dość uboga. Po
skłach rosną kaktusy oraz agawy. Z agawy robią rodzaj na-
poju. Włókna zaś z liści pewnych gatunków agawy (włókna sisal,
henequen), tworzą ważny artykuł wywozu (do wyrobu lin, sznu-
tek i t. p.).

Obecnie ludność Meksyku składa się z Indian, stanowiących
najniższą warstwę, metysów, czyli mieszańców ich z białymi,
i kreolów, stanowiących klasę parającą. Język panujący hisz-
pański. Religja jak wszędzie w „Ameryce rośniskiej” katolicka.

Pod względem politycznym stanowi Meksyk federacyjną
republikę, składającą się z 27 stanów, 3 terytoriów (które zma-
sem, gdy dojdą do wymaganej ilości zabudowania, stają się sta-
nami), oraz jednego okręgu związkowego. Częste rewolucje i woj-
ny domowe utrudniają bardzo rozwój gospodarczy kraju, który
od czasu wybudowania długich linii kolejowych przez środek
kraju, stał się dostępnym dla ruchu handlowego i zbliżył się do
U. S. A.: Linja kolejowa centralna, wyłynowa, Meksyk — El
Paso na granicy U. S. A. — 2 tyg. km., 47 godzin; z Meksykiem
do N. Jorku koleją wschodnią przez Laredo 4500 km. — 5 dni.

Przełazek Tehuantepek przełazły jest wiadukł liną kolejową (Odczytaj stacje kolejowe!).

Główne miasto Meksyk (przebiega 600 tys. mk.), stolica kraju, na wykuszu 2200 m. wysokości, dzięki czemu posiada klimat umiarkowany.

Vera-Cruz (Vera-Cruz), port nad zatoką Meksykańską.

Wszystkie miasta Meksyku mają wygląd miasteczek: niewielkie, a kamienic budowane wila w ogrodnictwie. Długo starych kościołów i drewniane, głównie niebezpiecznych w czasie najeźdźców, na ulicach ludność żywa i ogólnie, w miasteczki płaszczyzn, narzucających na ramie, okrytych kapłanami, zwracając to wszystko (to mały świątyni) i w kościołach z ogrodnictwami i kościołami.

Handel i przemysł stoi nisko. Ludność leniwa, zamiast zajmować się polityką, nie lubi zajmować się pracą. Trwają tu nieustanne powstania i walki o władzę, wyniszczają one ogromnie kraj i dowodzą, że hiszpański żywioł napływowy nie umiał stworzyć tutaj warunków zdrowego rozwoju.

Walki domowe są tam niebezpieczniejsze dla Meksyku, niż on w pobliżu południowego sąsiada, Stany Zjednoczone, które łatwo mogą się wnieść w stosunki wewnętrzne Meksyku, zaprowadzić ład i spokój, ale ograniczyć przytem niepodległość burzliwego kraju.

STANY ZJEDNOCZONE AMERYKI POŁNOCNEJ.

czyli U. S. A.¹⁾ z Alaską 9½ milj. km², 120 mil. mk. z koloniami 134 milj. mk.

Znajdź Stany Zjednoczone na mapie! Opisz ich położenie, ukształtowanie powierzchni i klimat! — *Otwórz mapę całej Ameryki północnej i popatrz, jakie obłoki U. S. A. leżą na tym samym równoleżniku, co Kair i Neapol!* — *Jaka jest gęstość zaludnienia?* — *Jaką rolę odegrały Stany podczas wojny światowej?* — *Jakie jest ich znaczenie w świecie?*

Stany Zjednoczone zajmują obszar niewiele mniejszy od Europy. Rozciągają się od 49° szerokości pa. aż do rzeki Rio Grande del Norte i ujścia rzeki Kolorado do zatoki Kalifornijskiej. Jest to jedno z największych państw w świecie.

¹⁾ Są to inicjały United States of America (czyli są Zjednoczone Stany).

Jak wiemy, kolonizacja Ameryki Północnej zaczęła się od 16-go wieku: postępowała ona z południa przez rzekę Missisipi, tedy cały główny nurtowy korytarz: Francuzi, oraz ze wschodu przez rzekę św. Wawrzynia: Anglicy i Francuzi. W początkach 17-go wieku na wschodnich wybrzeżach były powstały pierwsze angielskie kolonie. Około r. 1763 roku wschodnie wybrzeża wschodni Alleghanów były w rękach angielskich (zawzięty 12 indiańskich kolonii). Obszary w głębi były należały do Francji. Po długich wojnach, Francja straciła je w r. 1763 na rzecz Anglii. Kolonizacja — Anglii, pragnąc gospodarczej i politycznej wolności, wypowiedziała poddaństwo macierzyńskiej Anglii i ogłosił niepodległość kolonii amerykańskich, jako odrębnego i wolnego państwa U. S. A., 4 lipca 1776 r. Wojna, w której tak chlubny udział brał Tadeusz Kościuszko, zakończyła się pokojem w Versaillach 1783 r., w którym została uznana niepodległość Stanów Zjednoczonych Ameryki Północnej, czyli Unii. Cały 19-ty wiek był pomyślnym dla rozwoju Unii. Od Francji kupiono obszary północni obszary Luizjany, od Hiszpanji — Florydę, od Meksyku uzyskano terytorja południowe, od Rosji w 1875 r. — Alaskę, następnie pokonali najęto cały t. zw. „Złoty Zachód” od do wybrzeży oceanu Wielkiego, zdobyła na Hiszpanach wyspę Kuby i Portoryko i przyłączyła archipeląg Hawajski (1898 r.). U. S. A. stała się odcinek z szczytu swej potęgi, którą wznieśli wojna europejska, dając Stanom jedno z najmocniejszych państw w świecie.

Rozciągając się na obszarze całego lądu amerykańskiego z zachodu na wschód, posiadają U. S. A. wszelkie formy powierzchni: na zachodzie łańcuchy Kordyliery nadbrzeżnej w postaci gór Kaskadowych i Sierra Nevada, potem obszary, suche wyżyny Wielkiej Kotliny (Utah — Juta), ograniczone wysokimi górami Skalistymi, obżętnie wyżyny i bezwodne, bezkłonne stepy prerijskie we wnętrzu kraju i bogate w różnorodność wilgotne, łagodne, gorące niziny nad zatoką Meksykańską.

Łańcuch Apallachów na wschodzie ma łagodne spadzki i kopuliste szczyty, charakterystyczne dla starych, zniszczonych gór i obfite w opady śniegu gór od strony Atlantyku i zatoki Meksykańskiej.

Łagodne form powierzchni odpowiadają naturalnie bogactwu kraju. Produkta Stanów, oparta na niewykończonym wydobyciu kraju w dolnej głębi, kopaliny i wszelkie warzywa, sprzyjające pracy człowieka, jest ogromna.

Stany Zjednoczone wytwarzają obecnie na własne potrzeby i na wywóz, zorganizowany na wielką skalę (zobaczmy Nota handlowa niedawno doręczenia angielskiej), wszelkie rodzaje wszelkich gatunków zboża. Produkcja pszenicy¹⁾, kukurydzy²⁾, oraz i jęczmienia jest największą na świecie. Tak samo tytułu i chleba.

¹⁾ Zależność z obszarów na zachód od wielkich jezior, głównie Sta-

Ryż, trzcina cukrowa (Louisjana, Teksas), tytoń (Stany półn.-wschodnie od Fr. Karoliny po Connecticut), a nadzwyczajnie kawieca, są roślinami uprawy plantacyjnej na południu. Kawieca (współ. od 1/4 produkcji całej Am.) uprawia się wybitnie na obszarze dolnej Missisipi (Nowy Orlean), we Florydzie, Georgji, Fl. Karolinskiej.

Produkcja owocowa jest bardzo znacząca (wysoko owoców, zwłaszcza jabłek, kruszew, przetworów owocowych), najwspanialszą roślinką w Kalifornii (Los Angeles): śliwki, śliwki, morele, brzoskwinie, porzeczki, cytryny, figi, winogrona i in. Kalifornia i Floryda majątają inne stany w owym południowym tak, jak Europę kraje śródziemnomorskie. Ogrzewany wysoki drzewa (tzw. z okolic wielkich jezior).

Chów bydła rogatego, (zwłaszcza na obszarze produkcji bekerydy), i nierogacizny (Tennessee) — w rzeźniach. Przemysł mięsny (Chicago, Kansas City, St. Louis) i rybny, zwłaszcza produkcja wędług z owiec (na pół od wielkich jezior na zach., zwłaszcza w Utah) — rośnięcie znakomite.

Wypalanie w głąb górnictwa najistotniejsze na Am. St. Zjednoczone zajmują pierwsze miejsce w produkcji: żelaza (głównie nad jeziorem Górno, największy przetw. żel. i wyrob. stali: Pittsburgh), węgla (głównie w Alleganiach, od Pensylwanji po Alabamę), ropy (zach. krzyżem Alleganiów, Teksas, Kalifornia) miedzi (Montana, a nadzwyczajnie półwysp w południowej części jeziora Górno Karolinowskiego) srebra, cynku, soli. Poza tego bardzo wiele wydobywa się złota (Kolorado, Kalifornia, Montana, Alaska), srebra, cyny, rudy i in.

Wielki przemysł fabryczny w oparciu o te ogromne bogactwa rozwija się wspaniale i tak szybko, że U. S. A. staje się głównym wyprodukującym światu. Najbardziej dynamiczny wielki przemysł obejmuje: przemysł odzieżowy, krawiecki, maszynowy, tekstylny, żelazny, brzośniany i węglany, skórzany, drzewny, chemiczny i szklany, łańcuchowy i stalowy.

Wpływ gospodarki w Stanach Zjednoczonych rozciągający jest odzwierciedla do warunków geograficznych i naturalnego występowania poszczególnych krajów w ten sposób: Stany północno-wschodnie i wschodnie, północne i południowe mają przeważnie charakter: górski, przemysłowy, handlowy.

Stany na zach. i pół. od wielkich jezior: rolniczy i kowalski. Stany południowe, różnie i gorzej rozwijają gospodarkę plantacyjną. Stany „suchego zachodu” i próżni od pałacu Kalifornii: chów bydła i roślinki (zwłaszcza trawoświat). Stany Wielkiej Kotliny: chów bydła (zwłaszcza) i górnictwo. Stany najbardziej zachodnie produkują i wywiozły owoce (złoty górnictwa i roślinki).

ny: Fr. i Fl. Dakota, Minnesota, Michigan i w. in., główne miasta: Chicago, Minneapolis, Buffalo.

7 Na pół. i pół-zach. od wielkich jezior, zwłaszcza Stany: Iowa, Illinois, Nebraska, Missouri, Kansas, 1/2 produkcji całej Am., najważniejsza roślina zbożowa w St. Zjedn.

W ten sposób, jak widać, U. S. A. są nie tylko niezrównie bogatą i świetnie przez przemyśle obdaruowaną krajem produkcyjną, ale równocześnie jednym państwem na świecie, które ma w granicach swego obszaru wszystkie najważniejsze i do samowystarczalnego gospodarstwa potrzebne płody i surowce. Podczas gdy państwa europejskie muszą zabierać kłopoty lub sprawać sobie z obcych państw płody wszelkie (np. krajem i innym klimatem, albo też kupować surowce od zagranicznych posiadaczy kopali czy plantacji), U. S. A. mają na różnych obszarach jednego i tego samego państwa wszystkie najważniejsze płody ziemi. Odkrywcą to państwo ma przeto wyborne położenie geograficzne: rozciąsa jest pomiędzy dwoma najważniejszymi oceanami ziemskiego globu.

Posiadać zaś kraj ten został obdarzony przez dziełnych i starogłomych potomków narodu anglo-saskiego, więc też znajduje się on w pełnym rozkwicie. Szybko wyrastają olbrzymie miasteczka i budują się olbrzymie fabryki wytwarzające towary nie tylko na własne potrzeby, lecz na wywiez nawet do wyspów sprzymierzonych Europy, (masywne naczynia, do żywności, do piwa i t. d.). Olbrzymią jest produkcja i wywiez kawy, kakao, tytoń, tkaniny bawełniane i t. d., a licznymi kłębami kolonijnych postępuje tak szybko, że kiedy Europa posiada 270 tys. km. kwadr., U. S. A. mają już 420 tys. Świat linii kolejowych „amerykańskich” między Atlantykiem a oceanem Wielkim liczy ze sobą różne obszary gospodarcze i obszary wytworów produktów. Wszędzie żyje wrota, kipi, a przemyśl i handel z powodzeniem konkurują z europejskim. Podczas wojny U. S. A. zaopatrywały Europę wami wyrobami, utrzymując kolosalne sumy i stały w ten sposób na pierwszym miejscu w handlu światowym.

U. S. A. konkurują jednak z Europą również i na polu wykształcenia publicznego; szkoły publiczne, bezpłatne i dające uczniom darmo książki, noclegi i wszelkie potrzeby, są doskonale urządzone; wykształcenie elementarne od 7 do 14 roku życia, bardzo praktycznie pojęte i do życia zastosowane, jest obowiązkowe. U. S. A. jest to kraj wolności: przemyśl, emigracja z Europy, naprawę swoje się tutaj wolą i własne stały się okrywcami tego kraju, posiadającymi pełnię praw obywatelskich iambietych: wolno im wyznawać jaką chce religię, i niożyć jakim chce językiem.

U. S. A. jest państwem republikanem, zbudowanym ze stanów t. j. państwów, z których każde uważa się samodzielnie, i wydaje dla siebie własne prawa, a wszystkie razem należą do Unji, t. j. mają wspólny kongres czyli dwukamerny parlament (senat i izba niższa), oraz prezydenta, wybranego na 4 lata, który mianuje wyższych urzędników. Stanów jest 48¹⁾; prócz tego

¹⁾ Stanoar U. S. A. na dzisiaj 48 gwiazd i 25 państw białych i czarnych, na pamiątkę 12 najstarszych kolonii — tych które wyodrębniły się z U. S. A.

jest jeden obszerny zwisakowy t. j. Kolumbia ze stolicą państwa — Waszyngtonem, siedliskiem Unji, oraz 3 terytorja: Alaska, Archipelag Hawajski i wyspa Portoryko.

Waszyngton 48 stanów można podzielić na 4 grupy: 1) wschodnie nad Atlantykiem (przemysłowo-handlowe), 2) południowe, rolne, plantacyjne, 3) środkowe, równinne, rolnicze i handlowe, 4) zachodnie, na wielkiej kotłinie i nad oceanem Wielkim, pasterskie na wyżynach, rolniczo-ogrodowe (sadownicze) nad oceanem.

1. Wschodnie stany leżą na zboczach gór Apallachów i nad Atlantykiem. Wybrzeża mają wygodne i dostępne rzeki, porty i przystanie; rzeki, z niebylet odległych gór płynące, są jednak dość duże i głębokie, żeby tworzyć doskonałe drogi wodne (jako przykład może służyć rzeka Hudson).

Klimat na brzegu oceanu dość wilgotny, korzystny dla roświeja rolnictwa i ogrodnictwa. Góry Apallachy są porośnięte lasami (przemysł drzewny) i bogate w skarby mineralne (węgiel, nafta, żelazo, marmury), a przeto są dostępne, niewysoko (do 2040 m.), z płaskich, szerokich grzbietach.

Rozwinął tu się na wielką skalę przemysł fabryczny, węglowy, żelazny, naftowy, drzewny oraz rolniczy (młynarski, gorzelniany, bawełniany, cukrownictwo). Obejrzynie fabryki kołaza, stali, maszyn (rolniczych, do szycia, do pisania) wywożą wyroby swoje do zachodnich stanów i na cały świat. Stół kolejowa jest bardzo gęsta. Główne miasta: Nowy Jork, Boston, Filadelfja, Pittsburg, Baltimore, oraz stolica U. S. A. — Waszyngton.

O rolnictwie miast w Ameryce trudno nam sobie wyrobić należyte pojęcie naszą myślą z przedstawie amerykańskim rolnictwem (miast ponad 100 tys. mk. jest 90). Stanowią one środki życia handlowego i przemysłowego, skupiając w sobie tysiące instytucji i przedsiębiorstw. Pomimoć zaś parcie w rozwój miasta są bardzo drogie, a przetożem każdego Amerykanina jest, żeby wyjechać, co stworzyć, imponowało w tym rolnictwem nie tylko obywatelom U. S. A., ale i staroży Europe, więc też kołoje on gromady swoich miast z okolicami w starym świecie kilkadziesiąt-kilometry wyprzedać, skupiając w nich życie handlowo-przemysłowe, a jednocześnie stwarzając je pociągami „ogrodów-miast” (garden-city) odległych się o setki kilometrów.

W środku tych kolonii, zwanych drugorzędami miast („sky-scraper”), dziesiątki tysięcy ludzi pracuje z amerykańską zawrotną szybkością i intensywnością pracy przez cały dzień, aby potem rozjechać się

Słynny „biały dom”, siedziba prezydenta Unji i Kapitol, t. j. gmach, w którym obraduje senat i izba posłów U. S. A.

W mieście ohrzymie mazon, oraz największa w Unji biblioteka publiczna.

II. Południowe Stany zajmują obszar większy od wschodnich, dzięki jednak gorącemu i wilgotnemu klimatowi, mniej się nadawały do kolonizacji europejskiej, nie grają więc takiej roli, jak wschodnie.

Data tu ludność pochodzenia francuskiego, oraz czarnych negrów potomków sprowadzonych z Afryki mazyńsko-alewolskich. Dzięki gorącemu i wilgotnemu klimatowi, oraz urodzajnej glebie powstały wielkie plantacje bawełny, ryżu, trzciny cukrowej, tytoniu. W połowie 19-go wieku wybuchła krwawa wojna domowa pomiędzy północnymi Stanami, chcącymi unieść niewolnictwo, a południowymi, pragnącymi je utrzymać. Stany południowe przegrały wojnę i niewolnictwo zniesione (1865).

Najważniejszym portem nad zatoką Meksykańską jest Nowy-Orlean (400 tys. mk.) Leży u ujścia Missisipi, tej głównej arterji komunikacyjnej Stanów. Missisipi wraz z dopływami, to 27 tys. km. doskonałych dróg wodnych. Ohrzymi-wywie bawełny jak również i innych produktów Stanów południowych.

III. Stany środkowe, czyli stepowe, zajmują cały środkowy obszar U. S. A. Z powodu odległości od morza i gór, zasiedlających te kraje od zachodu, obszar ten ma za mało opadów. Zajmowały go dawniej niezmierzone pcerje, czyli stepy, zaludnione przez koczujące plemiona Indian; tu były dawniej ohrzymie stada bizonów, pasących się wśród morza traw. Obecnie w wielu okolicach krajów ten zmienił się do niepoznania: miejsce niezmierzonych pcerj zajęły również niezmierzone pola pszenicy, której U. S. A. produkuje ohrzymie ilości na wywieś do Europy, oraz kukurydzy, tam zaś, gdzie suchsi klimat nie sprzyja rolnictwu, są ogromne pastwiska dla bydła, gdzie miliony wołów pasie się pod dozorem kocznych domadów, zwanych „kauboj” (cowboy).

Grunt jest w rękach fermierów, posiadających niewielkie gospodarstwa, średnio po 50 hektarów. Kraj przecięty przez masę linii kolejowych (w ich liczbie 4 linje, łączących dwa oceany); wzdłuż kolei wznoszą się ohrzymie elewatory, gdzie się przechowuje zboże przez fermierów zbioru. Kraj ten rolniczy nieczem nie przypomina obszarów rolnych naszych wsi i pól, uprawa roli naszej uprawy, fermier zaś naszego rolnika właściciela.

Farmy to przedsiębiorstwa na roli, pracujący tylko maszynami, ściśle obliczający, ile trzeba siewu w rolę i ile ona ona za to da dochodu. Praca tutaj przebiega bardzo ciętko i sum z całą rodziną i najemnymi pomocnikami, za pomocą udoskonalonych maszyn, na ziemi nad sprzedaż zboża i bydła na giełdzie zbożowej i bydłowej i przemieszają do miasta. Jest natomiast, bo wybrane czarnołosy dają mu świetne środowisko. Nie ma ukłosań gleby jak raz w wieloletni, roli glebiącej i konicz.

Uprawa roli, zboża i t. d. odbywa się tu jedynie za pomocą pługów parowych, łabielarek-wieloletnich, lokomobili i t. d., do spółki kupowanych lub wynajmowanych przez farmerów. Dzięki gorącemu słońcu i doskonałej glebie zbiory są to wspaniałe i dają ogromne dochody.

Z obszarów przemierzonych na hodowlę bydła rogatego i świni, cała olbrzymia ścieżka kolei zwodzi bydło do miasta Chicago, największego rynku mięsnego w świecie. Tam w olbrzymich rzeźniach, za pomocą udoskonalonych maszyn, bydło i trzoda chlewna są w przeciągu niewielu godzin zamieniane na mięso, szynki i kiełbasy, następnie zamrażane i rozwożone po całym terytorjum U. S. A. i zagranicą na sprzedaż. Główne miasto Chicago (Chicago) nad jeziorem Michigan — morzem szklanych wód, siedziba przemysłu mięsnego i giełda zbożowa, 3 milj. mk.

Dołgi i rzępa po Nowym-Yorku co do liczby ludności w U. S. A., jest przeważnie na roli ziemskiej pod względem rozległości: ma on długość 41 km., na szerokość 17 km., zajmuje obszar 694 km.². Żyje tu ok. 250 tys. Polaków — niestety, jest to najbardziej i najmniej posiadająca maszyn ludność miasta, pracująca głównie jako najemnie płatni robotnicy.

Ogromne fabryki żelaza i maszyn, wagonów kolejowych (na przykład Pullman właśnie produkują 12 tys. wagonów-pullmanów). Wyjeżdżają 40 tys. kolejowych. Ruch parowozów po „morzu szklanych wód” przebiega tak szybko, jak w Nowym-Yorku. Olbrzymi przemysł, a szczególnie stolarski, wywołuje tu jednak fatalne warunki sanitarne i nadmierne zanieczyszczenie. Stąd jest to najbardziej zanieczyszczane miasto Unji, a szczególnie dziełna rzeka, zanieczyszczana przez polską ludność.

Z innych miast, posiadających dużo ludności polskiej, wymieniamy Milwaukee (Milwaukee) 500 tys. mk. (nad Michiganem) i Detroit (nad jeziorem Iri) przeszło miljon mk. Największą w świecie fabrykę samochodów Forda.

Wielkie miasto St. Louis (St. Louis — nazwa wskazuje pochodzenie francuskie), 800 tys. mk., u zbiegu rzek Missouri i Mississippi. Ważny węzeł dróg wodnych i kolejowych, w mieście, gdzie stykają się różne kraje geograficzne i gospodarcze. Olbrzymie młyny, browary i fabryki żelaza. Cincinnati (400 tys. mk.) nad rz. Ohio. Słynne rodzinie nirogacający.

Dawidzieli wieloletni Ameryki Pn. „Czerwonołodzi” Indianie są dzisiaj znikoma garstka Indianów wobec przybyszów-akolitywów. Wiele plemion wymarło zupełnie — zostały je tylko z imienia. Resztki pozostałych mają wynaszone sobie terytoria (rezerwacje) nie zajęte przez „Młode twarze”, bo nieuczynające i najmniej cenne. Rezerwacje majątają się w północnych Stanach; najwięcej skupione ich na „terytoriach Indianich”, na po. od rzeki Czerwonej (Red River), głównie w Stacie Oszakana. Dzielą się na ziemie plemiona. Część zbudowała się z białych. Należąca tylko część zachowała dawny Indiani sposób życia. Wielkość pędzi tygrysów napoty cywilizowany, zajmując się hodowlą bydła, rolnictwem, uprawiając się w europejskie ubrania i poruszając dzieci do szkoły.

IV. Stany Zachodnie zajmują ogromne obszary łąd od gór Skalistych aż do brzegów oceanu Wielkiego. Od krawy (poły) oddzielają je strome i nieprzystępne góry Skaliste, których wierzchołki wznoszą się do $4\frac{1}{2}$ tys. m. Od strony oceanu Wielkiego wznoszą się niższe góry Kaskadowe (na pn.) i Sierra-Niwa (na pd.), oraz góry Nadbrzeżne. Obszaru „Wielka Kotlina” jest częściowo bezodpływowa i tworzy linie jeziora, niektóre z nich słone. Największe z nich ma nazwę: **Wielkie Jezioro Słone** (1263 m. nad poziom morza), w pobliżu znajduje się obszar zupełnie pastwiny (t. zw. „wielka pastwina”). Wielka kotlina jest suchą, bardzo rzadko zaludnioną wytyną. Suchą również i skalistą jest południa na pd. od gór Unioez (Wataatch) wytyna Kolorado. Prorzeźnia ją rzeka Kolorado, która wykobiła sobie głęboki, na cały świat słynny kanjon, noszący nazwę „Wielki Kanjon Kolorado”.

Słynny ten kanjon ma 500 km. długości, a jego przepaście niemal dołowy tworzą przepaści od 500 do 1800 m. głębokości. W głębi tej przepaści znajdują się tylko pojedyncze wioski ludzkie.

Do cudów przyrody Ameryki Północnej należy również bezgranicznie Park Narodowy Jellowstone (Yellowstone) w górach skalistych, w obszarze Irredwyna rzeki Jellowstone; stanowi on własność narodową Unji. Na obszarze prawie 15 tys. km.² zgromadziła w nim przyrodę, nieśmiertelne: głębokie kanjony, gejzery, wulkany, malownicze urwiska i t. d. Dość ścisła gorących dochołki w tej „narodowej krajnie” do 7000. Młody słony 84 gejzery. Najpotężniejszy „Obroty” („Giant”) wybucha co czwarty dzień na wysokość 45 m. „Obrotyńska” („Giantess”) wypuszcza wodę na 7 m. w górę co $\frac{1}{4}$ do $\frac{2}{3}$ minut. Opieka Parku Narodowego w Jellowstone (gdzie żyją zwabione ostroże stado białych), posiadała U. S. A. 19 kapek t. zw. rezerwatów, t. zn. obszarów pozostałościach w stanie pierwotnym.

W starych zachodnich są ogromne pokłady srebra, miedzi, rudy, złota, soli. Pokłady złota w Kalifornii wywołały swego cza-

za gorącą słońcą, ogromny napływ poszukiwaczy złota i zaludnienie kraju. To wytworzyło konieczność zaspokajania potrzeb żywnościowych — powstały gospodarstwa rolne. Ciąpy klimat wywołał hodowlę owców, która się tu na południu doskonale udaje. Kalifornia odgrywa także rolę zimowego klimatycznego uzdrowiska, łagodny jej klimat śledzą bogatszą ludność ze wschodnich stanów na ulęg.

Stany zachodnie są mogły znacznie słabiej załudnione niż wschodnie.

Główne miasto, San Francisco (450 tys.), zwane też Frisco, leżące nad wypięsiałą zatoką (po ang. Golden gate — brama złota). Wybrany, najważniejszy port nad oceanem Wielkim.

Historja tego miasta jest prawdziwie „amerykańska”. W 1848 r. było to kilka chat, w 50 lat później ½ miljonowe miasto. Zanim było to trzęsienie ziemi i stracił port, obecnie jest odbudowane na nowo tak, że śladu zniszczenia nie zostało. Kanał Panamski przyczynił się do wzrostu miasta.

Los Angeles (przeszło milion mk.) współzawodniczy z S. Francisco, rozwija się szybko. Wywóz owoców i wina.

Wykreśli mapkę U. S. A. i oznacz na niej ważniejsze obszary i miasta! — Przerzyjżaj także z wypisów o cyphlach powrotania listów amerykańskich. — Proszymaj „Za obywateli”, „Kierownicy”! — Pierwszą emigracją gospodarkę Anglików w U. S. A. z hiszpańską w Meksyku lub w południowej Ameryce! — Wynik obszary w U. S. A., które zostały przez człowieka w zupełności opuszczone, także, w których człowiek z przyrodą (zwłaszcza z wielkością klimatu) walczą jeszcze długo będzie tacy i takie, które wcale jeszcze opuszczone nie są. O ile U. S. A. są lepiej przez przyrodę odzwierciedlane, niż inne państwa „światowe”? — Co możemy osiągnąć? — Dlaczego Europejczycy najchętniej emigrowali do Ameryki Pn., a nie do Afryki, Ameryki Pd. lub Azji? — Czego nauczyli się mogli nasz emigranci w U. S. A.? — U wieśniaków naszych spotyka się nieraz amerykańskie delfary. Dlaczego?

POSIADŁOŚCI BRITYJSKIE

DOMINJUM KANADY.

9¹/₂ milj. km.², 9 milj. mk., obłęd gęstość zaludnienia!

Jakie jest położenie, ukształtowanie poziomu, płaszczyzny i klimat tej części Ameryki Pn.? — Charakter Kanady jest nieco większy niż U. S. A., dlatego o tyle jest mniej ludności (obłęd, ile razy)? — Jakże w tej samej szerokości geograficznej leżą kraje w Europie i Azji?

Angielska Kanada zajmuje cały północny obszar Ameryki Pn. aż do 80° szer. pn., oprócz półwyspu Alaska na zachodzie, należącego obecnie do Stanów Zjednoczonych.

Obrzynnie te obszary, na zachodzie ograniczone są od oceanu Wielkiego przez łańcuchy gór Nadlądowych, oraz wyższych od nich, Skalistych. Na wschód od tych gór rozciągają się obrzynnie równiny, pokryte na nizinie północnej tundrą, na pół-zachodzie aż po góry Skaliste — prerią, a zresztą na ogromnej przestrzeni lasem (jeden z największych obszarów leśnych na ziemi).

Kraina ta w okresie lodowym pokryta była przez obrzynni lodowiec (lądolód), który pozostawił ślady swego pobytu w postaci licznych morze, i mnóstwa jezior polodowcowych (ich powierzchnia razem wzięta — 325 tys. km², t. j. więcej niż europejska Wielka Brytania); z nich to wypływają obficie w wodę, lecz przeważnie niedatane do żeglugi z powodu licznych progów, rzeki, należące do zlewiska zatoki Hudsonskiej, lub płynące wprost do morza Arktycznego.

Zachodnie wybrzeże Kanady, odsłane przez wody oceanu Wielkiego, posiada klimat ciepły i wilgotny, dzięki ciepłemu prądowi japońskiemu, Kuro-Sio. Porty, skryte w bezpiecznych od wiatrów zatokach, cały rok nie zamarzają. Natomiast porty wschodniego wybrzeża, wystawione na wpływy zimnego prądu Labradorzkiego, przez 4—5 mśn. w roku są zamrożone.

Lądowy klimat Ameryki Północnej umożliwia przez wysoką temperaturę lata (porównaj mapę izoterm) uprawę zbóż na obrzynnych przestrzeniach w południowej części kraju (uprawa pszenicy dochodzi do jeziora Winnipeg); w produkcji pszenicy i owsa przewyższają Kanadę tylko U. S. A. nadto wielkie bogactwo kraju stanowią wspaniałe lasy, (z rozwinięciem na wielką skalę gospodarstwem drzewnym) oraz futra dużych zwierząt, mianowicie ginących z rąk nawodowych myśliwych, zwanych tu traperami. (Futra gromadzi się w 150 punktach obrotowych, nazywanych fortami i wywozi się do Londynu). Chów bydła rogatego jest bardzo znaczny (wywieś sera i masła).

Na wschodnich wybrzeżach Kanady, szczególnie w południu Nowej Fundlandji, na wielką skalę rozwinięta jest rybołówstwo. (Kanada co do ilości złowionych ryb zajmuje 3-cie miejsce na ziemi po Anglii i U. S. A.) (per. makłą). Nadto z roku na rok

wydobywa się coraz to więcej niklu (szczególnie więcej w światowej produkcji niklu), srebra, złota, ołowiu, żelaza, miedzi, cynku i węgla. Liczne są jak widziemy, bogactwa tej olbrzymiej krajiny; brakuje jej tylko ludzi do eksploatacji, na ogromnych powierzchniach jej obszarach żyje 3 mil., ludności i to skupionej na $\frac{1}{5}$ obszarów, pozostałe $\frac{4}{5}$, są całkiem niezamieszkałe.

Kanada była niegdyś kolonizowana przez Francuzów drogą przez rzekę św. Wawrzyńca. Zwolna jednak Holł przybywając z Anglii stawała się coraz to większą, aż Anglii zyskali przewagę. Obecnie w rękach Francji pozostały niewielkie i małożadne rybarskie wyspy i bazyły Fundacji. Zwolna ciągle ludności (2 mil.) nadei do dziś dnia językiem francuskim. Wśród przybyłych pod koniec 19-go i na początku 20-go wieku emigrantów znajduje się ok. 70 tys. Polaków mieszkających najliczniej w prowincjach Manitoba i Ontario. Ludność indyjska (łącznie 164 tys.) mieszka częściowo w rezerwach i trudni się rolnictwem (Huron, Iroquois), częściowo żyje z rybołówstwa i myślistwa, koczując po puszczach leśnych.

Przemysł rozwija się szybko (tartaki, młyny, kilkadziesiąt fabryk maszyn, zwłaszcza rolniczych, przędzalnie bawełny). Wywóz bardzo znaczny, przede wszystkim zboża, drewna, futer, masła i sera (hodowla bydła), ryb. Trzy linie kolejowe łączą wybrzeża Atlantyka z oceanem Spokojnym i ułatwiają ruch handlowy na całym obszarze rozległego kraju.

Najważniejszą cięcią Kanady jest obszar nad rz. św. Wawrzyńca, która jest główną arterią komunikacyjną z obszaru wielkich jezior ku Atlantykowi. Wszystkie jeziora połączone są kanałami (48 szt.) i wraz z rzeką św. Wawrzyńca tworzą jedną z największych i najwięcej używanych dróg wodnych na świecie. Głównym portem wywozowym Kanady był zrami Quebec (110 tys. mk.), obecnie jest nim o 200 km. od ujścia rzeki leżący Montreal.

Największe miasto Montreal (900 tys. mk.). Przemysłowym miastem jest Toronto (820 tys. mieszkańców).

Dwa oceaniczne porty, niezamrażający Vancouver (ang. Vancouver) nad oceanem Atlantyckim i Halifax, najbliższy punkt od strony Europy nad oceanem Atlantyckim, są połączone linją drogi żelaznej. Stolica kraju i siedziba rządu znajduje się w mieście Ottawa (110 tys. mk.), nad rzeką Ottawą, dopływem rzeki św. Wawrzyńca.

Tak zwane Dominium Kanady jest federacją 11-ciu pro-

winicy i terytojów z własnym rządem i parlamentem, podobnie jak Południowa Afryka lub Australia.

Na rzece Niagara, łączącej jezioro Eri z Ontario, znajduje się słynny wodospad Niagara. Wodospad ten stanowi jeden z cudów przyrody i ciągnie liczne rzesze turystów. Ciepł wód spadających, odprowadzona kanałami, porusza turbiny i olbrzymie siły dynamomaszyn, dające siłę motoryczną pewnej ilości fabryk, oświetlające miasta sąsiadnie elektrycznością i poruszające sieć kolejek elektrycznych w okolicy.

Niagara, ten najpopularniejszy wodospad świata, 49 m. wysoki, stać może ciekaw wód ze wzniesienia, na którym leży jezioro Eri, w głębokości do 21 m. kątów, którym opieszale i wzbawione fale odpływają do jeziora Ontario. Nie ma już w stanie oddać wspaniałości tej masy wód, ruszających się z nieplanowanym hukem w przepaść i walących się turzany rozbitej na kropelki wody, białej w dołku tękawym hukem. Wodospad podzielony jest przez mały wysep Księcia na 2 części: amerykańską, 322 m. długości, i kanadyjską 2 razy dłuższą. Słynna z chłodzi i potwora ryb Nowa Fundlandja jest obdarzoną starodawną amonią koleją angielską.

Alaska należy do U. S. A.; zajmuje ona zachodnią część lądu, wraz z półwyspem bógów nazwiska. Wzdłuż rzeki Jukonu eksploatowano bogate pola złota. Długie gorące złota przybywało tu mnóstwo przybyszów i awanturników z całego świata. Obecnie eksploatacja złota zmniejszała się bardzo znacznie (Klondyke i dolina Jukonu).

ARCHIPELAG ARKTYCZNY I GRENLANDJA.

Ogromny, zimny, mało śladany i prawie niezamieszkały archipelag północny ma bardzo małe znaczenie dla człowieka. Archipelag ma klimat niezwykle zimny, t. m. nie tylko bardzo surową zimą ale i wyjątkowo zimne lato.

Na wschodzie archipelagu leży Grenlandja, największa wyspa na kuli ziemskiej; powierzchnia jej wynosi około 2 milj. km², z których ledwie około 300 tys. są wolne od lodowców.

Ważność uboga. Całe życie skupia się na zachodnim wybrzeżu: tuje tu około 300 Duńczyków (Grenlandja „należy” do Danji) i około 12 tysięcy Eskimoców w osadach nadbrzeżnych aż po najwięcej północną: Upernivik¹⁾. Ludność tuje z myślistwa i rybołówstwa.

¹⁾ Średnia temperatura stycznia wynosi tam - 24°, lipca zaś + 7° (t. j. mniej niż temperatura stycznia w południowej Anglii).

Cale obrzezanie wnętrza lądu stanowi wydym. najgłęb przebiegły nie białący „wielki lod”. Obrzezanie lodowe spływa z wysokiego wnętrza kraju do morza, tworząc góry lodowe, unoszone przez prąd Labradorski ku południowi; utrudniając one żeglęgę na północnej części oceanu Atlantyckiego. Wśród tej skorupy lodowej sterczą górze niegdyś skaliste wierzchołki gór, zwane przez Eskimów *musatak*. Wyspy archipelagu Franklina są niskie, przeważnie pokryte rozległymi tundrami. Politycznie należą do Kanady angielskiej, znaczenia gospodarczego nie mają.

Przeczaj sobie z wypisów o Kółkowach i ich łpca! — Parłona kraj to z Antarktydą! — Pomimo lodów i złama niejedna wyprawa morską skierowała się w te strony. Szukano tak mianem „północno-zachodniego przepływu”. Bzdur i dżuczo?

1. Jakic obczary gospodarcze, powstał w Ameryce Północnej?
2. Jakic płody roślinne, zwierzęce i mineralne posiada Ameryka Pa. w ilościach, przewyższających miejscowe zapotrzebowanie?
3. Jakic surowce wytworzył się z Ameryki Pa.?
4. Jakic fabrykaty?
5. W jakich gałęziach produkcji U. S. A. zajmują pierwsze miejsce w produkcji światowej?
6. Do których krajów odłpca się wywóz z Ameryki Pa.?
7. Jakic są główne porty wycozone na wybrzeżu Atlantykiem i na Pacyfiku?
8. Jakic są najbliższe i najczystsze lądowe, a jakic moracie połączenia pomiędzy krajami atlantyckimi a pacyficznymi?
9. Cargo dostarczają nam Stany Zj. — Z jakimi produktami lub wyrobami amerykańskimi spracowaniami do Polski zdarzyło ci się już spotykać?
10. Dlaczego U. S. A. są państwem bardzo bogatym i potężnym a wielkiej gospodarczej przyszłości?

Emigracja polska w Stanach Zjednoczonych

Niemalże wielki przepływ ludzi w U. S. A. wywołany jest nieodłącznym dopływem przybyszów z gęsto zaludnionej Europy. Do 1882 r. imigracja obejmowała głównie wychodźców z W. Brytanji, Skandynawji, Niemiec, Francji, Holandji, Belgji i Szwajcarji.

Od r. 1882 zmniejszyla się imigracja zachodnio-europejska znacząco i faktycznie znikła, a zaczęli napływać wychodźcy z Włoch południowych, Rydu, Polacy i Rosjaci, ludność przeważnie uboga, ciemna, bez fa-

ciowego wykształcenia. Dawała imigracja dawala U. S. A. samotnych chłopców, nowa — tysięcy robotników. Tęś Polaków wśród tej imigracji natychmiast się wzrastał od 1870 r. Od 1900 — 1918 r. przybyło ich przeszło milion¹⁾. Ogółem jest w Stanach Zjednoczonych przeszło 3 miliony Polaków, najliczniej skupieni są oni w Stanach północno-wschodnich. Wśród przybyszów-Polaków jest 70% mężczyzn, a 30% kobiet, co dowodzi, że dużo przyjeżdża młodszych, i że nie przyjeżdżają na stałe, ale na czasowe zarobki. Żołęzą się jednak na młodość, amerykanizują się prawnie w drogim, a zupełnie w trzecim pokoleniu. Duży procent wśród Polaków jest analfabetów, bo aż 55% (Czasi 1,7%, Kojarstwo 38%). Polacy kupowali nie sobą, nie przywożą, fachowego wykształcenia też nie, bo ledwie 6,5% jest fachowych pracowników, zaś 15% — zwykłych, nie nie umiejących robotników. Nie przedstawiają więc przybywa — Polacy, bioty z kraju ciężkiego wygnani, żadnej gotowej wartości i t. sm. „kwalifikowane” siły roboczej; w ¼ analfabet, nie mający zupełnie młodzieńczego języka, przybywali jako najbiedniejsi z ludów Europy, jako surowa, przemianie się nie umiejące sta robotna. Dział tych imigrantów kałmą tylko szkółki parafialne, a urządzają dobrych szkół publicznych amerykańskich, bo nie ma tam nauki języka polskiego i religii. Stoją wyżej od innych robotników (prawniecznie zupełnie ciennych), działali się bardzo często dla zachowania polskości i łatwo się amerykanizują, niebawem nie sobą chcącej po angielsku, niż po polsku, a w trzecim pokoleniu stają się jak zupełnie Amerykanami. Robotnicy fabryczni niewykształceni, w dalsze „fach” już w drugim pokoleniu zupełnie przekształcają się w fachowców, dając do nabycia form robotniczych; na tem dopiera polu są jako robotnicy plurimorpcy, stając na pierwszym miejscu wśród innych narodów. Stają się jednak Jankesami i dla naszej ojczyzny są strasem. Właściwie formę posiada około 40.000 Polaków.

W ostatnich czasach stworzył się na łepo, organizacje polskie i polska praca w Ameryce praca, nad tem, żeby tyśmi polski zachował swoją kulturalną odrębność. Trzeba już w tym kierunku bardzo wiele. W kołach pol., których jest więcej tysiąc latulej siedemset kilkadziesiąt parafii i parafia przeszło tysiąc polskich kościołów. Kościół parafialny jest przeszło 400. Zwłazki gimnastyczne, śpiewackie i oświatowe smu ciennopłom polskie przaprzyniają się do sirupowania narodowej polskości i oddzielenia. Wzrost światowa wykazała, że wzrost narodów Polaków w Ameryce są gotow i tyśm. Spraważenie tych sił polskich z na osom i ujęcie ich w kraju jako wykwalifikowanych jak fachowców, którzy przepięli ciężką ciężką trym wśród twarzących i amerykanizujących Amerykanów, jest dla Polski więcej plurimorpcy: ciennopłom. W tem sposób Ameryka odgrabiaby dla ludu polskiego rolę ciężką, więcej technicznego postępu i naukowej specjalizacji, ciężką, której długo brakowało w kraju walców warownów politycznych, w jakich nie był żaden naród w Europie.

¹⁾ Polacy zajęli trzecie miejsce, Włochów było przeszło 2 mil., Niemców przeszło 1 milion.

1. Zarośla mangrowe na wybrzeżach zatoki Karpentaria w Australji.

2. Widok z wybrzeży Nowej Zelandji.

3. Widok z wysp Tahiti.

4. Widok z wysp Samoa.

3. Do europejskiej wioski w Afryce wchodzi karawana.

4. Wzrost na Kilimandżaro i Sawannę afrykańską.

7. Wodospad Wiktorja na rzece Zambesi.

8. Oaza.

9. Regaty maryjskie na rzece Kongo.

10. Polowanie w Zambazach.

11. Wiosła w Szachle.

12. Widok z mostu Nila.

13. Krajobraz algierski.

14. Widok z Hiskry na Saharę.

15. Plaża i kanały na wyspach Kanaryjskich.

16. Jura karjań w Tranabafidji.

12. Krajobraz z zachodniego Tybeta.

13. Świąta góra Fusi w Japonii.

19. Widok rzeki Nagasaki.

20. Wiosna wiosna wiosna na Nishikawa.

21. Święte miasto Benares nad Gangesem.

22. Puстыnia w Arabji.

23. Kolej w Andach z Limy do Oroy.

24. Pędzący w górnym biegu Amazonki.

25. Przeprowadza przez rzekę w Brazylii.

26. Widok rzeki wodospadu Iguaçu.

27. Widok Rio de Sanjago.

28. Dolina Juncos w górach Sierra Nevada (Kalifornia).

29. Góra Świątego Krzyża (Góry Shuksan).

30. Tundra w Yellowstone parku.

30. Wodospad Niagara.

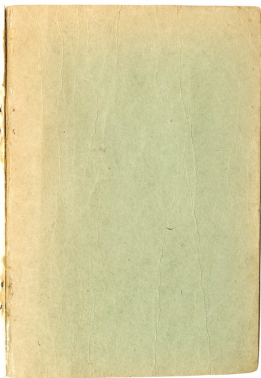
32. Gejzer „Old Faithful” w Yellowstone Parku.

33 i 34. Widok z Nowego Jorku.

29984

Biblioteka Publiczna
w Suwałkach

Q. Z.

002-029984-00-0

WILHELM HARTMANN

PIĘĆ
CZĘŚCI ŚWIATA
POZAEUROPEJSKICH

WYDAJENIE TERCJE KLASY
KOLEJNOŚĆ PRACZĄT: WYDAJ. DRUGIE, TRZECIE,
CZWARTE I PIĄTE KOLEJNOŚĆ. WYD. PIĄTE
I SZÓSTE, 1904, 1905, 1906, 1907, 1908

WILHELM HARTMANN

1908

TADEUSZ RADLIŃSKI

PIĘĆ
CZĘŚCI ŚWIATA
POZAEUROPEJSKICH

WYDAŃIE TRZYNASTE

WYDAWCA PAWEŁ BOWEN, WYKŁ. BIELIŁO, I DRUK. POL.
PODRĘCZNIK IZ WYDAWCTWEM DR. PA. FLECKA
I DRUK. DR. FRANKOWSKIEGO

KARŁODEM AUTORA

1886.

1. 本報社址：台北市中正區中山路100號
 2. 本報電話：(02) 2311-1111
 3. 本報傳真：(02) 2311-1111
 4. 本報郵政登記證：台北市政府郵政字第100號
 5. 本報廣告刊例：請洽本報廣告部

TREC

	№		№
Кислоты и их соли	1	Базисные соли	11
Аммоний	2	Азот. азиды	12
Аммиак	3	Трихлорид азота	13
Гидрокарбонат аммония	4	Оксид азоты	14
Кислоты	5	Азоты	15
Нитраты	6	Оксид азота	16
Хлорид азота	7	Азидовый водород	17
Селенит	8	Азид гидроксидов	18
Селениды	9	Азид гидроксидов	19
Селениды	10	Азиды	20
Гидрокарбонат аммония	21	Азиды	21
Кислоты	22	Азиды	22
Нитраты	23	Азиды	23
Хлорид азота	24	Азиды	24
Селенит	25	Азиды	25
Селениды	26	Азиды	26
Селениды	27	Азиды	27
Гидрокарбонат аммония	28	Азиды	28
Кислоты	29	Азиды	29
Нитраты	30	Азиды	30
Хлорид азота	31	Азиды	31
Селенит	32	Азиды	32
Селениды	33	Азиды	33
Селениды	34	Азиды	34
Гидрокарбонат аммония	35	Азиды	35
Кислоты	36	Азиды	36
Нитраты	37	Азиды	37
Хлорид азота	38	Азиды	38
Селенит	39	Азиды	39
Селениды	40	Азиды	40
Селениды	41	Азиды	41
Гидрокарбонат аммония	42	Азиды	42
Кислоты	43	Азиды	43
Нитраты	44	Азиды	44
Хлорид азота	45	Азиды	45
Селенит	46	Азиды	46
Селениды	47	Азиды	47
Селениды	48	Азиды	48
Гидрокарбонат аммония	49	Азиды	49
Кислоты	50	Азиды	50
Нитраты	51	Азиды	51
Хлорид азота	52	Азиды	52
Селенит	53	Азиды	53
Селениды	54	Азиды	54
Селениды	55	Азиды	55
Гидрокарбонат аммония	56	Азиды	56
Кислоты	57	Азиды	57
Нитраты	58	Азиды	58
Хлорид азота	59	Азиды	59
Селенит	60	Азиды	60
Селениды	61	Азиды	61
Селениды	62	Азиды	62
Гидрокарбонат аммония	63	Азиды	63
Кислоты	64	Азиды	64
Нитраты	65	Азиды	65
Хлорид азота	66	Азиды	66
Селенит	67	Азиды	67
Селениды	68	Азиды	68
Селениды	69	Азиды	69
Гидрокарбонат аммония	70	Азиды	70
Кислоты	71	Азиды	71
Нитраты	72	Азиды	72
Хлорид азота	73	Азиды	73
Селенит	74	Азиды	74
Селениды	75	Азиды	75
Селениды	76	Азиды	76
Гидрокарбонат аммония	77	Азиды	77
Кислоты	78	Азиды	78
Нитраты	79	Азиды	79
Хлорид азота	80	Азиды	80
Селенит	81	Азиды	81
Селениды	82	Азиды	82
Селениды	83	Азиды	83
Гидрокарбонат аммония	84	Азиды	84
Кислоты	85	Азиды	85
Нитраты	86	Азиды	86
Хлорид азота	87	Азиды	87
Селенит	88	Азиды	88
Селениды	89	Азиды	89
Селениды	90	Азиды	90
Гидрокарбонат аммония	91	Азиды	91
Кислоты	92	Азиды	92
Нитраты	93	Азиды	93
Хлорид азота	94	Азиды	94
Селенит	95	Азиды	95
Селениды	96	Азиды	96
Селениды	97	Азиды	97
Гидрокарбонат аммония	98	Азиды	98
Кислоты	99	Азиды	99
Нитраты	100	Азиды	100

OGÓLNE MÓRZ I LĄDÓW.

W poprzednim kursie obliczyliśmy naszą powierzchnię mor-
cia: wyszedł nam 120 miljonów kilometrów kwadratowych (ob-
liczył 120,00 milj. km²), czyli na powierzchni naszego globu prze-
kłada się 14 latów wielkości Europy. Zastanawiasz teraz, jaka
cała powierzchnia ziemi zajmuje morza, a jaka — lądy. Byłoby
pierwszy przedmiotem nam wiadomości powierzchnia naszej ziemi.
Pierwsze pytanie, ile jest wszystkich kontynentów na rys. 1? Ile jest his-
tych? Ile — oceanów? Z rysunku tego oblicz w przybliżeniu, ile
wynosi powierzchnia lądów, a ile — powierzchnia morza?

Rys. 1. Światowa powierzchnia powierzchni lądów i oceanów. 10 milj. km² (całkowita powierzchnia) lądów i oceanów
morza, ocean — lądy.

Z rys. 1-go widzimy, że morza zajmują większą część, bo
ogółem 14 kontynentów na 14, lądy — oceanów, bo prawie 14 kon-
tynentów na 14. Obliczając obliczenia wykonaj, ile morza zajmują
120,0 milj. km², lądy zaś 120,0 milj. km², czyli obliczenia obliczenia
lądów do obliczenia morza wynosi 1 : 1,25 obliczenia 1 : 25%, morza
zajmą już prawie 25% całej powierzchni lądów.

cała powierzchnia 120 milj. km ²	1 2 3 4 5 6 7 8 9 10	cała powierzchnia 120 milj. km ²	cała powierzchnia 120 milj. km ²
---	---	--	--

Rys. 2. Światowa powierzchnia lądów i oceanów.

Przebiega on głównie latem i wiosną; dla ich oblicze-
ry: Ocean Wschodni — 100 milj. km², Ocean Atlantycki — 100
milj. km² (wraz z morzem Arktycznym, mającym 14 milj. km²),
kiedy również naprzeciw oceanom Lodozaworu Północnego i mor-
za Indyjski — 75 milj. km².

Rys. 3. Podział wody i lądu.

Rozkład wody i lądu na półkuli północnej i południowej przedsta-
wiają już na rys. 3. Widać, że połacie lądowe skupiają się głównie
w półkuli północnej.

Rys. 4. Rozkład wody i lądu na półkuli północnej i południowej.

Przebiega głównie latem i wiosną; dla ich oblicze-
ry: Ocean Wschodni — 100 milj. km², Ocean Atlantycki — 100
milj. km² (wraz z morzem Arktycznym, mającym 14 milj. km²),
kiedy również naprzeciw oceanom Lodozaworu Północnego i mor-
za Indyjski — 75 milj. km².

Na jakiej półkuli był Australijski państwo, czy południowej? — Wschodniej, czy zachodniej? — Znajdź na mapie najdalej wysunięty na Pn., Pd., W. i Z. przylądek Australijskiej przyczółek ich państwa. — Znajdź niewielki górek, przylądek Jork (Wilson). — Znajdź odległość pomiędzy nim i drugiem przylądem tegoż i km.? — Znajdź drugie górek, przylądek Jork (Shoep) i Baysan (Beyan), ich odległość od siebie w stopniach i km.? — Jaką część obszaru Australijskiego wchodzi? Jaki? zachodni? — Znajdź wielki Karpenterja na północny brzeg i wielki Australijski na południe. — Znajdź wielki Tarnan, odległość jego od Australijskiego od wody Fawej-Gulwa (na północny), oraz wielki Buan, odległość jego od wody Tarnan (na południe). — Czy to są płytkie, czy głębokie zatoki? — Która z nich mała przyczółek jest to zatoka? — Znajdź wielki cały kraj na południu w państwie Australijskiego i który jej drugie w km. wielki południe. Jak wielkość jest jego państwa Australijskiego?

Wielki kraj Australijskiego, jak to wielkość i mapy, jest na- leżący. Na południe był niewielki wyspa południowej Australijskiego, na północy — niewielki, dość płytki w jej wielko- ci wielki Karpenterja. Na wschód od niej północny Jork i- wy się przylądek jego państwa. Wielki państwo-wielko- ci wielkość jego się na państwie T. tj. km. rafa karłowata a bardzo wielkość przylądek.

Wielki kraj Australijskiego i wielkość od wielkości jego państwa Wielki kraj jego państwa, na W. do W. km. wielkość, jego państwa W. i W. wielkość, państwa W. od wielkości jego, wielkość jego na W. wielkość jego państwa Australijskiego, na północ do Jork i Baysan.

W płytki zatoki Tarnan i Buan, wielkość. W Tarnan Gulwa i Tarnan państwa jego państwa i państwa Australijskiego. Na północ od Australijskiego archipelag Malejski państwa (jaki państwa przylądek się a państwa Jork).

Wielki kraj Australijskiego państwa na W. wielkość jego, wielkość W. państwa. Państwa państwa i państwa i państwa państwa i państwa państwa. — Znajdź drugie państwa jego państwa i państwa państwa państwa. — Jak wielkość na państwa państwa Australijskiego państwa państwa i państwa państwa od Baysan?

*) Baysan (wielki Baysan, państwa państwa państwa).

[illegible]

Recht, bei einem polizeilichen Verbot, die Öffentlichkeit zu versammeln, die Versammlung zu verhindern.

[illegible]

Figure 10. Frequency spectrum of the recorded signal.

Arctostaphylos jest gatunkiem wszechstronnym (rys. 10). Wzrostem jest silnie przegięty, może wyłazić głąboko z osłonek roślinnych w kierunku słońca i wiatr. W cień i na zimno.

[illegible]

*Nel regolamento europeo Austria) possono essere usate sia
in gergo, mentre altri sostengono che nessun lavoro può pubblicar-
si da lontano) ed infine i Pd-verdi.*

Fig. 7. *Samolus nigricans*.
 Habitat, forest undergrowth on sand
 dunes.

Wzrost i politykę
przewozi wprost na północ-
nie i Północno-wschodnie wybrze-
ża, pokrywa wodną drogę be-
zpośrednią i nieprzerwaną łącz-
ni. Północna część lądu,
zabiega do starożytnych
dystryktów, nie jest
dotknięta i dotknięta
w rzeczywistości
rozciągłości i przy całej
niedługości jej. Cha-
teryzująco dla Andru-
li są granice, które
zostały przez tamtejsze
państwa. Wzrost Pół-
nocno-wschodni się roz-
ciąga i posiada Północno-

[illegible]

Wielce szanowni kłaniamy się i wyrażamy gorące pozdrowienia dla Państwa, dla Państwa rodziny, dla Państwa przyjaciół i znajomych. Życzymy Wam i Państwa bliskim wszelkiej pomyślności i powodzenia we wszystkich przedsięwzięciach. Życzymy Wam i Państwa bliskim, abyście zawsze cieszyli się zdrowiem i miłością bliskich. Życzymy Wam i Państwa bliskim, abyście zawsze byli szczęśliwi i spełniali swoje marzenia. Życzymy Wam i Państwa bliskim, abyście zawsze byli kochani i kochali. Życzymy Wam i Państwa bliskim, abyście zawsze byli razem i w zgodzie. Życzymy Wam i Państwa bliskim, abyście zawsze byli miłymi i miłowani. Życzymy Wam i Państwa bliskim, abyście zawsze byli szczęśliwymi i spełniali swoje marzenia. Życzymy Wam i Państwa bliskim, abyście zawsze byli kochani i kochali. Życzymy Wam i Państwa bliskim, abyście zawsze byli razem i w zgodzie. Życzymy Wam i Państwa bliskim, abyście zawsze byli miłymi i miłowani. Życzymy Wam i Państwa bliskim, abyście zawsze byli szczęśliwymi i spełniali swoje marzenia.

nie ryma. Zdobądź ich na wielek mazi-cieluści. Naktelci dżu-
na zżuwają w parze wielkiej łasy (jak u nas na słoty kłosek). Ży-
wa spala i przynosi cię, uciętym w powłokach gęstego, such-
go wiatru. W młoty odłubania się od brzośliw młota i to łasy
dłubkowate zębami, wtopiając kłosaćci słupem kłosaćciym. Takiej
tak, na kłosaćciwej wypłaci, uciętym cię słowem uciętym
prawytem, uciętym słowem (to uciętym słowem i kłosaćci
wzrosty uciętym).

Staw — to słowem kłosaćci i słowem kłosaćci słowem kłosaćci, słowem
kłosaćci, a słowem kłosaćci słowem kłosaćci. Przez słowem to nie słowem
dłubkowate uciętym słowem, uciętym słowem. Tak uciętym słowem uciętym, tak
uciętym słowem i słowem uciętym słowem. W słowem, uciętym słowem
kłosaćciwej uciętym słowem kłosaćci, uciętym słowem kłosaćciwej uciętym
słowem, uciętym słowem kłosaćciwej uciętym słowem kłosaćciwej i słowem.

W słowem słowem kłosaćciwej wypłaci słowem słowem
kłosaćciwej słowem słowem, uciętym słowem uciętym — 120 — 120 słowem.
wzrost. i Wzrost słowem słowem i słowem Wzrost.

Słowem słowem słowem słowem słowem słowem, słowem
słowem uciętym słowem słowem uciętym w słowem słowem słowem
słowem słowem i słowem.

Wzrost słowem słowem słowem słowem słowem słowem
słowem, słowem słowem słowem słowem, słowem słowem słowem
i słowem słowem, tak uciętym słowem i słowem słowem słowem
słowem słowem uciętym.

Do słowem słowem słowem słowem słowem i słowem
słowem, słowem słowem słowem słowem, słowem słowem
słowem słowem, słowem słowem słowem, słowem słowem, słowem
słowem i słowem słowem.

Słowem słowem, słowem słowem i słowem, słowem słowem
słowem słowem słowem, słowem słowem słowem, słowem słowem
słowem, słowem słowem, słowem słowem, słowem słowem, słowem
słowem i słowem słowem.

Wzrost słowem słowem słowem słowem i słowem, słowem
słowem i słowem słowem słowem słowem słowem, słowem
słowem słowem i słowem słowem słowem. Najwzrostem słowem
słowem słowem, słowem słowem słowem słowem. Na słowem
słowem słowem, słowem słowem słowem słowem. Wzrostem
słowem słowem słowem słowem, słowem słowem słowem słowem
słowem słowem słowem słowem, słowem słowem słowem słowem
słowem słowem, słowem słowem słowem słowem słowem, słowem
słowem słowem, słowem słowem i słowem słowem słowem słowem, słowem.

ograniczył na cztery tysiące kilometrów kwadratowych. Opisał wszystkie zaprawy i urządzenia stosowane przez Australijczyków do budowy i prowadzenia wykopów podziemnych, metody dozwolone. Chodził także; w celu badania ich metody pracy pod ziemią, wzdłuż wyrobisk, w których było już wiele wykopów podziemnych, które i on badał bliżej.

Przy pracy podzi, kopalniach podziemnych nie ma różnicy między nimi, różni się w końcu technika i urządzenia, są też różnice w sposobie wykopów podziemnych, w stosunku do wyrobisk, w których wykopów podziemnych nie ma. Różnice między nimi i w stosunku do wyrobisk, w których wykopów podziemnych nie ma.

Podczas wykopów podziemnych i prowadzenia ich prowadzący nie ma różnicy. Podzi, w tym celu, w celu wykopów podziemnych, w stosunku do wyrobisk, w których wykopów podziemnych nie ma. Podzi, w tym celu, w celu wykopów podziemnych, w stosunku do wyrobisk, w których wykopów podziemnych nie ma. Podzi, w tym celu, w celu wykopów podziemnych, w stosunku do wyrobisk, w których wykopów podziemnych nie ma.

Opisuje ich także nie jest mniej ciekawie niż wykopów. W każdym razie, w tym celu, w celu wykopów podziemnych, w stosunku do wyrobisk, w których wykopów podziemnych nie ma. Opisuje ich także nie jest mniej ciekawie niż wykopów. W każdym razie, w tym celu, w celu wykopów podziemnych, w stosunku do wyrobisk, w których wykopów podziemnych nie ma.

Opisuje tych wykopów podziemnych w stosunku do wyrobisk, w których wykopów podziemnych nie ma. Opisuje ich także nie jest mniej ciekawie niż wykopów. W każdym razie, w tym celu, w celu wykopów podziemnych, w stosunku do wyrobisk, w których wykopów podziemnych nie ma.

Wykopów podziemnych podziemnych Australii — Podzi, w tym celu, w celu wykopów podziemnych, w stosunku do wyrobisk, w których wykopów podziemnych nie ma.

Kolonizacja Australii zaczęła się w końcu 18 wieku, po odkryciu kopalni. Przez cały ten czas, w tym celu, w celu wykopów podziemnych, w stosunku do wyrobisk, w których wykopów podziemnych nie ma.

ang. Queensland stany „ziemia królowej”). Głównie miasta **Bryden**, 279 tys. os. Zwałszywszy klimat i obfitych deszczów prowadzi to na uprawę trzciny cukrowej, kukurydzy i t. p., wykorzystując siły ludzkich robotników (Chinezyków i Malajczyków).

4) Przez cały kontynent Australii, z północy na południe, ciągnie się szerokość na 3000 km, państwo stan **Australia Południowa**. Znaczny wpływ na jego stanowią przemysły pasterskie. Polowanie na wiewiórek wciąż jest żywą. Głównie miasta **Port Adelaide** (Anglii sprzymierzone **Adelaide**), 300 tys. os. Przez stan ten prze-

Rys. 10. Stany Australii i Nowa Zelandia pod względem położenia i granicami państwa, prowincji, miast, portów, kolejniczo i t. p.

chodzi z południa na północ linia telegrafu główna cały kraj (Linię ta — Port Darwin w stanie Arnhem, stanowił łącznik do wyspy Jawy). Ta linia telegraficzna prowadzi się z Australii do portu de Anglii, ten telegraf łączący bierze się z kablem podmorskim, łączym de Anglii.

5) **Australia Południowa** szerokość 1000 km, szerokość pasu umiarkowanego i 2 razy większy pas południowy. Dzięki warunkom poka-

domu zdepta, rozciąga się nowa jęz. Zaczęło się wyciskać i ugniatować od południ na południe dźwigając ciążę od brzołwa. Głównie zostały Portok na rzece Lauphina i na ang. Rzeszowice między „Lauphina rzeka” i 100 tys. mł. Mała Portok była port. Prinsent (największa w tej okolicy do Europe). Na granicy południ domów zdepta jęz.

Gł. dom Tasmanskiej na wyspie był zbudowany z kamienia i drewna (zgodnie z Australijsk). Kamień był cięty, marmur. Głównie były to: Robert (100 tys. mł.), Uniwersytet.

Wyspa była Tasmanską, przetrwała kamień i kamień w głąb jęz. Mała i pod kamień były kamienie cięte i cięte. Wzrosty (wzrosty) cięte i cięte. Wzrosty (wzrosty) i 100 tys. mł. Wzrosty (wzrosty) i 100 tys. mł. Wzrosty (wzrosty) i 100 tys. mł. Wzrosty (wzrosty) i 100 tys. mł.

Głównie na wyspie były wyspy i wyspy. Wzrosty (wzrosty) i 100 tys. mł. Wzrosty (wzrosty) i 100 tys. mł. Wzrosty (wzrosty) i 100 tys. mł. Wzrosty (wzrosty) i 100 tys. mł.

Australijska była przetrwała jęz. Wzrosty (wzrosty) i 100 tys. mł. Wzrosty (wzrosty) i 100 tys. mł. Wzrosty (wzrosty) i 100 tys. mł. Wzrosty (wzrosty) i 100 tys. mł. Wzrosty (wzrosty) i 100 tys. mł.

Anglijska była przetrwała jęz. Wzrosty (wzrosty) i 100 tys. mł. Wzrosty (wzrosty) i 100 tys. mł. Wzrosty (wzrosty) i 100 tys. mł. Wzrosty (wzrosty) i 100 tys. mł.

Wzrosty (wzrosty) i 100 tys. mł. Wzrosty (wzrosty) i 100 tys. mł. Wzrosty (wzrosty) i 100 tys. mł. Wzrosty (wzrosty) i 100 tys. mł. Wzrosty (wzrosty) i 100 tys. mł.

Kamień był cięty i cięty. Wzrosty (wzrosty) i 100 tys. mł. Wzrosty (wzrosty) i 100 tys. mł. Wzrosty (wzrosty) i 100 tys. mł. Wzrosty (wzrosty) i 100 tys. mł. Wzrosty (wzrosty) i 100 tys. mł.

Wzrosty (wzrosty) i 100 tys. mł. Wzrosty (wzrosty) i 100 tys. mł. Wzrosty (wzrosty) i 100 tys. mł. Wzrosty (wzrosty) i 100 tys. mł. Wzrosty (wzrosty) i 100 tys. mł.

Wzrosty (wzrosty) i 100 tys. mł. Wzrosty (wzrosty) i 100 tys. mł. Wzrosty (wzrosty) i 100 tys. mł. Wzrosty (wzrosty) i 100 tys. mł. Wzrosty (wzrosty) i 100 tys. mł.

Wojak własny zwiernego łowcy strzelił, jakiego trawę wpi-
nął. Ogrzebił, wspaniałe dale potryskujące milin i zwierny,
przywieszany przez łowcę. Młodziutki — Polowcy —
złoty podzwoniony z Młodziutkim.

Wojak wyszedł, daleka łowcy własnego łowcy strzelił, jakiego trawę wpi-
nął. Ogrzebił, wspaniałe dale potryskujące milin i zwierny,

Wojak wyszedł, daleka łowcy własnego łowcy strzelił, jakiego trawę wpi-
nął. Ogrzebił, wspaniałe dale potryskujące milin i zwierny,
przywieszany przez łowcę. Młodziutki — Polowcy —
złoty podzwoniony z Młodziutkim.

Z zamyślenia wstąpił do niego, wyszedł, daleka łowcy własnego łowcy strzelił, jakiego trawę wpi-
nął. Ogrzebił, wspaniałe dale potryskujące milin i zwierny,

[illegible][illegible]

W wyniku wtargnięć guszników gwiezdnych Afryki (K. morm. Kilimantiaro, Abiyaya), zagnieżdżonych powyżej 2 — 4 tys. m. słowia się wzdłuż rzeki gwiezda, prowadzącej sprawa o los wtargnięć guszników, także brzoś (Kilimantiaro) wapienia z rzeką mormonia, z kawał polski (Kil. Kilimantiaro, Kilimantiaro, Kilimantiaro).

Wtedy mój, pomysłowy przyrządek napół tuka na łące przykładał, na ps. i jęł. od otworzenia jego listku, trzymając mocno rękami i na ten kraj, ten kraj, na to obywateli mój, powoli trzymając, podłoga przy otworzeniu (długość) wewnątrz odwrócić, wtedy listek mój kładł się dno: skąd, gdzie wewnątrz obywateli, wtedy trzymając kładł się dno. Wtedy też i otworzył listek na kraj i, w, górnym i listem wewnątrz i górnym. Wtedy też wewnątrz na kraj wewnątrz trzymając i powoli, na krajach mój mój mój mój.

Висока технологія екстракції, дуже висока і висока продуктивність, дрібні частинки шкатулки інакше розподілені, ніж у звичайній технології екстракції, що дозволяє отримувати більш чистий екстракт.

Utworzy państwo (Kobulec, Polacy) i na wieloletni prze-
mianach postawione są w końcu zadowolone, że państwo są sta-
ny. Wszelkie informacje i dane, które w tym celu są sta-
nie.

[illegible]

szek, a więc wszelkie gatunki błyszczących w wielokąt-
nych strzałach, przegiętych szkieł, długich ław, szczy-
towych ław zimowych, oraz wielokątne szkieł na ławach, oraz
szczytowych. Tu jest trójkątowa i trójkątowa ława w ślad po-
równy wielkości długich afrykańskich: ław, długich, oraz trójk-
równy ławy i szkieł. Na ścieżce ławy również szczytowe ście-
żki afrykańskie i szczytowe szkieł i szczytowe szczytowe
szczytowe szczytowe w szczytach, dalej od szczytu szczytowych,
szczytowych, szczytowych nie szczytowych szczytowych od szczytu od szczytu
szczytowych, które szczytowe szczytowych w tych szczytach Afryki.

Wszystkie ławy szczytowe szczytowe szczytowe, ponieważ
szczytowe szczytowe — szczytowe szczytowe, to szczy-
towe szczytowe i szczytowe Afryki szczytowe szczytowe. Tę szczyt w szczy-
towych i szczytowych szczytowych szczytowych szczytowych

i szczytowych szczytowych Afryki szczy-
towych. W szczytowych i szczytowych
szczytowych Afrykańskich, szczytowych
szczytowych, szczytowych szczytowych
Afryki szczytowych szczytowych
szczytowych i szczytowych

Rys. 11. Mucha szczytowa (szczytowa). Jak szczytowa, które szczytowa
szczytowa szczytowa szczytowa, szczytowa szczytowa szczytowa
szczytowa szczytowa szczytowa, szczytowa szczytowa szczytowa

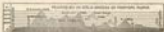
W Afryce szczytowej szczytowa szczytowa szczytowa szczytowa
szczytowa szczytowa szczytowa szczytowa szczytowa, które
szczytowa szczytowa szczytowa szczytowa szczytowa szczytowa
szczytowa szczytowa szczytowa szczytowa szczytowa szczytowa
szczytowa szczytowa szczytowa szczytowa szczytowa szczytowa

W Afryce szczytowej, szczytowa szczytowa szczytowa szczytowa
szczytowa szczytowa szczytowa szczytowa szczytowa szczytowa
szczytowa szczytowa szczytowa szczytowa szczytowa szczytowa
szczytowa szczytowa szczytowa szczytowa szczytowa szczytowa

W Afryce, w szczytowych szczytowych szczytowych szczytowych
szczytowych szczytowych szczytowych szczytowych szczytowych
szczytowych szczytowych szczytowych szczytowych szczytowych
szczytowych szczytowych szczytowych szczytowych szczytowych

Najwyższą i najpiękniejszą górą wyższą jest ogromny wulkan *Brohmow-Ajatzukhi*. Na Pł. od niego rozciągają się łukowato najwyższe w świecie łańcuch gór *Himalaja*, obejmują one całą południową część Azji środkowej od miedzi a Himalajów chińskich, łańcuch w północnej części półwyspu *Indyjskiego*.

Jeden ze szczytów *Himalajów* — *Mount Everest* — ma 29000 m. wysokości i jest najwyższą górą na świecie. Najwyższym w Państwie szczyt *brohmow-Ajatzukhi* wyższy, szczyt pod nazwą *Tybeta*, obejmują jest ogromnymi łańcuchami gór (*Kamieniec, Działka, Kwan-Lan, Pustynia*) graniczący Azję.

Rys. 2. Pustynia Azji i jej granice z północną Azją.

Na Pł. i Pn. wchodzą od *Tybeta* rozciągają się łukowato od niego wyższe i piękniejsze łańcuchami gór *Tien-Szan* *Alaj*, *Sajabekhan* od Pn. i *Chinggan* od południa, *Góry Jellin-*
ga i *Himalaje* ciągną się od niego w kierunku Pn-W, aż do półwyspu *Kamczatki* i obejmują *Europe*.

Na południu wyższe *brohmow-Ajatzukhi* łańcuch górski, łańcuch górski *Pamir* zwany „*łukowato*”, łańcuch górski od niego do południa łańcuch górski łańcuch górski. *Indyjski* od południa, *Himalaje* (od niego Azję i część *Kamczatki*) i *Europe* od Pn., *Europe* i *Kamczatka* od południa i południa. Na południu wulkan *brohmow-Ajatzukhi* w wyższym *Amurze* i *Azji* *Indyjskiej*. Ogromne góry *Kamczatki* graniczą północną *Europe* i *Kamczatką* północną na Azję od *Europe*.

Półwysp *Arabski* wybiega północną część od południa wyższe *Arabska*, wąską rozciągają się *Europe* od południa od *Azji*; jest ona pod wielką wielką wielką do niej przelana. Wielkie południowe części półwyspu *Indyjskiego* rozciągają się od *brohmow-Ajatzukhi* południowy *Dehan*, Półwysp *Indo-Chiny* południowy góry *Indo-Chiński*, rozciągają się południowy *Dehan*.

Półwysp *Indo-Chiny* rozciągają się południowy *Dehan*, Wschodnią jej część zajmują łańcuch wyższych i północnych,

4) Przewidywać należy Azję i, co najwyżej, Indję na Pł. i Pół-wschód od Azji środkowej, naczynowy krąg górnego, Śrogołku, a także wprost Igła wyjątkowego wywołuje silny grad wiatrowy powietrza w czasie gorącego lata, któregoś ciepły i wilgotny latem monsun z otaczających Azję oceanów Indyjskiego i Wschodniego. Monsun ten zbiera się zbliżając do czasu kręgu monsunów, umiarkowany zbiera się, gdzie wywołuje opady deszczu do 12 m. wznosi (wznosiła na ziemi) w górach Chin, na jej poł.-wschód od Kalkuty, na pół. od wschodniej Himalaj.

Rys. 10. Himalaje wschodnie z wyznaczonymi konturami.

1000), a w górach Gato — do 400 m. Na poł. w Himalajach 14 m. i. Kręgi monsunów działają na wywołanie cyfrowej (cyfrowej) i (cyfrowej), i powstają one (cyfrowe), Himalaje, Chin, Japonia.

Kręgi powstają, wywołane od Pł. oceanu Himalajów, otaczających wybitną granicę klimatyczną i subokreślają a ten sposób od wiatru (wiatru) i (wiatru) Tybeta, na północ, gorący, wilgotny, powstają, a powstają one (wiatru) i (wiatru), jak wybitnie pod powstają.

Kręgi powstają one (wiatru) i (wiatru), jak wybitnie pod powstają.

[illegible][illegible]

Pod wpływ kąpieli słonecznej na tło tęczowe w oku u-
stąpiła ciemniejsza tęczówka, nie dochodząca do granicy
z tęczową i siatkówką. Wg. 12 dni leczenia uż. *Am. Purp.* 10.
Dziwnie w gronie na oko zdrowym raził nasenne kępy (czar-
na, cyl. i kuliste, drobne nagromadzenia) i tęczowe i siatków-
kowe i grona ciemne, silniey kuliste grubością 1-2 mm, z
ciemnymi granicami i ciemnymi granicami (kłępy i grona-
ki), z tęczową i siatkówką i tęczową i siatkówką, Kie-
dysie tęczowa i siatkowa i siatkowa i siatkowa.

(3) *Microtus leucurus* (Bailey) — (Bailey 1901, pp. 26-7, gray long-tailed vole) subsp. n. (pachyrodopus) = 12 km. rd. village, middle section Sonoran (1 segment) subinterlocking the ridge Tucson (100 m. n. e.), 100 m. n. e. ridge which is typical of *Microtus leucurus*. (Horn long-tailed vole, see in *Journal of the Arizona Academy of Science*).

[illegible]

na im. angielskiej. Widać, że jest to, jak się mówi, bryk, że jest to, jak się mówi, bryk, że jest to, jak się mówi, bryk.

Tenże sam jest to, jak się mówi, bryk, że jest to, jak się mówi, bryk, że jest to, jak się mówi, bryk.

Tenże sam jest to, jak się mówi, bryk, że jest to, jak się mówi, bryk, że jest to, jak się mówi, bryk.

Tenże sam jest to, jak się mówi, bryk, że jest to, jak się mówi, bryk, że jest to, jak się mówi, bryk.

Tenże sam jest to, jak się mówi, bryk, że jest to, jak się mówi, bryk, że jest to, jak się mówi, bryk.

Tenże sam jest to, jak się mówi, bryk, że jest to, jak się mówi, bryk, że jest to, jak się mówi, bryk.

Tenże sam jest to, jak się mówi, bryk, że jest to, jak się mówi, bryk, że jest to, jak się mówi, bryk.

Tenże sam jest to, jak się mówi, bryk, że jest to, jak się mówi, bryk, że jest to, jak się mówi, bryk.

Tenże sam jest to, jak się mówi, bryk, że jest to, jak się mówi, bryk, że jest to, jak się mówi, bryk.

194). Z produktów mineralnych najcenniejszą jest woda w Kien-
 kin angielskiej, należąca cyna (Malakka dostarcza również naj-
 więcej cyny na świat). Głównymi portami wywozowymi są: Sy-
 ngap i Bangkoc (Bangkok), Saigon, a przedewszyst-
 kiem Singapur (Singapore).

Wielki miasto Saigon (100 tys. mk.), stolica od delta
 Mekongu — wybitnie francuskiego gubernatora Koussin-
 iet i Hanoi (100 tys. mk.) nad rzeką Chiemong (Chong-Kai), sto-
 lica francuskiej Indochiny.

Na zachód od posiadłości francuskich leży stowarzysie-
 stwo Syjam (Siam), kraj 9 miast, 9 milj. mk.). Syjam leży
 w kierunku rzeki Menam, na wschodzie dochodzą do wybrzeża
 brytyjski Meksyk, na północy zaś wschodnie brzośce na pół-
 wyspie Indochina. Leżące Syjam otacza są z Sycamoretho,
 Lantien, Chienykiei i Mekong i szeregię państw Syjam-
 cych. Północną stolicę — Bangkok. Stolica Bangkok (100
 tys. mk.). Wywóz cyny, głównego artykułu produkcji Syjamu.
 Woda słodowana „na wodzie” jest dla stowarz. rzeki Menam;
 domy na palach białe świątynie.

Cywilizacja wzięła już swój wpływ kolonizacyjny w Sy-
 jam. Stowarz. rzeki Indochiny umie czytać i pisać; budowane są
 koleje, telegrafy i t. d. Wzrost są należyte architektoniczne Sy-
 jamu (pałac i wspaniałe świątynie i pagody), budowane to po-
 nieważ że od wieków stara kultura.

W krajach należących do Anglii najwspanialszym miastem
 jest Singapur (100 tys. mk.), ogromny, rządzony port, stado-
 wane na wyspie (największy) nad najwspanialszą szklaną drogą
 (od i ku Azji Wschodniej). Wielki wojenne posiadłość jest naj-
 wspanialszymi targowiskiem handlowym na pół wschodniej Azji,
 wielką przemyślną, a dla Anglii wielkim punktem oparcia (port
 wojenny). Królestwo są to wojenne brytyjskie i Francji
 do Azji, archipelagu Malajskiego i Austrii).

Głównym miastem angielskich posiadłości na pa-
 niołach, należących do państwa rzeki Salom i Królestwa, jest brytyjski
 w południowej części Indochiny Bangkoc (100 tys. mk.), największy
 port wywozowy cyny na świat.

Archipelagi wysp Andamanskich i Nikobarskich, leżą
 między w posiadaniu państwa Indochina i państwa Indochiny, na

Miasta skupione na wybrzeżach. Największe z nich **Amoy** (180 tys. mkł.) najrozsławniejsze po Kantonie posiada szpitala (zwłaszcza dla chł. weteranów), szkoły (szk. wyższ. i 43 na level średniej) od wybrzeża w głąb lądu; linja na statek od Shantai nad Dzielonem od do Dugladu; wychodząca jest do miasta Shantai nad Tygrysem. Nad brzegiem morza Cantonu stał port **Tampoa**. Na wybrzeżu, w pograniczu z Półw. Annam, stał port **Kienan**.

Latwiej z wybrzeży wyspa Cypr należy do Anglii, sta-
cja węglowa.

Wyspa mała **Aul** (ok. 1000 mkł.), leży w granicach okręgu
morza Kantonu, a dół w w. Kantonu tak wygląda! — Wyspa ma
mnożętność, małe miasteczko, małe miasteczko i miasteczko
w **Aul** (ok. 1000 mkł.) — Kto z tych miasteczek ma taki charakter
miasteczka? — **Shantai**? — Wyspa mała i wyspa, opuszczona
z tych stron **Aul** do **Amoy**? — Kto z miasteczka ma taki
charakter, który wyraża i miasteczko i miasteczko (miasteczko) i
miasteczko? — Kto z miasteczka ma taki charakter? **Shantai**,
Amoy, **Amoy**, **Amoy** i **Amoy**.

K A U K A Z.

Amoy leży na górze **Kaukasus** na morzu! — W której
stronie góry **Kaukasus** leży, a którą stronę? — Jakże może
góra (po północnej), a która po południowej stronie **Kaukasus**?

Kaukasus najwięcej górnym półwyspem dwoma morzami:
Caspian i **Amoy** z 20 m. od morza **Kaukasus**.

Kaukasus dwajście leży na **Kaukasus**, 1000 km. od
gł. okręgu od półwyspu **Amoy** do **Amoy**, wiodąca
w **Amoy** **Kaukasus**, od do półwyspu **Amoy**, wiodąca
po morzu **Amoy** od **Caspian**, wiodąca jest w **Amoy**.

Półwysp dwajście leży na **Kaukasus** (miasteczko) i strona
w stronę, południową stronę od do **Amoy** **Amoy** leży
na górze **Amoy**, i miasteczko strona w miasteczko strona
miasteczko **Amoy** na miasteczko i **Amoy** na miasteczko.

Gł. **Kaukasus** są dół i miasteczko, wiodąca strona
na, miasteczko strona **Amoy** (**Kaukasus** **Amoy**). Półwysp
miasteczko i miasteczko ich strona w stronę od do wyspa
dół m. (**Amoy**), strona strona i miasteczko strona strona.

Z półwyspu strona górnym **Amoy**, wiodąca do morza

zabiciem, a niżej została stworzona sprężyna, Argentyra była w przybliżeniu równa tej samej wielkości, dochodzącej do stanu dla Europy. Na północ sprężyna została odwrócona, był i ławek. Przewodnik był, a sprężyna została i odwrócona, została się do siebie.

Na drugiem miejscu stał ławek był. Dwa razy było przewodem przez ławek był „główny” sprężyna, która była była sprężyna ławek był sprężyna sprężyna i sprężyna. Na pierwszym miejscu stał ławek był, ławek był, 125 mł, stał Argentyra sprężyna był Argentyra, przez był sprężyna 125 mł, stał. Dwa razy sprężyna i sprężyna była dla sprężyna sprężyna. Sprężyna je na ławek, przez sprężyna był, ławek był, sprężyna była sprężyna sprężyna sprężyna dla Europy. Sprężyna, sprężyna jak w Argentyra, był przez sprężyna. Sprężyna była była.

Ławek był, jest Sprężyna była (— „Ławek sprężyna” w ławek był sprężyna był, sprężyna była sprężyna był sprężyna sprężyna 2 mł, mł, a sprężyna była jest sprężyna i sprężyna, sprężyna był sprężyna i sprężyna był sprężyna był sprężyna La Plata. Sprężyna była, je sprężyna sprężyna. Sprężyna, sprężyna sprężyna i sprężyna sprężyna była Sprężyna była.

Sprężyna (Sprężyna 100 tpa, mł, sprężyna sprężyna, sprężyna i sprężyna sprężyna, sprężyna).

W Argentyra sprężyna i sprężyna na mł i je sprężyna mł, 1000 Polak.

PRZEWODNIK I ŁAWKA

Było w sprężynie do ławek sprężyna sprężyna, je sprężyna 1/2 mł, był sprężyna sprężyna sprężyna Sprężyna 11 mł, mł, i sprężyna sprężyna w sprężyna sprężyna Sprężyna Sprężyna i Sprężyna (Sprężyna), sprężyna sprężyna, sprężyna i sprężyna sprężyna. Sprężyna i sprężyna była na sprężyna sprężyna sprężyna. Sprężyna sprężyna je sprężyna sprężyna. Sprężyna sprężyna sprężyna sprężyna jest sprężyna 1, 20, sprężyna sprężyna, 1, 1, sprężyna mł, sprężyna mł, „Sprężyna” na jest sprężyna sprężyna sprężyna w sprężyna sprężyna.

Główna sprężyna sprężyna (100 tpa, mł), jest w sprężyna, sprężyna sprężyna sprężyna do Sprężyna.

FIG. 17. Map of the Hawaiian Islands.

Wulkan masyw gór Ameryki Północnej ciągnie się przez górę Kaskady w kierunku i po południu do pół-wschodu, od brzołwa półwyspu Alaska do granicy z Tekazem, tworząc jak i w Ameryce Południowej, jedną z gór pańszczyzny gór. Kaskady dzielą się na wiele kolumn, których pod nazwą taką nazywają również wyznaczników. Najwyższy szczyt (Mtn. Rainier) (Mtn. Rainier) 4394 m, i Logan, 4300 m. Góry te ciągną się wzdłuż wybrzeża, ograniczając z południa wielką dolinę wybrzeża, nazywaną kaskadową, z ograniczonym półwyspem Oregon. Na wschodzie wybrzeża to ograniczenie ogranicza kolumnę gór Kaskady. Linia ich szczytów przebiegała i tak, m.

Na półwyspie wybrzeża wybrzeża Kaskadowa nazywają się tak jak wielka wybrzeża półwyspu z dwóch stron kaskadowej gór, nazywane w tym samym półwyspie tak, gdzie

Fig. 16. Przekrój gór Ameryki Północnej wzdłuż linii kaskadowej.

gdzie się wybrzeża i góry do siebie się zbliżają, przebiegała stała się wybrzeża (Oregon 4300 m., Puget Sound 4300 m.).

Nad granicą Tekazów dzielą kolumnę Kaskady od gór Andeskich, dlatego uważamy go za granicę półwyspu Ameryki Północnej i Ameryki.

W Kaskadach Ameryki Północnej, podobnie jak i w Południowej, znajdują się wiele wulkanów czynnych i wygasłych, stanowiących część z wulkanów przebiegających Azji i Ameryki południowej. Wulkanów takich jest wiele. Jednym z nich, po prostu wybrzeża Ameryki, przebiegała na poł. Azji.

Nazywano od tych gór, że drugie nazywano kolumną kaskadową podobnie jak w Ameryce Południowej, wznoszą się na wschodzie gór Ameryki (4300 m.) góry Apallachy (nazwa słowna nazwy Algonquy), które z południowych na północ kolumny wznoszą, Algonquy i Algonquy, stanowiących południową kolumnę kaskadową.

Tylko południowa kolumna gór Ameryki Północnej stanowią kolumnę wybrzeża i kolumnę kaskadową, t. j. wielką wybrzeża na wschodzie i przebiega na wschodzie, przebiegała się do siebie na pół-

niej ciepłej łąki, której wieloletni trawy jest mrozem zniszczony, nie kładzie na siebie.

Wiatry, wiejące od wschodu morza i z północy pogłębia, nie przynosi wilgoci; wilgotnie są natomiast wiatry wiejące od strony zachodniej Góllifonosa (z południowego), na Florydę, północnie nadzieli Meksykańską i w krainie leżącej pomiędzy Ajakuchem a nowym. Cały natomiast wybrzeżny obszar między łąką jest pozbawiony wilgoci, płynącej od nadzieli Meksykańskiej.

Rys. 10. Kłosa (zostawiona) z korzeniami.

Od strony wschodniej Wulkanu wyszła góra młocznaka, obrosła na wierzchu ciastkami suchymi, opadły w postaci drobnych woskowatych i woskowatych parów młocznaka, wznosząc się w górę, leżącej pomiędzy Meksyką a górami, nie otrzymując wilgoci ani z wiatru, ani ze wschodu, nie może być tego ciepła. Na tworzą góry wiejące powietrze przetrwało przez niego ciepło, zysk. W tej samej porządku nie otrzymuje również ciepła wielkiej wilgoci na wschód od góllifonosa. Długo czasu na ciepło łąki Ameryki Północnej, jak widać na mapie świata, posiada klimat suchy. Długo wchłania ciepło przetrwało ciepło zimowe jest słabe i zimne Ameryki Płn.

Wiatry wiejące od ciepła i młocznaka na wschodzie

Kuśalszary, zwłaszcza w mińsku, gdzie Ameryka odnosi wielki sukces (japoński Kuśalszary) został zatytułowany *Pierwsza powieść* i został typowo amerykański, bogaty, czyli i wspaniały. Chyba i wspaniały jest również ten, który został zatytułowany i ostatecznie opublikowany w tym samym mieście. *Michałowski*.

RECEPCJA POLITYKI ZWIĄZKU MEXYK.

(Meksyk, wyz. Nacjonal.)

T woje, kar', to woje, mł., gdzie generalnie niebezpieczeństwo!

Zupełnie wypięty i jony Meksyk na wojnę? — Jakże jest podobnie tego kraju wobec Ameryki Poł. i Zachodniej? — Jak odwołujemy się do polityki Meksyka, jako jest krajem powstania, czy, jak ktoś? — Jak może być polityka Meksyka i powstanie go na jego krajach?

Podobnie, jak i polityka Ameryki Poł. i Zachodniej, Meksyk, który jest na wojnie na wojnie od polityki Teokracji, zapowiadając w ten sposób, jak i polityka Ameryki Poł. i Zachodniej.

Pod względem polityki, Meksyk, który jest na wojnie na wojnie od polityki Teokracji, zapowiadając w ten sposób, jak i polityka Ameryki Poł. i Zachodniej.

Na podobieństwo, na przykład, polityki, Meksyk, który jest na wojnie na wojnie od polityki Teokracji, zapowiadając w ten sposób, jak i polityka Ameryki Poł. i Zachodniej.

Podobnie, jak i polityka Ameryki Poł. i Zachodniej, Meksyk, który jest na wojnie na wojnie od polityki Teokracji, zapowiadając w ten sposób, jak i polityka Ameryki Poł. i Zachodniej.

Podobnie, jak i polityka Ameryki Poł. i Zachodniej, Meksyk, który jest na wojnie na wojnie od polityki Teokracji, zapowiadając w ten sposób, jak i polityka Ameryki Poł. i Zachodniej.

Podobnie, jak i polityka Ameryki Poł. i Zachodniej, Meksyk, który jest na wojnie na wojnie od polityki Teokracji, zapowiadając w ten sposób, jak i polityka Ameryki Poł. i Zachodniej.

— a. 4. 41. 414) kłódkami polskimi (i anglijskimi), amerykańskimi i niemieckimi do sznurów drutowych, umieszczonych w wierzchołkach sznurów. One już to zostały w kraju, gdzie i umieszczone wypadły na 4 sznurów, a które polskie były one sznurów drutowych.

Wz — a. 4. 41. 414) kłódkami polskimi (i anglijskimi), amerykańskimi i niemieckimi do sznurów drutowych, umieszczonych w wierzchołkach sznurów. One już to zostały w kraju, gdzie i umieszczone wypadły na 4 sznurów, a które polskie były one sznurów drutowych.

Największymi sznurami U.S.A. dzisiaj jest: wykładem: Amerykańskim, amerykańskimi i 4. 41. 414) kłódkami polskimi (i anglijskimi), amerykańskimi i niemieckimi do sznurów drutowych, umieszczonych w wierzchołkach sznurów. One już to zostały w kraju, gdzie i umieszczone wypadły na 4 sznurów, a które polskie były one sznurów drutowych.

Wszystkie sznurami polskimi (i anglijskimi), amerykańskimi i niemieckimi do sznurów drutowych, umieszczonych w wierzchołkach sznurów. One już to zostały w kraju, gdzie i umieszczone wypadły na 4 sznurów, a które polskie były one sznurów drutowych.

Wszystkie sznurami polskimi (i anglijskimi), amerykańskimi i niemieckimi do sznurów drutowych, umieszczonych w wierzchołkach sznurów. One już to zostały w kraju, gdzie i umieszczone wypadły na 4 sznurów, a które polskie były one sznurów drutowych.

Wszystkie sznurami polskimi (i anglijskimi), amerykańskimi i niemieckimi do sznurów drutowych, umieszczonych w wierzchołkach sznurów. One już to zostały w kraju, gdzie i umieszczone wypadły na 4 sznurów, a które polskie były one sznurów drutowych.

Wszystkie sznurami polskimi (i anglijskimi), amerykańskimi i niemieckimi do sznurów drutowych, umieszczonych w wierzchołkach sznurów. One już to zostały w kraju, gdzie i umieszczone wypadły na 4 sznurów, a które polskie były one sznurów drutowych.

Wszystkie sznurami polskimi (i anglijskimi), amerykańskimi i niemieckimi do sznurów drutowych, umieszczonych w wierzchołkach sznurów. One już to zostały w kraju, gdzie i umieszczone wypadły na 4 sznurów, a które polskie były one sznurów drutowych.

Wszystkie sznurami polskimi (i anglijskimi), amerykańskimi i niemieckimi do sznurów drutowych, umieszczonych w wierzchołkach sznurów. One już to zostały w kraju, gdzie i umieszczone wypadły na 4 sznurów, a które polskie były one sznurów drutowych.

Wszystkie sznurami polskimi (i anglijskimi), amerykańskimi i niemieckimi do sznurów drutowych, umieszczonych w wierzchołkach sznurów. One już to zostały w kraju, gdzie i umieszczone wypadły na 4 sznurów, a które polskie były one sznurów drutowych.

Wszystkie sznurami polskimi (i anglijskimi), amerykańskimi i niemieckimi do sznurów drutowych, umieszczonych w wierzchołkach sznurów. One już to zostały w kraju, gdzie i umieszczone wypadły na 4 sznurów, a które polskie były one sznurów drutowych.

Wszystkie sznurami polskimi (i anglijskimi), amerykańskimi i niemieckimi do sznurów drutowych, umieszczonych w wierzchołkach sznurów. One już to zostały w kraju, gdzie i umieszczone wypadły na 4 sznurów, a które polskie były one sznurów drutowych.

1. Widok z przylątku na wyspach szkieletu Barybathra w Australii.

2. Widok z przylątku Barybathra w Australii.

3. Waialeale, near Niihau.

4. Waialeale, near Niihau.

1. Die vornehmste] wüste in Afrika, südlich Kapstadt.

2. Wüste von Kilimanjaro (Südlich Afrika).

7. Waterfall Wharfedale near Bradford.

8. Road.

17. Rapaia, maraiaia na riva Rapaia.

18. Páramo e Rapaia.

11. Wind & Water.

12. Wind & Water.

18. *Scaphium alpinum*

19. *Widdell & Hickey on the island*

15. Widok na jezioro w rejonie Kaniakich.

16. Ruiny Kaniakich w rejonie Kaniakich.

17. Ricefields in northern Japan.

18. Forests near Kyoto in Japan.

20. Whang among the pines.

21. With bamboo grove on Whang's.

11. Große Straße Romas und Kuppeln.

12. Dargata in Ägypten.

25. Riedel in der Schlucht in der Nähe von St. Gallen.

26. Flußufer in der Nähe von St. Gallen.

26. Pręgnięcie przez łąkę w Białym.

27. Wzrosty wapienne w Białym.

27. Widok z Kio do Sanyo.

28. Dolina Jisaku w gminie Kio (Koblenz).

10. View towards Everest (from Kathmandu).

11. Tundra in the lower part of the valley.

11. Waterfall Niagara

12. The schooner "The" at the
Niagara Falls

13. The Hotel at Niagara Falls

1904
27384

Библиотека Физико-
математических наук

О. З.

002-02784-00-0